

MAGYAR

CONSERVATIV POLITIKA.

ÍRTA

ASBÓTH JÁNOS.

BUDAPEST,
L É G R Á D Y T E S T V É R E K .
1875.

TARTALOM.

I. A conservatív áramlat... .. 1	1
II. Magyarország a szabadelvűek vezetése alatt. 1825-től Világosig....	34
III. A conservativek küzdelme az alkotmányért.....	66
IV. Az Andrásy-rendszer.....	96
V. Magyar conservatív politika	144

I.

A conservatív áramlat.

Nemcsak az előítéletnek butító, a szenvedélynek bővíztető hatásától érzem mentnek magamat, hanem remélem hogy sikerült, minekelőtte e lapok megírásához fogtam volna, megtisztítani lelkemet minden rokonszenvtől, minden ellenszenvtől. Érzem másfelől, hogy olyanokat vagyok elmondandó, mikkel türelmetes kihallgatásra csakis akkor tart-hatok számot, ha hasonló hangulatot sikerüli ébresztenem az olvasóban is, ha sikerüli ébren tartani benne mindvégig azt a meggyőződést, hogy fejünkre nőtt a közbaj, hogy itt az idő valahára nem kérdeni többé, Vajjon édes ábrándokból mi lesz-e, Vajjon a szívbe nőtt rokonszenvek és ellenszenvek miképp volnának továbbra is megmenthetők, hanem kérdezni: mi az igaz, miben tévedénk, mit kell tennünk?

Szeretném, ha azok, a kiknek figyelmét e sorok megnyerni elég szerencsések lehetnek, úgy olvasnák végig azokat, a hogyan olvasunk egy matematikai könyvet. Nem sensatiora törekszem, a mi a szédelgők mestersége, nem akarok népszerű lenni, mert tudom, hogy nem lehet azzá, a ki az igazat beszél: nem hírom magamat eléggé meg-
arazni arra, hogy mindenkinek tetszeni akarjanak, és nem akarok írni a tömegnek, melyet becsülni nem tudok, melynek súlyát csak akkor látom, ha eszköz az erősnek kezében, és mely soha egyebet, mint értelmetlenséget nem tudott

ta nusítani, bámulva csakhamar azt, a kit még az imént gyalázott és kaczagra azt, a kit istenített tegnap; a tömeget illetőleg Phocionnal tartok: „Talán valami rosztat mondtam, mert a felingerült nép előadásomnak tapsol?” Ellenben szerencsésnek kellene magamat mondanom, ha bármi kévés, de komoly férfiú nagyra becsült figyelmét lebilincselnem sikerülne.

Azok ugyanis, a kik gondolkodni nem tudnak vagy nem szeretnek, úgy szerzik be nézetüket, meggyőződésüket és mindazt, a mit elveiknek neveznek, mint a hogyan a szabótól veszik a ruhát; készen kapják, onnan veszik, a hol a legtöbb hű-hóval árulják, és ha egyszer a kellő készlettel el vannak látva, annak használatában magukat zavartatni nem szeretik; mindenekfölött pedig gyűlölik azt, a ki más, a ki új nézetekkel jön, a ki azt meri kívánni, hogy elveik tarthatóságát alkalmazásuk következményein, a változott idők próbakövén kémleljék ki. Minő kíméletlenség s volna ilyet követelni attól, a ki gondolkodni nem tud, avagy restéi! Az ilyeneknek tehát előítéletei ellen argumentumokkal küzdeni úgy sem lehet, szó sincs róla.

Pedig szent igaz, hogy ilyenekből áll a többség, és szent igaz, – és itten van minden bajunk kútforrása, – hogy sehol sem oly vészesek, sehol sem boszulják meg magukat oly gyorsan és oly nyomósán a merev előítéletek, a megalkudni nem tudó elvek, a tévmenteseknek fogadott dogmák, mint a gyakorlati politika teién, a hol a viszonyok úgy változnak folyton folyvást, mint változik a kaleidoscop.

Valamint hogy volt idő, – nem rég volt, de úgy látszik, már el is múlt, – a midőn nem értettük, hogyan üldözhatték egymást az emberek vallásbeli különbségek miatt: úgy meglehet, jövend egy jobb kor, a midőn ámulva

fog visszatekinteni egy felvilágosultabb nemzedék azon nekikeseredett testvérharczokra, melyekben ma szerte küzködnek conservatívek és liberálok, és a midőn általán fel fog ismertetni az az igazság, hogy mind a két iránynak, vagy mondjuk mind a két *módszernek*, megvan időkhöz és viszonyokhoz mértén a maga természetes jogosultsága, hogy az ország viszonyai kívánhatnak bizonyos korban szabadelvű, máskor pedig conservatív politikát, és hogy minden vétkezést ez igazság ellen a haza sínli meg. És ha ma a legfelvilágosultabb, a legszabadabb államokban is majd az egyik, majd a másik pártnak kell megbukni, hogy érvényesülhessen az a politika, melyet az az időszerinti helyzet parancsolólag követel, és melyet épen azért mellőzni nem is lehet: majdan akkor talán vállvetve fognak a legjobbak változó viszonyok közt is együtt működhetni a közérdek folytonos szolgálatában.

De akár valósulható, akár csak ábránd legyen ez: annyi bizonyos, hogy zátonyra jutott még eddig minden ország, melynek vezetői jobban szerették és inkább követték egyszer elfogadott nézeteiket, mint az ország érdekeit; a hol nem az adott viszonyok, hanem bizonyos elvek képezték a kiindulást, és nem a haza érdeke, hanem bizonyos elvek érvényesítése volt a ezél; valamint hogy másfelől virulásnak, jólétnek és emelkedésnek csak az az ország örvendhetett mindeddig, mely útjait és eszközeit a viszonyok változtához képest változtatni tudta. Kell-e erre közelebb fekvő példa, mint Olaszország gyors emelkedése a semmiből? Az olasz államférfiak kiválólag rendelkeznek annak virtuosításával, hogy a pillanatnak igényeihez képest változtatni tudják a fegyvert, a stratégiai frontot, anélkül, hogy szem előtt tévesztenék a végcélét.

Húsz év óta a látszólag legkövetkezetlenebb politikával a legkövetkezetesebben közeledtek céljukhoz. Maga Mill, az abstract liberalismus éles eszű nagymestere beismeri önéletrajzában, hogy fejlődésének megértebb korszakában rájött arra az igazságra, hogy a politikára vonatkozó minden kérdés relativ és nem abszolút, és hogy az emberi haladás *különböző* stádiumainak követelményei e tekintetben igen különbözők, és megjegyzi, hogy ha elveihez a gyakorlatban továbbra is ragaszkodott, már nem azért tette, mivel azokat elméletileg igazaknak, hanem azért, mivel *Anglia* akkori állapotában gyakorlatilag is indokoltaknak ismerte. Nem szeretnék az elvtelenség szószólója lenni, és nagyra tudom becsülni, a ki a magánéletben hajthatatlanul ragaszkodik elveihez. De a gyakorlati politika terén nemcsak ideológiának, hanem bűnösnek is tartom az opportunitás teljes mellőzésével elveink érvényesítésének makacs kierőszo-
lását; mert a magánember a legrosszabb esetben is csak magamagát áldozza fel elveinek, és éhez mindenkinek joga van; de az államférfiú esetleg a hazát áldozza fel elveinek és éhez nincsen joga senkinek sem. És ezért nem ismerhetek döntő szempontot mást a politikában, mint tenni azt, a mit a haza java kíván. És úgy látom, hogy ez azon szempont, melyet mérvadónak tekintettek a legjobb idők legjobb férfiai, feláldozva annak nem egyszer általános elveiket, és azt hiszem, ez az oka annak is, hogy oly gyakran hallunk beszélni *általános*, de igenis ritkán *sérthetlen* elvekről.

Egyébiránt nem hiszem, hogy a magánéletben ne tartotta volna szükségesnek bármely értelmes olvasóm is, más-más politikát követni más más viszonyok közt és más-más emberekkel szemben, vagy ne észlelte volna, hogy oly emberek, a kiket természetük annyira dominál, hogy minden

tettükben folyton ugyanazon egy módszert követik, nem a szerint boldogultak vagy buktak volna meg, a mint e módszer az adott viszonyokhoz illő volt vagy sem; így boldogul két óvatos vagy két szenvedélyes közt az egyik, míg a másik nem tud semmire sem menni, így hagyja el az annak előtte vakon hű szerencse egyszerre az óvatost vagy a vehemenst, a mint egyszerre megváltoztak a viszonyok, melyek eddig módszerének kedveztek; és innen van hogy csak az tarthat állandó szerencsére számot, a ki mindent a maga idejében, óvatosan tud várni és vehemensen tud előretörni, mint a hogyan tanítanak bennünket az oroszlán és a tigris. Ha pedig ez áll a magánéletben, mennyivel inkább kell állania az államok életében, a hol sokkal parancsolóbbak a viszonyok, a hol sokkal nyomósabbak az érdekek, és a hol nem saját magunknak, hanem a köznek jóléte forog kérdésben. De ha ez fölötté bajos a magán emberre nézve, a kinek ritkán van elég elfogulatlansága felismerni azonnal a viszonyok változását és elhagyni a módszert, mely annakelőtte sikerre vezette: könnyebb a népekre nézve, melyek reális szükségüket elevenen érzik és vezetőjüket könnyen cserélhetik. A mely nép pedig elfogultságában erre nem képes, az oda jut – minek magyarázni! – oda jut, a hova mi jutottunk.

1825-től máig, egy fél századon át az abstract liberalismus dominálta, minden más iránt ledorongolva zsarnokolta a magyar közvéleményt. A ki a legjelesőbb követelésekkel állott elé a szabadelvűség, a demokratia, a humanitás, a cultura és a modern eszmék nevében, a ki ezekeket a legszózatossabban tudta hangoztatni, az volt a vivat! Bármihez fogtunk volna, soha sem mulasztottuk el gondos lelkiismeretességgel kérdezni: mit mond éhez a liberális-

mus kátéja, mit az an gol gyakorlat, mit a francia doctrina, mit a német szoba tudósnak okoskodási asszkóiban sinlödő theorémája, mit a misericordianus humanismus érzelgése; csak azt nem kérdeztük soha: mit mond hozzá a *magyar érdek*? Mi csoda tehát, ha elvezettük a magyar érdeket a világosi bukáshoz, és midőn másodszer is kezünkbe kaptuk a magunk sorsát, elvezettük annak a romlásnak, a hol ma a magyar érdekek ismét a bukás szélén állnak!

Hogy megmutassuk minő democraták tudunk lenni, nem csak erkölcsi súlyában, tekintélyében és öntudatában ástuk alá, hanem anyagi lételében is úgy megingattuk azt az osztályt, mely a magyarságnak zömét, történelmi és gyakorlati, anyagi és értelmi főtámaszát képezi, hogy ma is még súlyosan küzd az anyagi létnek kérdésével; csináltunk az általános szavazatjogot megközelítő oly cenzust, mely alsóházunkat megnyitotta a magyar ellenes izgatóknak, a politikai kalandoroknak és a szellemi csöcseléknek, és közel voltunk hozzá, hogy megnyissuk ezeknek a felsőházat is, melyet sikerült minden esetre annyira aláásnunk, hogy az egészséges törvényhozás szembe-
szökő kárára, hivatásának hatálylyal eleget tenni képtelenné vált.

Hogy liberalismusunkról világra szóló tanúságot tegyünk, iparkodtunk a kormányfelelősség mellett oly helyhatósági önkormányzatot létesíteni, mely az ország egyes részeit az ellenséges nemzetiségi törekvéseknek dobta prédául, az adminisztráció helyébe az anarchiát, az egyéni szabadság helyébe az orvoslást hiába kihívó önkényt inaugurálta, a magyar államhatalmat pedig arra a választásra utalta, hogy a törvényes erélyesség helyett vagy erőtlen vagy erőszakos legyen.

Hogy megmutassuk, mennyit vagyunk képesek áldozni az egyenlőség dicső tanainak, feláldoztuk a magyar nemzetiséget a nemzetiségi egyenjogúság abszurd elvének.

Igazságszolgáltatásunkban mindent elköveltünk, hogy eleget tegyünk a német könyvek sablonjainak és csak a magyar viszonyoknak nem tettünk eleget, megcsináltuk, hogy igazságszolgáltatásunk drágább, de roszbabb, mint valaha volt, és megcsináltuk, hogy a szegény ember számára Magyarországon nincs igazság.

A kereskedelmi szabadság felvilágosodott elvének feláldoztuk a magyar ipart, a Smith-féle „laissez faire” teoriának feláldoztuk a magyar kereskedelmet, „a tőke szabad asszociációja” nagyszerű modern eszméjének határtalan naivitással hódolva, bezipeltük hazánkba a corruptiót és a krachot.

Minek folytassam itten e még hosszúra nyújtható gyászos szemlét? Remélem, magán ez egész könyvön veres fonálként fog végig húzódni annak kimutatása, hogy mennyire áldoztuk fel a magyar érdeket minden téren gyámoltalan ideológok, lelketlen izgatók és hiú szájhősök által importált idegen eszméknek.

És ha valaki annak a hitnek élne, hogy feláldozva bár a magyar nemzet erőteljes fejlődhetésének minden feltételeit, teremtettünk legalább szabadságot, ugyan hiú egy hitnek élne. Hogyan örvendhetne biztosított létnek ilyen viszonyok közt, melyek tért csak az anarchia és az önkény változatainak adhatnak, az egyéni szabadság, a valódi jogegyenlőség? Hogyan lehetne szabad oly nemzet, mely nem tud erős lenni? A sensationális legisláció, mely viszonyok helyett doctrinából kiinduló elvtörvényeket hevenyész, ragyoghat a papíroson, de a papíroson való előmeneti rend-

szer a papiroson fog maradni, az életbe pedig nem viszen egyebet, mint zűrzavart, destructiót, és keserít bajt mindenki számára, a kit érint.

Egyszerű igazság ez, melyről a szabadság és haladás igaz barátainak soha sem szabadna megfeledkezni, és melyből kiindulva mondta e sorok írója más alkalommal:

„Ha az elmélet valamit helyesnek mond, abból igenis következik, hogy az irányban hassunk, de nem, hogy azt feltétlenül érvényesítsük is; *sőt a feltétel teljességgel múlhatlan.*”

„Mielőtt valamely reform behozatnék, szükséges mindekelőtt, hogy a néptudattal ne ellenkezzenek, mert legyen bármi helyes, bármi üdvös, a meddig a közlelkiismeretbe, a köztudatba ütközik, addig behozatalával lényegileg nem tettünk egyebet, mint a mit tettek az inquisitorok és a lelkiismeretnek bármi néven nevezendő erőszakolói; ők is akaratuk ellenére akarták üdvözíteni az eretnekeket és tették ezt annál szívósabban, minél – becsületesebb emberek voltak. A szabadságba ütközünk tehát akkor is, ha szabadelvű reformot akarunk behozni, és a mi még fontosabb, az ellen, a mi a maga idejében örömmel fogadtatnék, a mi kétségkívül üdvösen hatna, az ellen közgyűlöletet ébresztünk, hatását előre aláássuk, és ha az erőnyomás megszűnik, megdől az üdvös reform és új életre nehezebben s később ébred, mint a hogy ébredt volna a jóakarátú, de nem gyakorlati államférfiú buzgólkodása nélkül.”

„*Hogy a reformot csak akkor szabad behozni, ha létező valóságos szükségnek felel meg,* ez a második feltétel; a hol ez nincs meg, ott az első szél elfúhatja az ifjú intézményt, a nélkül, hogy valaki utána hederítene; az élethez hozzá nem nőhet, gyökereit bele nem verheti, érdekeket nem kapcsolhat magához. Mit tesz ez? Azt, hogy haszontalan üres

malaszt, életében és fennállásában semmikép sem biztosított az új intézmény. „Tehát hiábavaló munkát tettünk, de kárt nem tettünk!” mondja a buzgó reformer. Feledi, hogy nincs újítás, mely valami érdeket ne sértene; és ha haszon belőle nem ered, már ezért is evidens a kár, de kár a hiábavaló munka már azért is, mert ha egyebet nem, erőt és időt vesztegettünk.”

„A hol e két feltétel szemmel tartása nélkül reformálnak, ott az első feltétel mellőztével közelégedetlenség fogja az állam alapjait megrendíteni, a másodiknak mellőztével csakhamar el fog veszni önmagában ez alapok szilárdsága, mert meg nem szilárdulhat az olyan állam, melynek meg nem szilárdulható intézményei vannak. Legtöbbit pedig maga a reform, a haladás eszméje fog szenvedni.”*)

De a 20-as és 30-as évek sentimentalis és gyakorlatiatlan doctrináiban nevededett azon ó-liberalisaink, kiknek szelleme mind e mai napig dominálja a magyar közvéleményt, nemcsak a tekinteteket mellőzték, nemcsak a haladásnak a múltból és az élő viszonyokból való egészséges és természetes, szóval szerves fejlesztését tartották feleslegesnek, hanem tetézték e hibákat azzal is, hogy lépten nyomon feláldoztak sarkalatos és eleven magyar érdekeket ideolog eszméiknek. Így természetes, hogy a szabadság melyet létesítettek, nem az erőteljes cserhez, hanem azokhoz a német szabadságfákhoz hasonlított, melyek zöldek és cifrák ugyan, de mivel csak amúgy vannak a földbe leszúrva, gyökerük pedig nincs, hervadnak másnap és felfordulnak harmadnap. És midőn ugyanez iskola tanítványai másod-

*) „A szabadság” 1872. Függelék: A gyakorló politikáról.

szor is átvették a nemzet vezetését – az Andrásyrendszerben, – nem tagadható ugyan, hogy sokat tanultak volt, de *múltjuk* nyomása alatt részben, részben régi eszméik babonájában még mindig elfogulva, és e mellett terjeséggel hián az administráció és a kormányzat azelőtti gyakorlatának: ha ösztönszerűleg érezték is a nemzet valódi érdekeinek követelményeit, és ez irányban haladni meg-meg kíséreltek is egyben-másban, a habozás, a kapkodás, a félrendszabály, a megférhetlennek összekovácsolása, a rendszertelenség volt rendszerük, a balsiker és a látszólagos sikerek után az az ijesztő csalódás volt az eredmény, melyre a nemzet ma ébredt. így súlyosodott ránk azon korlátolt felfogású liberalismus, melyről helyesen mondja egyik szellemes történetírónk, hogy száz év előtt a lángelmék meggyőződése, a jelen század első felében a közepszerűségek közvagyon, most Nyugot-Európában meghaladott álláspont, de nálunk még szerte virágzik.

Ki tagadhatná, hogy 1825-ben igenis oly állapotok közt volt az ország, hogy szabadelvű, haladó politikára parancsolólag utaltak a viszonyok. Meg is indította e politikát egy valódi államférfiú, Széchenyi István, a legnagyobb magyar. De nem a Rotteck-Welker-féle sablon-liberalismus volt az ő liberalismusa. Midőn az érzelgő kontárok és a hiú próféták ez iskolája nálunk fel kezdett kapni, és úgy közjogi viszonyainknál, mint utóbb a külföldi általános rokon-áramlatnál fogva is gyors térfoglalásnak indult, Széchenyi ellene fordult és aggódva inté a nemzetet:

„Volna egyedül alkotmányunk veszélyben, vagy ha csak arról van szó, mikép kelljen azt tágítani, a lehető legtöbbre ruházni, nem volna akkor baj; lenne csak az kérdésben: mikép lehessen a lehető legnagyobb számot anya-

gilag gazdagítani, könnyű lenne akkor minden; csak ne forogna egyéb fenn, mint terjeszteni művészetet és tudományt, vajmi hamar érnék célta. De a magyarság terjesztése gyakran ellentétben áll az anyagi javak, a művészet s tudomány, de még némileg az alkotmány terjesztésével is.”

De ama nemzedék nem olvasott ki e szavakból egyebet, mint hogy Széchenyi az ó-conservativek közé ment. Midőn pedi^o; a hazafi-fájdalom kétségbeestében kiáltá: „forradalomnak vezetetik a nemzet!” irigy rágalmazónak mondák és senki sem hallgatta már midőn elmondá a betűről betűre bekövetkezett megdöbbenő jóslatát: „A honnak álladalmá megrendül, és a legmélyebbre ható hazafiak, midőn kínosan fog vérzeni szívek annak elgondoltán, mennyire vihette volna bölcsesség a hon kifejlését s *ábrándozó* incompetencia hová sülyeszté azt: egyedül buzgó imádságban lesznek ultimum remedium gyanánt kénytelenek keresni státustudományt, s újra és újra megkérni a magyarok istenét, hogy irgalmazzon *kiskorúságunknak* és segítsen.”

Hiába küzdött a végzetes balirány, az örült bódulat ellen Széchenyivel válllvetve a conservativek magasabb értelmű, de számra csekély csoportja, szembeszállva a hazafiatlanság, a nemzetellenesség vádjával, a felizgatott tömegek ingerültségével, nem találva támaszt egyébben, mint a férfi szív ama büszke bátorságában, melyre nem képes a hiú és az önző, melyet nem adhat meg semmi más, mint egy szent kötelesség önmegtartó teljesítésének emelő tudata. „Kövezzétek meg”! volt a válasz, és a saját dicsőségüket féltékenyen őrző álpróféták és ámitók által hathatósan organisait rágalmi rendszer szította e valamennyi többinél hazafiasabb, magyarabb párt ellen a közgyűlöletet, hogy annyival könnyebben lehessen feláldozni a kedvencz eszméknek a magyar érdeket, annyi-

val kényelmesebben lehessen vezetni a jámbor magyart el Világosig. E korszak egyik szabadelvű, de elfogulatlan írója bevallja, hogy lábra kapott „a tekintélyek kíméletlen ledorongolása, és azon gyöngédtelen, azon személyeskedő vitakozási modor, mely a nézetek szabad kifejlődését majdnem lehetetlenné tette és a szenvedélyek tájtékával mindent beborítván, soha és semmi tárgyban a hideg megfontolásra kedvet és alkalmat nem engedett.”

Így koronázta meg működését a szabadelvű párt, elölve mindenkor tanúsított türelmetlenségével a nyilatkozási szabadságot is, és valamennyi közt talán ez volt legsúlyosabb bűne, mert ezért nem tudott kibontakozni az egyoldalúlag dressírozott magyar közvélemény az ideologok tévtaiból, míg csak íme ma a rideg valóra nem ébred az által a tény által, hogy e tévtanok közrehatása folytán másodszor áll a magyar állam a liquidáció határán.

Ha volt „best-slandered” „legjobban rágalmazót” párt a világon, a magyar conservatív párt volt ez, melytől az emberek egy fél századon át megtagadtak mindent, hogy a tények és az eredmények szolgáltassanak neki igazságot, adjanak neki igazat *mindenben*, és tegyenek mellette egymásután kétszer oly tanúságot, melynél nyomósabb már nem lehetne más egyéb, hanemha maga a magyarságnak végtönkrejutása.

De valamint az egészséges szervezetben a bódulatot a kijózanodás, és valamint a kicsapongást, ha nem az enyészet, akkor az önmérséklet és az erőgyűjtés követi: úgy kellett végre is elodázhatlanná, mert szükségszerűvé válni a conservatív eszme érvényrejutásának.

Ottan állunk ismét, hogy a felejthetetlen emlékezetű gr. *Desseffy Aurél* szavaival élve, „minden lehető haladá-

saink közt legsürgetőbb a *jó rendnek haladása*, mint szövetségese, nem ellentéte a szabadságnak” és inkább érezzük mint valaha, hogy „hathatós és nem nominális kormányra van szüksége a nemzeteknek, hogy boldoguljanak, státusemberekre és nem prókátorokra, hogy nagyok és erősek legyenek.”

Igaz, még mindig vannak elegen, a kiknek szokása és érdeke ellenkezik a renddel; de napról napra növekszik a renddel együtt feláldozott érdekek felzúduló visszahatása ellenük, és nem sokára itt lesz az idő, hogy az ellentállókat mint a polyvát söpri el a közvélemény fürgetege.

A kivel a még hiszékeny boldog naivitást csak néhány évvel ezelőtt is rém gyanánt ijesztgetek, az a valódi államférfiú ma már a jobbak egyedüli reménye, és napról napra inkább lesz a közbizodalom emberévé.

Nem szenvedhet ugyan kétséget, hogy az ötven évig uralkodott baliránynak kracholt eszméihez, a szereplés dicsőségéhez és a hatalomnak bár ma már fenéig kimártogatott húsos fazekaihoz a haza nyilvánvaló kárára is görcsösen ragaszkodók consortiuma újból meg fogja kísérteni foszlott zászlói alá gyűjteni a hiszékeny értelmetlenség dandárait, és bár puskaporfogyottan is még egyszer elé fogja vezetni a tüzelő vonalba a régi rágalmak rozzant ütegeit.

Azok, a kiknek a jó rend és a nemzeti reális érdekek iránt érzéktik nincs, soha sem mulasztották el azzal vádolni ezeknek védőit, hogy a haladásnak és a szabadságnak ellenségei, és a felbomlás politikusai már csak azért is retrográd törekvésekről vádolják a conservatio és consolidatio embezeit, hogy ezzel is takargassák saját irányuk destructiv voltát.

De az előrelátható rágalom ellenében bátran hivatkoz-

hatunk arra, hogy a szabadság és a haladás ellenzése, a hátramenés nem volt a magyar conservatívek politikája soha, és bátran utalhatunk ama nemes ígérekre, melyeket a 40-es évek elején a conservatív zászlóra írt e pártnak ama lánglelkű ifjú vezére, kit oly korán ragadtak ki a haza jobbainak gyér sorából az emberfölötti küzdelem és a hazafi-kétségbeesés roncsoló izgalmai. Igen is, tiszta öntudattal hivatkozik a magyar conservatívek pártja az örökre felejtethetetlen emlékezetű Dessewffy Aurél azon szavaira, hogy: „semmi sem lehet tőlünk távolabb; mint azt, a mi a nemzet életében 15 év óta történt, megsemmisíteni akarni. Nem hiszszük ugyan, hogy ezen időben semmit el nem hibáztunk, semmiben nem tévelyegtünk volna; de e botlásokat véleményünk szerint tanúság gyanánt kell csak használnunk jövőre nézve, nem ürügyül a visszalépésnek. A kiindulási pont nem lehet egyéb, mint a mostani állapot, legyen az jó vagy rossz, úgy mint az a múlt idők eseményeiből törvényesen s tetteleg kifejlett; s mi nem csak elfogadjuk ezen kiindulási pontot, de határozott ellenségei vagyunk és leszünk minden hátrafelé irányzott ügyekheznek.”

Bizonyos igaz, hogy kontárságok és visszaélések történtek conservatív név alatt is, és hogy ilyenekre ezelőtt sem a liberalizmusnak volt kizárólagos szabadalma. Nem is vállalhat azon conservatív irány, mely a magyar nemzetet regenerálni hivatva van, solidaritást a conservatív név alatt felmerült minden hóborttal és hóbortossal. De igenis hiszszük, hogy azon bukott politika után, mely Magyarországot mai minden tekintetben *bomló* állapotában hagyta reánk, a desorganisatió és a dissolutió e politikája után: szükség van a conservatió és consolidatió politikájára, és ha sem a

múltra visszamenni, sem a jelen állapotot, melyen conserválni való ugyan semmi sincs, conserválni nem lehet szándékunk, mélyen érezzük, hogy itt az idő valahára arra gondolni, hogy conserváljuk: Magyarországot. Itt az idő a papíron való előmeneti rendszertől áttérni azon valódi haladásra, mely biztosítva a rendet és az erőteljes fejlődést, egyedül biztosítandja a szabadságot is; itt az idő nem megtagadni a szabadelvűséget, hanem elkerülni kárhozatos tévedéseit; itt az idő nem azt kérdeni, mit kivan a doctrina, mit a theoria, mit a sablon-liberalismus, hanem kérdeni és döntőnek tekinteni: mit kivan a magyar érdek? Itt az idő annyival is inkább erős kézben összpontosítani és a nagy ezélra öntudatosan, rendszeresen és egységesen vezényelni a nemzet minden erőit, minél kevésbé engedik meg viszonyaink az úgy is megviselt és megfogyott erők szétforgácsolását. Itt az idő szóval, felvilágosodott magyar conservativ politikára, mely mentten minden előítélettől, a magyar érdeket tekinti csak, de azt érvényesíti is hatálylyal és erélylyel, és beigazolja Magyarországon is, a mit annyiszor láttunk Angliában, és legújabban láttunk Németországban: hogy a nemzetet emelő nagy reformokat kezdeményezhetik ugyan a liberálisok, de csak a conservativek gyakorlati szeme és erős keze viszi azokat keresztül és szilárdítja meg.

Ily értelemben *mondta ki e sorok írója már 1869 őszén* a „Pester Lloyd”-ban közlött egyik cikkében, hogy az uralkodó rendszer, ha végzetes hibáitól menekülni nem tud, szükségszerűleg a *conservativ politika* diadalára fog vezetni. „Mindenkí” – ezeket irtam – „volna bármi gyenge, bármi erős, többé-kevésbbé tragikai következnie-

nyeit fogja, viselni az oly rendkívüli erőfeszítéseknek, melyekkel a közép-niveaun messze fölülemelkedik. Ugyan e sors fenyegeti a nemzeteket, ha minden erejük lázas megfeszítésével új határoszlopot emelnek történelmükben. Ott van a német reformatio és a francia forradalom, melyeknek következményeit oly sokáig sínlette a két nemzet. Az egyoldalú túlerőlködés megzavarja az erők súlyegyenét és a teljesített munka után be fog következni a természetes gyengülés, a visszahatás, és boldog az a nemzet, mely ilyenkor tönkre nem menve bölcs és erős kezét talál, mely visszatartóztatja, midőn annak kell lenni a legfőbb törvénynek: *hogy kerüljön minden további excessust.*”

„Ily rendkívüli erőfeszítés volt 1848, mely 1849-ben – ki tagadná – közel járt életünkhöz . . . Utóbajait még mindenütt érezzük. Higgadt államférfiaknak oda kellett tehát törekedni, hogy ily általános krízis után *ne vezetessünk újabb válságoknak*, arra kell törekedniök, hogy a nemzeti élet visszavezetessék azon normal niveaura, melyről egyedül lehetséges az *egészséges továbbfejlődés*. Semmi excessus tehát, semmi erőszakolás, semmi sértése a reális érdekeknek, semmi fejjel a falnak rohanás, hanem fejlődés kimélttel és béketűréssel; habár látszólag idővesztéssel is.”

És mivel láttam, mint sértetnek a dilletans rendszeretenség, a kapkodó habozás és a vergődő impotentia politikája által a nemzet valódi érdekei még ott is, a hol e politika azokat avatatlan túlbuzgósággal előmozdítani vélte, azért mondtam, hogy e politika, ha tovább folytattatik, vezéreinek dicstelen bukására és ama férfiak uralmára fog szükségszerűleg vezetni, a kik „conservatív traditiók és hajlamok mellett, tényes tehetségekkel, modern szellem-

mel, eleven érzékkel a nemzet kiáltó szükségei iránt és magas államférfiúi képességgel” vannak megáldva.

Az akkorában Andrásy által pazarul subventionált félhivatalos újságírók és a Ludasi-Gans Móricz-féle sajtóiroda, boszankodva, hogy kenyéradójuk nem hirdettetik csalhatatlannak, és boszankodva azon az egyúttal nyíltan kimondott és azóta be is bizonyult igazságon, hogy a „kiegyezés” varázsszava nem képezhet többé compact többséget, gúnyolódva estek neki a „philosoph” cikkírónak.

De a mit akkor csak kevesen láttak, az ma nyilvánvalóvá lön; és nyilvánvalóvá lön, hogy hét évi politikánk mint egyik tojás a másikhoz hasonlít ama rész vénytársulatok politikájához, a hol a gründerék az első években a beruházási tőkéből fizetnek csodaszerű osztalékokat, hogy rövid időn az ámuló részvényesekre hagyják a krachnak kimondását, míg jó maguk tán már más városban értékesítik geniális egyéniségök varázsát, és foglalkoznak újabb, még nagyobb szerű gründolással. Nem csoda tehát, hogy ma már tetőfokát érte a visszahatás ama politika irányában, és mind erőteljesebben terjed ellenében a conservatív áramlat, nemcsak a fővárosban, hanem a vidéken, a vitális érdekeiben sértett földbirtokosság és az egészséges érzékű magyar köznép közt is. Gyakran említetett, hogy az Andrásy rendszer ép a magyar vidékeken nem tudott támaszra találni; könnyű ezt megérteni, midőn a rendszer ép a magyar érdekeket hanyagolta el szembetűnően, sőt nehéz volna nem érteni, ha végig tekintünk ama nemrég még virágzó magyar falvakon, melyek e rendszer alatt eredtek pusztulásnak. Mi csoda, ha a nyomornak kitett nép a szélsőbalnak lön martalékává? Nincs ez ellen más remedium, mint a magyar nép érdekeit igazán felkarolni tudó nemzeti con-

servatív politika, és ez fogja visszahódítani népünket a lelketlen izgatók hatalmából, melyet erőssé az uralkodó rendszer hibái *tettek*.

Igenis, a conservatív áramlat terjed ellentállhatlanúl; nem fogja kikerülni a gondos észlelő figyelmét az az érdekes körülmény, hogy nálunk még a conservatív eszméket különben egyáltalán nem kedvelő zsidók is kezdenek már hajolni a conservatív irány felé. Ha pedig még a zsidók is kezdenek con”servatívok lenni, akkor a conservatív irány szükségén és biztos győzelmén kétkedni alig lehet, mert egy zsidónak több *practicus* esze van, mint tíz kereszténynek.

De vegyük a dolgot komolyan, – meglepő tény, melyet oly bámész ámulattal fogadnak a sablon-liberalismus előítéleteinek czafataiból kibontakozni még mindig nem tudók, azok, a kik még ma is ötven évvel hátra vannak: hogy az új nemzedék, persze nem a dombszögi casino püff-neki fiatalsága, hanem az intelligens, a tanúit, művelt és gondolkodó, az európai eszmék áramlatában élő fiatal emberek zöme, – a kiknek száma, hála az égnek végre valahára szemmel láthatólag szaporodik nálunk is, – szembetűnően a conservatív eszmékhez szítt. És ez ígér a conservatív iránynak biztos jövőt.

Mondja ugyan a tények mélyére hatni, az egy emberéleten át belevert előítéletektől szabadulni képtelen ó-liberális incompetencia, hogy: lám, ez a Bach-korszak nevelése! Ignorálják, a mit különben is rágalmi és ferdítési rendszerükbe illő következetességgel mindig ignoráltak, hogy senki oly bátorsággal és hatálylallyal nem küzdött a Bach-korszak demokratikus és bureaucratikus germanisáló önkényuralma ellen, mint éppen a magyar conservatív és

feledik, hogy a kérdéses nemzedék szellemének fejlődése túlesik a Bach-korszakon. És csakugyan nem ez, hanem az magyarázza meg a jelentős ténytet, hogy a mai fiatalságon már nem tudnak fogni az ideológiának híg tanai, mivel e fiatalság, mint meghaladott állásponttal, elfogulatlanul állhat szemben azzal a Rotteck-Welker-féle sablon-liberalismussal, melyet a szent szövetség nyomása ellenében agitacionális rendszernek oly német professorok és francia újságírók gondoltak ki, a kik soha államügyek gyakorlati vezetésével nem foglalkoztak, és melyet még gyakorlatiatlanabbá tett az az érzelgős humanismus, mely a napóleoni nagy háborúk természetes reakciójaképp uralkodott a 20-as években a szellemek fölött. Megannyi ok, hogy gyakorlati eredményekre ne vezethessen soha. És ha egyfelől természetes, hogy azon régibb nemzedék, melynek ifjúkori ábrándjai és rajongása van ez eszmékhez kötve, mely ez eszmék légkörében nevedett és élt egy emberéleten át, nehezen bontakozhatik ki belőlök, mivel kevés ember őrizhet meg későbbi korára is annyi szellemi ruganyosságot, elfogulatlanságot és a korral haladni képességet, hogy higgadt ítélettel tekinthessen vissza azokra az elvekre, melyekért egykor rajongott, talán nemes hévvel küzdött és szenvedett is, és ezenfelül az emberekben rendszerint, de különösen nálunk és mostan több a hiúság és az önérdék, mint az önmegtágadó hazafiság, miért ha mindjárt fel is ismerik, nem igen szeretik bevallani, hogy tévedtek; másfelől ép oly természetes, hogy azok, a kik e rendszerrel elfogulatlanul állhatnak szemben, és múltjuk által semmiképpen sincsenek hozzákötve: annyival könnyebben ismerhetik fel gyarló voltát, minél szembetűnőbbek azon bajok, melyeket

mindenütt szült, a hol úgy mint nálunk, hosszasabban uralkodott.

Másfelől azonban a fiatalság mindenütt és mindenkor a koreszmék magaslatán áll és a modern áramlatokkal halad, a mai eszmék és áramlatok pedig nem azok, melyek a 30-as években mozgatták a szellemeket.

A mai áramlat a conservatív áramlat Európa-szerte, világszerte. Ezt ne feledjék a hátramaradottak, és ne feledjék, hogy Magyarországot sokkal erősebb kapcsok fűzik a civilisait világhoz, semhogy ki tudná magát vonni azon áramlat alól, mely az egész civilisait világban uralkodik. Valamint nem tudott ellentállam a liberális áramlatnak egykor, úgy nem fog ellentállam a conservatív áramlatnak ma.

Az állam erőinek koncentrálását, az államhatalom erőteljes hangsúlyozását, a conservatív irány érvényesülését és sikereit látjuk ma mindenütt.

Bármi nagyok voltak a spanyol monarchia bűnei és mulasztásai, a spanyol köztársaság csak erőszakosan, minden szabadság elnyomásával, államcsínyek, hadi törvény-székek, ostromállapot és szuronyok által képes mesterségesen tengődni 5 a nép pedig szívósságában csodaszerű rajongással ragaszkodik a régi királyi vérhez és megyén a halálba egy ifjúért, a ki nemes bátorságán kívül nem hozott magával egyebet, mint azt a hitet, hogy a pártoktól marczangolt országnak a polgári békét csak a legitim királyság tekintélye adhatja vissza, csak az a hatalom, melyet a „Pester Lloyd” egyik jeles cikkében úgy jellemzett, hogy „hatalma egy elvnek, mely gyakran megtámadva, mindannyiszor ismét érvényre tudott jutni, mely a népek szívéből és jogtudatából ki nem irtható, hatalma a legitim jogrendnek”, megjegyezvén egyúttal, hogy Spanyolország és Franciaország

sorsa fényesen igazolja a monarchicus elvet és a jogfolytonosságot.

Thiers, mint a francia köztársaság elnöke, szükségesnek tartá kinyilatkoztatni, hogy senki sem lehet conservatívabb, mint ő; de Thiers köztársasága még nem elég conservatív, és hogy a köztársaság csak ideiglenesen is fenn tudjon állani, még erősebben kell támaszkodnia a conservatív elemekre; így is bizonyos, hogy magában hordja a tarthatatlanságot és helyet ad hova-hamarabb a monarchiának.

Az európai continens politikáját dominálja a két legconservatívabb hatalom, Oroszország és a conservatív politikájú és conservatív férfiak által egyesített és nagygyártott Németország. De még a Németországban legújabban lábra kapott katolikus-üldözés is, jóllehet végzetes, és bizonyára magára Németországra nézve is kárhozatosnak mutatkozandó túlzás, eredetében conservatív mozgalom, mivel a protestáns államhatalom harcza az újabb államalakulással nem rokonszenvező katolikus elemek ellen, és lényegileg ugyanaz, a mi az angol conservatívek politikája volt egykor az írlandi katolikusok ellenében.

Schweitz az államegység és az összpontosítás ünnepét ülte 1874. ápril 19-én, midőn végre elfogadtatott azon szövetség-reform, melyet ezelőtt 1866-ban és másodsor még csak 1873-ban is elvetett volt a szavazók túlnyomó része. A kisebbség kitartóan folytatta a felvilágosítás harczát, melyet nagy siker követett. A tarka-barka jogrendszerek helyébe egységes jogrendszer, a foederatió helyébe egységes állam lépett. A laza kapesot erőteljes államkormány központi hatalma váltja fel, mert a köztársaság államférfiait azon meggyőződés vezérelte, hogy ha sikerül erőteljes álla-

mot alkotniok, ellensúlyozva lesz a németség, a francia és az olasz elemek szétfutó vágya, a mely most még nem nyilvánulhatott ugyan, de a nemzetiségi törekvések csiráit magában hordja.

Angolországban, daczára a Gladston-kormányzat fényes pénzügyi eredményeinek és egy diadalmasan befejezett háborúnak, az általános választásoknál a liberálisok a még általuk behozott *titkos szavazás* mellett is megbuktak és roppant többséget nyertek a conservatívek, és vezérük, *Disraeli*, a ki még rövid idővel azelőtt bölcs tartózkodással tagadta meg a kormánybalépést, mivel idejét még nem látta megérkezettnek, mostan a nemzetnek körülötte összpontosult bizalmának alapján foglalta el a miniszterelnöki széket.

És itten, épen Angliánál vehetünk magunknak alkalmat mélyebben bepillantani annak okaiba, hogy miért érvényesülnek mostanában oly hathatósan és általánosan az előrehaladott nemzeteknél a conservatív eszmék, és járja le magát a liberalismus neve alatt oly sokáig dívott rendszer.

E rendszer akkor csírázott, midőn a francia forradalom elején megjelent *Siéyesnek* ismeretes röpirata: mi a tiers-état, s mivé kell lennie? Felelet az elsöre: semmi; a másokra: mindenné. Innen keletkezett az a rendszer, mely magát liberalismusnak nevezte. Támaszkodva egyfelől azon visszaélésekre, melyekre inkább az absolutismus, de e mellett tagadhatatlanul a nemesi és papi rendek osztályuralma is kétségkívül vezetett, – a mint hogy ilyenekre kell vezetni minden kifejlett osztály-uralomnak, legyen akár aristocraticus, akár democraticus vagy liberális, – kiaknázva másfelől a maga javára a democratiának az egyenlőségnek és szabadságnak megragadó elveit, a nélkül azon-

ban, hogy azokat valóban respectálta volna, sikerült a régi rendek uralmát mindenütt megdöntenie egy osztálynak, mely saját magát „művelt középrendnek”, „magasabb polgári osztálynak”, „a nemzetek egészséges magvának” nevezte, és a régi rendekétől semmiben sem különböző önhittséggel és dölyffel a rajta kívül álló osztályokat megvetette és szivéből gyűlölte, a „valódi nemzetnek” magát tekintette, és az állam érdekei helyébe saját érdekeit helyezte. Miután zsengebb korában elég sokáig kaczerkódott az egyenlőség, testvériség és szabadság elveivel és bizonyos érzelgős humanizmussal, és a kormányzat gyakorlatának ismeretétől ekkor még különben is távol állva, hathatósan terjesztette és gyakran kárhozatosan érvényre emelte a reális érdekeket és a gyakorlati szempontokat méltányolni képtelen ideológia irányát: később mindenütt, a hol hatalomra kapott, kimutatta foga fehérét, a régi rendek helyében maga ült a népnek nyakára és aknázza ki a köznépet és az államot továbbra is a Liberalismus jelszava alatt, de a corruptió segélyével és a maga emberei jólétének emelésére,

így támadt az a quasi-felvilágosodott, quasi-democraticus és quasi-szabadelvű nagy hazugság, mely a tiers-étatnak „a művelt középrendnek,” az „egészséges polgári osztálynak” követelte az államhatalom monopóliumát, azon osztálynak, mely az államérdek helyébe szintén csak az osztályérdeket akarta volna helyezni, és mely az összes nemességet csak azért szerette volna egy kanál vízbe fojtani, mert osztályérdekeinek útjában állt.

Így sikerült csakugyan számos országban „a tiers-étatnak” – mint egyik szabadelvű, de a szabadelvűség kinövésői irányában is elfogulatlan történetírónk, *Szalay László* mondja, – „mindenné lenni, mielőtt az összes nemzetet képviselhette

volna; mert a tiers-état elmondotta magáról, mit csak az összes nemzet mondhat: „a status én vagyok,” mert a Montmorenyak, a Richelieuk aristocraatiája helyébe a boltosok aristocraatiája léptetett.” Igen alaposan mondja Schäßfle, hogy: „visszaélések nem csak a papi és földbirtokos nemeség uralmának kinövéseiben észlelhetők. Sokkal raffináltabb volt mindenkor a joghatalommal való visszaélés a pénzarisztocratia részéről, melyet már *Plato* és *Aristoteles*, különben oly eltérő véleményeken, egyaránt megbélyegeztek. Az újabb időben a joghatalommal való visszaélést az *állítólag liberális* pénzarisztocratia inkább mint valaha üzte. *Nagyszámú milliókat csennek el a Uheralismusnak a parlamentekben befolyásos vezetői, az igazságszolgáltatást párteszközzé süllyesztik, mert az alkotmányos szabadság nevével blasphemice visszaélve e mindent kiaknázó liberalismus nem idegenkedik attól, hogy a lakosságnak nagy többségeit elnémítsa és meztelen önkény által, minőre az absolutismus nem vetemedett soha, leigázza. „így teljesen igaza van a socialista *Fourrier*-nek, midőn azt mondja, hogy „mai civilisatióink tele van szegénységgel és nyomorral. Ha a liberálisokat vigaszért kérjük, akkor az éhezőknek a magasztos öntudatot dicsérik „szabad férfiúnak” lenni, a „boldogságot” alkotmány alatt élni, mintha az éhező a helyett, hogy ebédeljen, az alkotmányt olvashatná. Beszélnek emberi jogokról, de sohasem beszélnek a „természetes jogról jóllakni,” ha az ember éhezik. A vadember a legelőnek, a halászatnak, a vadászatnak és a gyümölcsök felszedésének jogát bírja. A *liberalismus*, a philosophok találmányainak legidétlenebbike, nem apasztotta, hanem növelte a szegénységet és a becstelenséget. Felemelte a közterheket, a nélkül, hogy a népnek munkát és keresetet szerzett volna; lefőzte, a demagógok*

pártérdekeinek tette szolgájává, a nélkül hogy sorsának javulására csak reményt is nyújtott volna. Bölcsességének kezdete és vége „az éhezésre és a szuronyra alapított társadalmi szerződés.”

Ily körülmények közt természetes, hogy a kiaknázott munkásosztály és az elszegényedett földművelő nép a socializmus és a kommunizmus vészes ábrándjaiba kergettetett, és nem e szerencsétleneket, hanem szerencsétlenségük okozóit éri ezért a felelősség. Minthogy azonban az elnyomott osztályok a rajongó ábrándokból és sikertelen törekvésekből mindinkább kijózanodnak, az orvoslatra gyakorlatibb utat és reális hatalmak szövetségét keresik. Az új zsarnok nyomása alatt a régi rendek ellen egykor táplált gyűlölet elenyészik. Ösztönszerűleg támad fel bennünk az apák tradíciója, mely azt beszéli, hogy a szegény népnek mégis jobb dolga volt az urak idejében, mint van most. Feltámad a sok helyt létezett patriarchális viszony emlékezete; összehasonlítások történnek a születési aristocratiának minden fenhéjjázás és kicsapongás mellett is fényes és generosus és a pénzaristocratiának épen nem fényes és épen nem generosus tulajdonai közt; a földesúrnak, bármik voltak az egyes visszaélések, mindig érdekében volt jobbagységának jóléte, míg a gyáros, ha éhen hal az egyik munkás, könnyen fogad másikat, mert éhező van a mai világban elég, a tőkepénzes érdekei pedig a szegényedéssel és a kamatlábbal emelkednek. Végre a kommunizmus tanítványai talán öntudatlanul is vonzódtak a jelennek kiáltó nyomorában és a népnek gazdasági életét kiszivattyúzó elemek uralma alatt a régi rendekhez, midőn az egyház és a feudalizmus alapja és rendszere is voltaképen az organisait kommunizmusnak volt egyik neme.

Másfelől igen jól tudják az elnyomott osztályok, hogy a régi rendek egykori uralmának helyreállításáról szó sem lehet többé, hogy ez irányban biztosítva lehetnek, hogy erre e rendek maguk álmodozásukban sem gondolnak már; hogy végre is érzik, miszerint újabb jelentőségre csak úgy és csak annyiban emelkedhetnek, ha a nemzet nagy tömegében támaszra találnak, ha minden osztályérdekről lemondva, *az államot jelenleg kiaknázó osztály ellenében az állam és a nemzet érdekeivel azonosítják magukat.*

Így jött létre igen természetes úton az a liberálisokra nézve annyira *váratlan és érthetetlen* szövetség a torryk és a munkások, a földművelők közt, melynek eredménye az utóbbi választásoknál az angol conservatívek döntő győzelmére vezetett. Így magyarázandó meg a választási tudósításokban általan feltalálható azon jelentés, hogy: „The working men have thrown in their lot with the party of solid and steady rather than fitfull and violent progress.”

Hogy e messzeható új fordulat ismét a felvilágosodott és érdekeit mindenkor felfogni képes angol népnél következett be először, az természetes.

Igaz való, hogy nálunk a liberalismus inkább csak az ideológia és a gyámolatlan incompetencia irányában vétkezett, és alig lépett a fentebbiekben kimutatott második stádiumába fejletlen anyagi viszonyainknál fogva egyfelől, de meg kétségkívül azért is, mivel alapjában mégis megmaradtunk aristocrata nemzetnek; midőn azonban e második stadium előőrsei a corruptió és a nép gazdasági életének a tőke általi kiszivattyúzásaiban máris jelenkeznek: bizonyára nem az a teendőnk, hogy a bajt kifejlődni engedjük, hanem az, hogy okulva más nemzetek példáján, örüljünk,

hogy a baj nálunk még nem fejlett annyira mint ott, és lássunk hozzá orvoslásához.

Szemlénket folytatva, ha Európán túl átmegyünk Amerikába, ott is hasonlókat tapasztalhatunk. Az éjszaki és déli államok háborújában a jog, az igazság kétségkívül az éjszaki oldalon volt. A rabszolgaság rettentő anomáliája kétségkívül el volt törlendő. És bármi visszatetsző és végzetes következményei mutatkoznak ma eltörlésének, bátran mondhatjuk, hogy szívesebben látjuk még ezeket is, mint a rabszolgaságot. Mindamellett beismerhetjük, és beismerik éjszakanak emelkedettebb és tiszta jellemű politikusai is, hogy ha az eltörlés a radikális erőszakolás helyett, a déliek reconciliát! ója, az érdekek lehető kiegyenlítése, a fennálló jogok és törvények tisztelete, a az organicus fejlődés és a békés kiegyenlítés útján történt volna meg, elkerülhető lett volna az, a mit most éjszakan is a rabszolgaságnál nagyobb, és főképp veszélyesebb szégyennek kezdenek érezni. Maguknak az amerikaiaknak általános panasza, hogy a déli conservatív elemeknek hirtelen erőszakos leszorítása óta az Unió politikája nemcsak a politikusok egy alsóbb osztálya által vezetetik, hanem alacsonyabb elemek által is domináltatik, mint a déli befolyás régibb napjaiban. A „Daily Telegraph” szabadelvű angol lap egyik levelezője szerint: „a feslettség úgy mondják nekünk mindenfelől, rohamosan terjed; a politikai botrányok gyakoriabbak és súlyosabbak; a törvényhozók corruptiója közönségesebb, mint azelőtt. Az ügyek ez állásának legérdekesebb illusztrációja Mr. Henry Ward Beecher egyik közelebb publicált levele. A buzgó abolitionista-apostol, Mrs. Beecher-Stowe testvére, „Tamás bátya kunyhója” szerzőjének hírneves munkatársa föllépett, hogy fájjalva panaszolja a déli aristocratia eltűnését, és sajnálko-

zását fejezze ki, hogy megdöntése óta az Unió ügyeit nem vezetik többé a régi déli fajta férfiak, olyanok a milyenek szükségesek arra, hogy a politika derekassága és a nemzeti élet tisztasága megóvassék.”

„És csakugyan” – folytatja a levelező – „való tények alapja ismerhető' fel Mr. Beecher-nek a fölötti lamentatiója mögött, hogy eltűnt a közélet azon nemesebb hangja, mely fennállott, a midőn a rabszolgaság még törvényes intézmény volt. A dél és éjszak közti harc, mely csaknem a közársaság születésével kezdődött, olyan volt, hogy a harcosok legnagyobb erélyét, legfinomabb tulajdonságait követelte. Bár mennyire valljuk, hogy az igazság és a jog a szabadelvű államok részén volt, mégis bátran mondhatjuk, hogy magas elvek voltak a déli részen is. Most, a midőn az ütközet keserű végéig van harczolva, a győzők is beismerik azon egykor oly népszerű gyanúsítás méltatlanságát, hogy a délieket csupán nemtelen és önző indokok vezették. Az eredmény az volt, hogy a politikai harc mindkét oldalon oly férfiakat hozott előtérbe, a kik más viszonyok közit nem vettek volna részt a politikai küzdelmekben, és hogy a köznapis politikusokat is a gondolkodás és az érzelem bizonyos emelkedése inspirálta. A háború befejeztével és az éjszak diadalával ez önkénytesek visszavonultak és köznapis embereknek engedték át a tért.”

„Ez átalános okokon kívül van egy különleges, melynél fogva az ez időszerinti amerikai államférfiúság súlyedésnek indult. Az amerikai élet föltételei olyanok, hogy a nagyonos és művelt osztályokra nézve viszonylag kevésbé vonzó a politikai ügyekkel való foglalkozás. De létérdekük a déli ültetvényeseket activ politikusokká tette. Belátták, hogy súlyuk társadalmi intézményük fentartásában gyöke-

rezik, és ezért az egész délen a tehetséges, művelt és vagyonos emberek a politikával foglalkoztak, oly terjedelemben, melyet az éjszak nem ismert. De az az osztály, melyből Jefferson, Madison, Washington, Calhoun, Clay és még sokan az Unió leghírnevesebb államférfiai közül eredtek, eltűnt a confoederatio bukásával.”

Így sikerült itt is a politikai kalandoroknak, a felvergőnczöknek és az éjszakai pénzaristokratia tisztátlan és lelkiismereti aggodalmakba nem igen ütköző elemeinek demokratikus és liberális jelszavak hangoztatása mellett dominálni a helyzetet és saját zsebük javára kirabolni az államot. A lopott pénzzel megvesztegetve a demokratia elveihez képest szavazati joggal felruházott azon részét a választó csöcseléknek, melyet „Stimmvich”-nek nevez a német, „a nép szava, isten szava,” szabadelvű dogma alapján megerősítetik magukat a hatalomban, hogy a kiadott pénzt a racionális speculáció követelményei szerint busás kamatokkal újra lophassák. Így született az üzleti becstelenség és politikai corruptió, mely az Egyesült-Államokat közmondásossá kezdi tenni a népek közt. így jutottak odaáig, hogy – és az nem súlyánál, hanem szemtelenségénél fogva jellemző tény – a senatus 52 tagja felszámított a kincstárnak egy évben 504 kést, 405 peniczilust, 703 papírollót, szivacsért 374 dollárt, 1137 kis ollót, 210 pár keztyűt, 116 naplót, 294 irattárczát, 446 bugyellárist, 309 kefét, 556 tűpárnát, 1085 skatulyát, 2808 rajzönt, 287 rizma papírt, 1.807.454 levélborítékot, némelyek felszámítottak ezeken kívül fésűt, eau de cologne, citromot, sőt corsetteket is.

Így mondhatja a „Newyork Tribune”:

„Hatóságaink arczátlan engros-tolvajok. Az adófizetők zsebéből évenként nagy üzleti és lakházakat lopnak. Fel-

emelik a maguk és czinkosaik fizetését évről évre, zsebüket a contractorok, út- és vásárfelügyelők tributumával töltik meg, és az összepotott pénzzel ismét meg választatják magukat.”

Nem csoda tehát, ha ez elleni visszahatáskép Amerikában is érvényre kezd emelkedni a conservatív áramlat és nevezetesen a nov. 3-iki általános választásoknál mindenütt megbukott azon párt, mely a délt egykor leverte, és azóta kizárólag uralkodott.

Es a midőn ily általános ez áramlat világszerte, érvényesülni fog Magyarországon is ép úgy, mint érvényesült egykor a liberális áramlat. Es érvényesülni fog annyival is inkább, mivel az utóbbi ötven évben, és különösen az utóbbi hét évben történtek Magyarországra nézve is kiáltó szükséggé tették a conservatio és consolidatio politikáját. Igaz, hogy a liberalismus kinövésői nálunk kevésbé jelentkeztek azon irányban, mint Nyugot-Európában és Amerikában. Nálunk inkább az első stádium jelenségei maradtak az uralkodók, az álladalom reális érdekeinek feláldozása abstract teoriáknak és sentimentális szempontoknak. De nem maradt el azért egészen a második stádium sem, és miután az ó-liberálisok egy része tartósan kezébe kapta volna a végrehajtó hatalmat, nálunk is felütötte fejét az ijesztő corruptió, az uralkodó elemeknek az állam kiaknázására célzó consortiummá alakulása. Tgy jutottunk a magyar közvéleményt ötven évig zsarnokolt rendszer különböző oldalainak, az ideológiának és lelkiismeretlenségérik csodás találkozására folytán: a társadalmi, a gazdasági és politikai krachhoz. Bármilyen melegen dobogjon szíve a szabadelvű reformért, a szabadság józan és igaz barátja, – és azok akarunk lenni mi is – kénytelen beismerni, hogy ily viszonyok közt nem ezen a téren keresendők az államférfiú feladatai és nem e té-

ren várhatók sikerei. Ilyenkor csakugyan minden lehető előhaladásunk közt legszükségesebb a jó rendnek előhaladása. Erélyesen összefogni, egységes akarattal egy célnak vezetni, a hol kell, kényszeríteni, az összes nemzeti erőket, hathatósan ismét felemelni az abstract liberalismusnak bármi téren feláldozott magyar érdekeket: csak ez mentheti meg mai dissolutiójának állapotában Magyarországot, nem pedig azon szabadelvűség, mely még nagyobb tért engedne a romboló és szétfutó elemeknek. De másfelől ilyen viszonyok közt nincs meg az érzék sem az ideális vívmányokért. Mert – a mint Széchenyi mondja – „míg emberek vagyunk, áttatában véve még a legmagasabb, legszemlembb dolognak is csak úgy van jó illata, közkelete és tartós divata, ha nincs az elízetlenítve mindazon anyagi életjavak, sőt életszükségek fejletlensége vagy aljasléte által, melyekkel bár akarjuk, bár ne, meg nem szűnő érintkezésben vagyunk” ... hol ekkép, midőn minden pang, minden dermedez: természet szerint alig van egyén, kit felette égetőleg ne sújtana a legközelebbi életszükségek fejletlen volta, s ki éhez képest – mert hiszen meg nem szűnőleg kénytelen küzdeni azok némi pótlására – magasb és tartósb szellemi felhevülésre lenne hajlandó vagy csak képes is!” Az emberiség történelme általán e változatban mozog: a szilárd intézmények és szilárd kezek által teremtett jólétben a nemzetek nem követelhetnek elég szabadságot; és miután ennek feláldozták volna a rendet, a jólétet, örömmel fogadják a szilárd intézményeket és üdvözlik az erős kezet, melyarendet és jólétet vissza tudja adni. A jólakottak szabadságot, az éhezők kenyeret akarnak.

Midőn ilyenkor a liberalismus követelményei helyett Magyarország sokáig elhanyagolt reális érdekeinek ápo-

lását követeljük, nem vagyunk ellenségei a szabadságnak. Hanem igenis át vagyunk hatva annak tudatától, hogy a szabadság érdekeit lehet, de a nemzet, az állam érdekeit nem lehet elnapolni. Ha csinálunk erős és jólétnek örvendő, tekintélyes Magyarországot, a mi a szabadságból tán hiányzik és a mire ebből még szükségünk van, azt mindig lesz módunk fellelni és meghonosítani. De ha az országot elveszítendettük, ha a magyar nép pusztulásnak eredt, akkor szabadságot találhat az egyes, meglehet e földön, meglehet túl a tengeren, de Magyarországot nem fog találni sehol.

Bármilyen döntő legyen e szempont, arra nem lehet számot tartani, hogy az elfogultság és az önérdék is hódoljon neki; utaltam arra, hogy csak kevés ember, csak önállóbb és behatóbb szellem képes mindig a korrallal haladni, idősebb éveire is megőrizni annyi elfogulatlanságot, hogy az uralkodott nézetek téves oldalait az előhaladott korrallal együtt felismerni képes legyen, és képes legyen felismerni a *különbséget elveink feladása, és ez elvek téves alkalmazásának feladása közt*; a régi ember ragaszkodik a régi ideákhoz, és azért ha ad acta is kell ez embereket tenni, tisztelettel kell tenni.

De másfelől a politikai kalandorok a corruptió emberei „intra muros et extra”, megijedve, hogy egy új rendszer nem csak üzemük folytatását tenné lehetetlenné, hanem a kíméletesen eddig tűrt álcát is lerántaná mocskos tetteikről és egész nyomorult voltukban mutatná be a világnak a parlament, a kormányzat és a társadalom nem egy coripheusát: kézzel-lábbal fognak az új rendszer ellen dolgozni és hangoztatni fogják még egyszer az egykor oly varázshatást t-ett nagy szavakat.

De a nemzet a nagy szavaknak és szájhősöknek hinni nem tud többé! Ezek vezették el a nemzetet Világosig. Rettentő volt az ámító Ígéreték után a véres bukás; de a bukás fényes és nagyszerű volt; Európa tapsolt; tapsolt a népek hazája, nagy világ a gladiátornak, a ki elesett mint egy hős, egy férfiú. A magyar meg volt elégedve. Volt oka búsulni, szidni a németet, és büszkének lenni, hogy magyar. Mi kell neki több?

De a mai bukás sem nem fényes, sem nem nagyszerű. Nem tapsol senki. Jó ha nem nevetnek rajtunk.

A nemzet desillusionálva van.

A szájhősök nagy szavai nem gyűjtanak már. Lelkesedést nem idéznek elő. Az ideológok kora lejárt. A nemzet egyebet kíván.

Az ámítók, a gyámoltalan ábrándozók, a könnyel mű diletánsok helyett államférfiakat; a francia phrasisok és német teoriák helyett, a magyar érdekeket; a corruptió helyett a becsületességet!

II.

Magyarország a szabadelvűek vezetése alatt.

– 1825-től Világosig. –

Sem liberális, sem conservatív pártról 1825-ben tulajdonképen még szó sem lehetett. Az agónia állapotában volt a nemzet. Az európai népháborúk, a devalvatio súlyos áldozatai; az alkotmány mindenfelé körösztülyuggatott egy papírrongy; a gravaminális politika minden nyomorával; ez volt az ország állapota. Voltak *aulicusok*, múltjuk kétségkívül azon hazafias és józan politikában gyökerezett, mely a Bécsnek teendő fájdalmas engedmények árán is szükségesnek tartotta kivenni Magyarországot a török kézből, nehogy a magyar nemzet is azon sorsra jusson, melyre jutottak a Balkánbeli fajok; de az államférfi és a hazafi - szempontok magasáról az idők múltával a személyes érdekek, az udvarkegy szomjának, legfelebb a családi hagyományok szempontjára sülyedtek; nem párt, hanem csupán emberek voltak, az udvar minden tervének kész eszközei.

Ezek ellenében állott a nemzet zöme, valósággal egy nagy conservatív párt, ha mindjárt nem is viselte e nevet, mivel az absolutismus ellenében liberálisnak vélte magát; hazafias volt, de szellemtelen és korlátolt. A bécsi támadások ellenében az alkotmányt petrificálni akarta; oly roskatagnak, megvédését oly nehéznek tartotta, hogy minden változást veszélynek tartott. Ez volt tulajdonképen az

egyetlen párt az országban. Liberálisnak nem lehetett nevezni, mert semmi egyebet nem akart, mint fenntartani a meglevőt, úgy a mint volt, és legfeljebb a magyar nyelv tekintetében kockáztatott némi újításokat: de ugyanezért nem lehetett conservatívnek sem nevezni, mert a politikai conservatio nem lehet a tespedés; a politikában mitsem lehet eonserválni a meglevőnek minden változtatását merőben visszautasító mozdulatlanság által; a melyik párt ezt akarja, veszte van.

Ekkor lépett fel Széchenyi. A vészharang szaggatott és idegrázó hangjain hirdeté, hogy nincs több idő a tespedésre. Terveket mutatott fel a nemzet megmentésére, melyekről az országgyűlési utasítások soha nem emlékeztek, s a melyeknek alapelveire az 1825-iki diéta hősei magából a corpus jurisból olvasták rá az anathemát. Sokkal inkább volt nagyszabású államférfiú, semhogy akár a liberális, akár a conservatív sablont rá lehetne alkalmazni. De a magyar szabadelvűek és a magyar conservatívek pártja – mindkettő – Széchenyiben gyökerezik. Szabadelvű volt, midőn a szabadelvű reformok kiáltó szükségének korát éltük; de conservatív, midőn az ő eszméin nagygyá nőtt szabadelvű párt végzetes túlzásai, tévtanai és fanatismusa ellenében védeni kellett a magyar érdeket, és az ekkor alakuló hazafias és felvilágosodott conservatív párt benne találta legerősebb támaszát. Ha majdnem 10 évig főként izgató volt és ha tagadnunk nem is lehet, hogy az izgatás által múlhatlanúl tisztátlan elemek vegyülnek az eszmék közé, sőt tisztátlan egyének emelkedhetnek az állam felszínére; ha be is kell ismernünk, hogy az izgatást soha sem lehet akkor megállítani, mikor a kezdeményező czélszerűnek hiszi: vádat ellene emelni még sem lehet, mivel tagadhatatlan egyfelől, hogy

csak izgatás rázhatta fel agóniájából a nemzetet, és az ő izgatása a nemzet valódi érdekeinek korlátait soha túl nem törte, mivel másfelől a nagy jellem bátorságával feláldozva nagy nevét és népszerűségét, exponálta magát saját tanítványai és az izgatott tömeg ellenében, és támogatta Dessewffy Aurélt és tanítványait, midőn az eszmék anarchiája, a fogalomzavar, a tévtanok özöne, szóval azon szabadelvű ellenzék ellenében kellett védelmezni a hazát, mely egy és ugyanazon órában a legellentétebb intézményeket sürgette, mert tisztázott eszmékkal és oly vezérelvvel nem bírt, mely irányt adott volna a részletekben, a mint irányt nyertek Széchenyi és a conservatívek azon vezérelvben, hogy akár szabadelvű, akár nem, döntőnek a *magyar érdeknek* kell lenni.

Az 1839-iki országgyűlésen fényre látszott derülni a haza sorsa. Széchenyi nagy szelleme, 15 évi fáradozásai diadalmaskodtak. Még egy utolsó vihar után a sérelmek a kormány terhes compromissiója nélkül orvosoltattak és a reform lón általános jelszónak elfogadva. Az ellenzék megvolt nyugtatva; Széchenyi, mint a haladás képviselője, győzött; a csöndbe vonult aulicusok helyébe . egy új conservatív párt lépett, mely vezetve Dessewffy Aurél által, maga is az átalakulási rendszer eszméinek volt higgadt, de őszinte híve és felvilágosodott szellemmel államférfiúi belátást párosított; minden pártármaltnak oka volt a megelégedésre és a legjózanabbak is csak reménytelen tekinthettek egy immár közeledő szebb jövőbe. Dessewffy így szól: „A múlt országgyűlés végével bizonyos kölcsönös jóakarattal szállta meg a különböző vélemények képviselőit. Sok hónapos küzdelem után bámulva láták magukat a népszerűség emberei igen közel állani az addig ellenpárt egyes tagjaihoz; a kép-

zelt ellenségben barátira találtak: – látták, hogy az is azon munkál, mit önkeblük óhajt: a kibékülésen, a bizalom helyreállításán. És egyszerre nagyobb vonzódást éreztek ezekhez mint sok mások iránt, kik még akkor is új táplálékot adának az ingerültségnek. A szent ügyekezett megérdemlé és megnyeré a gondviselés pártolását, s így sikerül néhány becsületes embernek homályban és fény nélkül nagy nehezen helyrehozni a bizodalmat, mit mások nagy robajjal és csillogva megrontottak.”

Széchenyi pedig így szól: „Most már az utolsó országgyűlés óta egészen új időszak derűi hazánkra. El van döntve, hogy haladnunk kell. Megsemmisítve a pompás, jóllehet értelem nélküli szójárásnak varázsa, miszerint a magyar alkotmányának épületéből egy morzsát sem kellene megrendíteni, nehogy romba dőljön az egész. El látszik ha tározva lenni, hogy nem huszonnégy órai felfogásokként fognak a hazai hajó repedezései betömetni ezentúl. . . S mi ezeknél még sokkal több, hazánk némely leghűbb, de egyzersmind legegészségesebb velejű fiai felfogván nemzeti létünk diagnosisának megváltozását, bátran kimondák, és e szerint cselekedének is, hogy az agitációnak szüksége ideig óráig megszűnt.”

De hazánk ezen leghűbb és legegészségesebb velejű fiai közé nem tartozott Kossuth Lajos. Ily szózatra nem hallgatnak a kicsiny és a nagy ambíciók, melyek híruket és kenyerüket az izgatástól várják.

Megindult a „Pesti Hírlap.”

Kitűnően jellemzi e lapot Dessewffy Aurél:

„Mikor valaki törvénytörő haladást tűz ki zászlójára és mégis buzdít, dicsér minden hatóságot, mely törvényes korlátaiból kilép: mikor a sajtóság tiszteletét hirdeti, s a

státus főszmje mellett oly módon agitál, mely ha viszhangot lel, minden józan rendelkezést lehetetlenné teend megváltás dolgában; mikor a kormány iránti bizalmat ajánlja, és naponként tévtanokat terjeszt; a megyéket olyakra szólítja fel szünet nélkül, mik mellett a kormány törvényes hatása teljesen elenyészik; mikor a különböző társasági osztályok közti közelítést mondja céljának, és minden egyes szenvedőt úgy állít elő, mint a socialis rendszer áldozatát; mikor józan haladást emleget, s tetteleg az ifjúságnak, mint testületnek, mint társasági hatalomnak éneklő naponként apotheosisát s a tömegek rivalgásait nevezi el közvéleménynek: akkor higgye el nekünk a mi igen tisztelt barátunk, hogy az ily irány alatt a nviltan kimondott szép czélokön kívül még más valami is fekszik; hogy az irott sorok közt láthatlan betűkben áll más valami.”

„Mikor a „P. Hírlap” egy-két visszaélést megró, nagyban ámitgat; az ifjúságot, mikor oly szerepet tulajdonít neki, mely nem övé; a megyéket, mikor oly feladást tñiz elejökbe, mely hatásúkat meghaladja. Az ily hízélgés szászorta veszedelmesb és annál kártékonyabb, mivel a nemesebb indulatokhoz intézi szavait, az öntudathoz, a hazafisághoz ; s mivel ezen nemes érzésekkel visszaél – *l'enfer est pavé des bonnes intentions* – nincs veszélyesebb neme a tévelygésnek, mint az, mely tiszta érzéseken épül, s ezekböl vesz erőt a szilárdságra. A ki így kicsinyen gáncsol, de nagyszerűen csábít, az tízszeresen nyeri vissza a második úton azt, mit az elsőn elvesztett; sanyarú képű Cato színében jelenik meg, mikor nem egyéb egy, csábító Szirénél.”

„Maglehet, hogy az újságíró magamagát is vakítja s csalódásokban él a hatás felett, melyet működése szükség-

kép gyakorol; de tökéletesen egyre megy. Nem Kossuth Lajosról, de újságáról van szó; nem a kebel titkos érzetéről, de újsága naponkénti hatásáról. A politika sanyarú mezején a jóért s rosszért, melyet közvetve, vagy közvetlen, akarva vagy nem, eszközlünk, egyaránt vagyunk felelősök.”

S e lap csakhamar oly hatalommá emelkedett, melynek követelő hangja és bujtogató iránya elrémitette a higadt hazafiakat; Széchenyi István, kit a nemzet addig haladásai egyik legmerészebb zászlósainak hitt, fölriadt e lap működésén s félretévé minden egyéb tekintetet, intő szövegét kiáltva emelte fel a „*Kelet népe*” című röpiratában.

„A „Kelet népe” határozottan kimondja, hogy Kossuth a magyar nemzetet forradalomnak vezeti, ha vagy ő viszsa nem lép a dolgok éléről, vagy a közvélemény tőle el nem idegenedik. „A „P. Hírlap” szerkesztője abban hibáz, hogy a képzelet és gerjedelmek fegyverével dolgozik és nem hideg számokkal, vagyis, mint a közéletben a bevett szójárás szerint mondani szokták: a szívhez szól a helyett, hogy az észhez szólna.”

„És megyén a tévútoni andalgás egy darabig meglehetősen és nem kevés kéjek közt. De rögtön vége minden haladási időmértéknek ha versenytársak lépnek föl. Mert a szenvedelem korbácsolja akkor a szenvedelmet. S mint hogy az érzelemnek nincs határa – és ebben fekszik gyökéröke „miért nem alkalmas a kormányzásra” – és a képzelet nem ismeri az „ennél netovábbot;” a tévedező szív mindinkább féket fog ragadni, míg elvégre a közvélemény szerint, melyet szül, a legkérlelhetlenebb zsarnokká változik, amely előtt nincs könyörület.”

„Ily lázas hangulat előidézése után pedig *Varsóhoz fog hasonlítani hazánk* sorsa és a fölizgatott érdekek harcza megtörendi honi alkotmányos phalanxunkat.”

„Minthogy akkor, midőn a bajok kül- és túlnyomás által nagyon is felcsordúlnak, soha nem marad el a makacs megbicsakolás, és ennek ellentéte, a gyáva félenkség; a magát túlbecsülő elbizottság és ennek ellentéte, a tüstént! kétségbeesés; némi egyeseknek istenhez hasonló felemelkedése és ennek ellentéte az alacsony árulás; és eképp soha sem marad el a tökéletes felbomlás és ennek ellentéte – jól vigyázz! – a kényuralom is.”

Megdöböntő e hét év múlva szóról szóra bekövetkezett jóslat!

„Bár volna tehát – folytatja Széchenyi – Kossuthnak inkább rosza szíve, bár ne volna oly magas lelkülete, bár ne szakítana éjjeli rövid nyugalmából annyi órákat el, és alunná magát inkább egészen ki; de a helyett aztán követne jobb modort és vezetne tévutak helyett inkább a jó útba!”

.... „Nem azon tompa él körül forog nálunk a dolog, hogy haladjunk, haladjunk, mit bizony isten, soktól nem sokkal mélyebb felfogással hallék elpetyegetni, mint a pajzán fürj, tudja mi negédből, mondja el istenadta pifty-palattyát; valóban nem forog ilyféle pitty-palatty körül a dolog. De az a fő kérdés: *melyek útaink, és melyek a még lezártak*, melyek a már kinyíltak, melyiken lehet haladni sebesen, melyiken csak óvakodva, melyiken végre csak úgy, mint a fűszál nő?”

Kossuth bámulói és hívei, a szabadelvű párt, azon állítás mögött, hogy Kossuth forradalomnak vezet a nemzetet, bűnvádi indiciumokat keresett, s minthogy így össze-

tévesztve a politia és a politika szerepeit, ilyeneket nem talált, irigy; Kossuthot megbuktatni akaró rágalmazónak nézte Széchenyit. Azt pedig épen nevetségesnek nézte, a szándékok egyezése mellett ilyen támadást kezdeni „modor” és „taktika” miatt. Es ha végül a „szív” jött kérdésbe, inkább vonzódott az ábrándozó incompetencia a szív-politikushoz, mint a „*szívtelen*” Széchenyihez, a kinek nemes szíve utóbb megszakadt a honért, míg Kossuth jó egészségnek örvend mind a máj napig. Pedig a mint a lélek titkaiba mélyen beható egyik írónk modta, tulajdonkép nem a szívet, hanem azon *sajátságos impressionabilitást* támadja meg Széchenyi Kossuthban, melyéit rendszerint a nőt a kormányzásra alkalmatlannak mondják, s a mely magában még *sem erős képzelet, sem nemes szív*; hanem a külbnyomásoknak az imagination és szíven átszűrése a végett, hogy a gondolatra és cselekedetekre gerjedelmek és csalkeképek által adassanak lendületek. – „Idealismus, hiszékenység, hiúság és idegesség, ez asszony-tulajdonok alkoták amaz úgynevezett érzés-politikusokat, a kiket a 40-es évek szabadelvűi Európaszerte követtek. „Az érzés-politikus, mondja Kemény Zsigmond, a főeszmébe vegyít már valami képzelmit, és vegyít a kedélybnyomások szerint valami rögtönzöttet. E két elem közül az egyik a belső valósággal, a másik a külső körülményekkel; az egyik a helyes fölfogással, a másik az óvatossággal ellenkezően: már magában a főeszmében a csillogás mellett a csalatkozásnak, nyugtalan törekvés mellett a teljesíthetlenségnek, vagy a viszonyok felforgatásának vannak magvai elhintve. És ezen eredeti büne a főeszmének az általános körvonaloktól kezdve a részletekig, a megpendítéstől az életbeléptetésig, mindig táplálatni és gyarapíttatni szokott az érzés-politikusok által

kiknél a siker a lázas vakmerőséget, a véletlen kegye a szédelgést, a nagyobb eredmény a vágyaknak az erővel teljes összezavarását idézi elő okvetlenül: míg végre a bukás kikerülhetlen s annál rombolóbb, mentől későbbi.”

Ezeket támadta meg „Kelet népe”, midőn kifejtette, hogy Kossuth *modora* rősz, mivel az érdekeket élére és egymással szembe állítja. Midőn a tulajdoni jog tiszteletét hirdeti, izgat a birtok és a birtokos ellen; midőn a kormányt reformokra nógatja, olyanokra izgat, mik a kormány tekintélyét és hatását megbénítják, és azt erőszakra kényszerítik; midőn az osztályok közeledését áhítozza, irigységet és gyűlölséget szítt köztük; midőn a nyilvánosságot, közvélemény tiszteletét óhajtja, a tömegek rivalgásával némítja el az értelmesek szavát.

A conservativek politikáját Kossuth ez irányával szemben világosan fejtette ki maga vezérök, Dessewffy Aurél a „Pesti Hírlap” egyik támadása ellen irt cikkében:

„Nehogy azonban elleneink a tespedés vádjával ismét előálljanak, mi ezennel kinyilatkoztatjuk, hogy mindazon főkérdést, melyek a közvélemény által napirendre idéztettek – házi- és hadiadó, közlekedési rendszer, úrbéri megváltás, városok elrendezése, hitelintézetek, ösiség stb. – külön és részletes taglalat tárgyává fogjuk tenni lapjainkban, s azok iránt, ha nem épen részletes tervezeteket is, de mindenesetre lényeges vázlatokat közleni olvasóinkkal, és pedig oly szellemenben, melyet minden elfogulatlan polgártársunk, bárha máskép elveinknek ellene is, haladási szellemnek elismerni kénytelen lesz ... Az országgyűlés úgyis csak másfél év múlva következik reánk; nincs tehát ok rősz akarattal vādolni azt, ki tervei alaposságát a rögtönzés hevének áldozatul hozni nem akarja.”

„Ám tessék ezentúl is reánk fogni a terpedési irányt, a feudális oppositíó orgánjának elnevezni lapunkat. Feleletünk annak jövődjében fekszik s erre bátran utalunk mint azok irányában, kik semmi mester szavára nem esküsznek, hanem önszemükkel szeretnek látni s önbelátásuk szerint ítélni. *Semmi sem lehet tőlünk távolabb, mint azt, mi a nemzet életében 15 év óta történt megsemmisíteni akarni; nem hiszszük ugyan, hogy ezen idő alatt semmit el nem hibáztunk, semmiben nem tévelyegtünk volna; de a botlásokat véleményünk szerint tanúság gyanánt kell csak használni, jövődre nézve, nem ürügyéül a visszalépésnek. A kiindulási pont nem lehet egyéb, mint a mostani állapot, legyen az jó, vagy rossz, úgy mint az a múlt idők eseményeiből törvényesen és tetteleg kifejtett*

s

mi nem csak elfogadjuk ezen kiindulási pontot, de elhatározott ellenségei vagyunk s leszünk minden hátrafelé irányzott igyekezetnek. A kik netalán azért tisztelnek meg bennünket bizodalmmukkal, mivel nem tudom mi okból azt remélik, hogy mi az alkotmányt petrificálni, békés haladásunk kifejlésének kerekeit megakasztani akarjuk, azok felette csatlakoznak, s azokat kérjük vigyék által másokra kedvezéseiket. Mi igenis azon véleményen vagyunk, hogy a haladási elem az utolsó időkben hetes tisztátlan anyagot vett fel magába, hogy a másoké utáni vágy, a társasági formákban nem nélkülözhető hierarchiáknak gyűlölete tetemes és káros befolyást kezd gyakorolni; hiszszük, hogy nagy, de jelentés nélküli szavak és megemésztetlen tévtanok nagy szerepet vívtak ki maguknak, és hogy ezek segédelmével mind általán a közvéleményben, mind főleg megyei körökben oly egyének tolták magokat sok helyt a nemzetre vezérek gyanánt, kiket mi szabad alkotmánya országban csak szükséges rosznak tekinthetünk.”

„Hisszük, hogy a megyéknek egy igen nagy részében a közügyek kormánya oly kezekben van, melyek a megyében létező anyagi és szellemi erőket nemcsak nem képviselik, de azokkal igen gyakran tökéletes ellentétben állanak. Mindezt – mondom – így tudjuk és hisszük s lapunknak feladása a dolgok ezen állapotát felvilágosítani s a természetes egyensúlyok helyreállítását elősegíteni. Azonban teljességgel nem azon célból, hogy azokat segítsük iparkodásaikban, kik vesztegleni akarnának s már mindent bevégezettnek tekintenének, hanem egyes egyedül avégett, hogy felébb megírt működési rendszerünk által a haladási kérdések kellő kerékvágásukba visszaugorjanak s a vezéri szerep biztos és tiszta kezekben maradjon, áldozatok kérdése azok által döntessék el, kik áldozatot hoznak, s néhány hatalombitorlónak egyedárusága megszüntetessék. Elhatározott ellenségei vagyunk minden túlzásnak emberek, dolgok és elvek körül; merőben kárhozzátjuk minden megsértését a sajátjog-nak, minden lehetlenítését a hathatós és törvényes kormányzásnak, minden ochlocratiai törekvést, minden apellációt a szenvedélyekre, mely utoljára is nem egyéb a nyers erőre hivatkozásnál. Minden juste milieu közt legroszabbnak tartjuk a fenyegetés és lázítás közti juste milieu-t. De ezen korlátokon belül a legszélesebb szabadságot követeljük és adjuk a megvitatásnak és mindaz, mi arra vezet, *hogy ezen országban erős monarchia, szilárd aristokratia, gazdag polgárság s erőteljes földművelő osztály egy általánosan boldogító alkotmánynak szárnyai és kitisztult nemzetiség befolyása alatt* áldott frigyben állhassanak egymás mellett, számot tarthat mély részvétünkre és közremunkálásunknak csak úgy tulajdonítunk némi becsot, ha ezen eredménynek valósításához csekélységünkhöz képest

mi is járulhatunk. A mi szívünknek nincsen más ideálja, mint a hazának lehető legnagyobb boldogsága, a hazának mondom, melyet imádva szeretni nem csupán kötelesség, de nem is érdem, hanem minden nemesb kebelre oly erkölcsi kénytelenség, melytől épen úgy nem válhatik meg, mint önmagától.,,

Dessewffynek hátrahagyott irataiból kitűnik, hogy a conservatívek vezére a népképviselőt behozatalán is gondolkodott már az időben, midőn az napirenden még nem is volt. De a mélyre vágó reformban kétszeresen szükségesnek ismerve az óvatosságot és az államalkotó magyar elem súlyának biztosítását, az új elemek ellen a birtokban és értelmiségben nyújtott kezességben kereste az ellensúlyt és nem akart könnyelműen féket eresztetni ama tömegeknek, melyek a Kossuth rövidlátó és ideolog democratiája folytán nyert politikai jogokat arra használták utóbb, hogy a bécsi reactióval szövetkezve rohanják meg a magyar államot, melynek nemzeti területeit ez értelmetlen politika folytán egészen kezükbe kapták.

„*Külviszonyainkat s helyhatósági* körülményeinket tekintve – úgymond – kettősen szükséges, hogy a birtok az alkotmány súlyereje maradjon; az átalakulásnak e szellem ellen vetnie nem szabad: de ily eredmény nem eszközölthetik azok által, kik minden tetteikben, szavaikban merőbe« ellenkező szellemet és irányt árulnak el.” Ezért óhajtá, hogy a vezéri szerep az átalakulás korszakában más kezekre kerüljön. S ily biztos kezeknek monda Deákot és Széchenyit. „Ezen tisztelt egyéniségeket oppositio dolgában az alkotmányos oppositio mezején, haladásunk dolgában az alkotmány formáihoz kötött haladás terén látom, – oly tereken, melyeken velők közremunkálni kész vagyok: míg

másrészről a „F. Hírlap” pártjától e tulajdonokat megtagadom. „

És midőn erre azzal vádolta Kossuth, hogy meg akarja osztani az ellenzéki tábor s gyanúsításai által a kormány ápoló kezei alatt behegedett sebek fölszaggatásán munkálkodik, Dessewffy éllel és méltósággal felel e vádakra:

„Nyilatkozatom végére hagytam a „P. Hírlap” azon vádját, mintha én a kormány ápoló kezei alatt behegedt sebeket akarnám újra felszaggatni. Eltalálta a „P. Hírlap”, hogy ezen húr az, mi lelkemben legkeserűbben fogna rezegni, ha megpendítésére okot adtam volna; de feledé, hogy e részben visszatörési fegyverek az én kezemben is vannak. Nem kívánok velők élni; csak azt jegyzem meg, hogy ha csekély személyemnek van valami kevés érdeme a politika mezéjén, az épen abban áll, hogy a mások által, bárha tiszta szándékkal is, megrontott bizalom helyreállításához csekély erőmmel én is járultam. Én épen nem csodálom, hogy a békéltetés szerepe a „P. Hírlap” szerkesztője előtt is tetszésre talált, és hogy a *szerepet és bizalom magvát akarná hinteni*; szívesen üdvözlendem őt a nemes pályán, de szerepet azért teljességgel nem cserélek, és kénytelen vagyok őszintén megjegyezni, hogy a „P. Hírlap” szerkesztője, ki igen értett hozzá „luctantes, ventos, tempestatesque sonoras” bocsátani a házára, a sokkal kopottabb „motos componere fluctus” – még nem igen szerencsésen kezeli, a mit ugyan, ha a tényeknek önvéleménye felett némi becset tulajdonít, gr. Széchenyi Istvánnal összeütközése után sem tagadand. Nála még mindig: „medino de fonte leporum surgit amari aliquid, et sub ipsis floribus angit.” Ha azonban csakugyan hozzánk akar szegődni a „P. Hírlap” szerkesztője, addig is, míg az új szerepe jobban betanul, vagy

tőlem, mint e mezőn régi practikustól azon tanácsot, hogy az, ki a kölcsönös szeretet és bizodalom magvait akarja hinni, nem mondhatja, hogy ő *férőfiasan szólni, és ha kell tenni fog*, mert ezen tevés e helyen épen rendes ellentét... De hogy önigazolásomra visszatérjek, hihető-e az, már csak önszereteti szempontból is, hogy én azon bizodalmat, melynek helyreállításában fáradoztam, negédesen lerontani igyekezzem? s nincs e részben annyi jogom, mint bárkinek másnak, a tökéletes *bona fides* föltevését követelni? Egyébiránt teljes seggel nem engedhetem meg, hogy ezen igen komoly kérdés az érzelgés mezejére vitessék át. Azon kibékülést, mely az országgyűlés végén készült, meleg kebellemmel üdvözölöm. De azért nem voltam már akkor is elég ujoncz a politikában, hogy higyjem, miszerint azzal minden élesebb súrlódásnak, minden keményebb összecsapásnak, – egyedekek, pártok és érdekek közt – örökre eleje van véve. Olvassa végig a P. Hírlap szerkesztője a főrendi naplóban azon beszédemet, melyre már két ízben hivatkozott, s látni fogja, hogy én már akkor előre sejdítem a legroszabb eseteket is, s kimondani többi közt a békefentartás feltételül azt, hogy a közvéleménynek igazgatása bölcs és tiszta kezekben fog maradni e hazában. S midőn most ezen feltétel mellőztetik, midőn haladásnak kereszteltetik az, mi jogrontás, midőn oly egyedekek vezérkednek, kik meggyőződésük szerint elegendő kezességet a hazának nem nyújtanak, midőn a *municipiumok mindenhatóságának* eszméje formális tudományos teoriává alakíttatik, midőn fennálló érdekek ellen naponként élénkebb és keserűbb fenyegetőzések történnek, egész osztályra nézve *a lenni vagy nem lenni* említettetik, s nyíltan kimondatik az óhajlás, mint enfülemmel csak kevés nap előtt haliam: hogy nagy birto-

kosoktól a megyéket az úristen szabadítsa meg: akkor én bíodalomrontó vagyok, akkor én kölcsönös szeretet örömvirágát téptem ki, mi által? mert szót adtam az üdvös visszahatásnak, mely ily törekvések ellen mutatkozik, s naponkint erősebben mutatkozni fog, mert azon aggódom, nehogy ezen reactió retrograd iránynyá fajuljon s a salakokkal együtt a tiszta erezet is magától eltaszítsa; békerontó vagyok, mert a győzelemittas felekezeteket a diadal órájában is emlékeztetem arra, mit tőle méltányosság és hazaszeretet kíván, és mert kimondom, hogy a nemzeti mozgalmak vezérszerepét nyugodtan látom az alkotmányos oppositio biztos és köztiszteletű főnökeinek kezében. Ily körülmények között méltányos-e, igazságos-e rám fogni, hogy hazám szent békéjét gyilkos kezekkel fojtogatom? mintha bizony én idéztem volna elő ezen állapotot, mintha én volnék mestere az agitációnak mely üzetik; mintha én tettem volna a nemzetet első figyelmessé a veszélyre, melyben forog; mintha valami titkot fedeztem volna fel, midőn egy túlzó pártnak lételéről beszéltem. A diagnosist gyakorló orvos nem atyja a betegségnek. Azoknak, kik mindig szabad sajtót, vitatási korlátlan szabadságot, örökös, mindent orvosló napfényt emlegetnek, felette roszul áll, pártérdekeikre nézve a máskép vélekedőktől nem tudom micsoda kímélést követelni s szóról szóra azon okokat hozni fel e kívánat mellett, mikkel a boldogult Getitz a megelőző könyvvizsgálatot, csak-hogy sokkal jobban védelmezte; felette roszul áll nekik – mondom – csodálkozni, ha azok, kiken oly sokáig paczkáztak, utoljára feljajdulnak s nem hasonlítanak azon sváb herczeghez, ki *mindenét átengedte* a jövevényeknek „um mit dem Feinde keine Verdriesslichkeiten *zu haben.*” Csanádmegye a mézárszéki jogot *kárpótlás* nélkül eltörlni kívánja;

Borsodmegye a papi jószágot kívánja eltulajdonítani: de nekünk ne legyen szabad kimondani, hogy ez a sajtásájjog sértése, mert ez a szent békét megzavarhatná s azt képzelhetné a kormány, vagy másvalaki, hogy a sajtásági jog «lien irányok léteznek az országban! Más szavakkal: legyen nyilvánosság mindenre, csak nem egy bizonyos párt igyekezeteinek jellemzésére nézve s az egész világ tartozzék hazafifénymázt kenni terveire, hogy azoknak valódi jellemét senki ne láthassa; gyönyörű politika – ezen párt számára, de az ne kívántassék, hogy ebben a mindent elsimítani akaró manueverből a pártot az én csekély tollam is elősegítse. Nem szabad senkire irányokat tolni, melyek nem övék: de a ki a pártharczok mezején a szóknak hisz és nem az összefüggő cselekvések szellemét látja, a phrasisokat tényeknek veszi, a tényeket nem méltányolja, a ki nem tudja, hogy fennszóval alkotmányrontást párt hirdetni soha sem fog, ki azt hiszi, hogy behunyt szemmel legbiztosabb járni a világon: az menjen, álljon be minél előbb száraz dajkának, de a közdolgoknak hagyjon békét.”

„Egyébiránt mindezen álokoskodás alatt még egy gyökeresebb tévedés fekszik. A kormányról nem tehetni föl, hogy nem tudja a kérdéses pártnak igazi jellemét, cselekvését, eljárását. Ez azonban korántsem elegendő ok a bizodalom megbomlására, mert egy alkotmányos ország kormányának tudnia kell, hogy a szabad vélekedések mezején mindenféle pártnak kell és lehet lenni. Nem is akadhat fenn ezen; csak akkor csökkenne a bizodalom, ha ezen párt egyedárúságának magát a nemzet alávetné. És valóban, a mely mértékben növekednék ezen párt hatalma, ugyan azon arányban fogna a kormány bizodalma alászállni a nemzetbe, és fordítva: azon arányban növe-

kednék a bizodalma, melyben e párt ereje alább szálland. Ezen utolsó eredményt pedig semmi sem mozdítja inkább elő, mint világos, többszöri elmondása annak, hogy e párt mit csinál, mit akar, hova viszen? Mióta ezen párt egyes emberei a sajtósági jog megtámadását indítványozzák, a nélkül, hogy a önökök szükségesnek tartanak az ünnepélyes ellentmondást, mióta világosan törvényhozói körbe tartozó kérdéseket megyeileg tettleg ketté vág, átlépett meggyőződésem szerint a Rubikonon, áthágta a határt, melyet az alkotmányos oppositionnak áthágnia nem szabad, s kötelessége minden hazafiúnak azt minél többször s minél hangosabban kimondani.”

„Ismerem az állás töviseit, miknek kitéve vagyok, midőn az itt kimondott nézeteknek orgánumává tettem magamat. Jobbról s balról, mögöttem s előttem hallom zúgni a szót, hogy *„kormányember”* vagyok. Vagyok pedig kormányembere a szónak azon értelmében, hogy kárhozzatok minden működést, minden elvet, mely a törvényes és hathatós kormányzást lehetleníti; *mert meggyőződésem szerint hathatos és nem nominális kormányra van szüksége a nemzeteknek, hogy boldoguljanak, státusemberekre és nem prókátorokra, hogy nagyok és erősek lehessenek.* De mindenek előtt és felett *magyar* vagyok; fia ezen szeretett hazának; minden egyébnél fontosabb előttem ezen országnak boldogsága és érdekeinek nemzetiség és alkotmány alapján kifejlése. Hitem az, hogy minden, mi ezen országban jobb kormányzati rendszer érdekében még szükséges, a természetes úton el fog éretni: részint az anyagi érdekek kifejlése által, mely érezhetőbbekké teendi *a helyhatósági visszaéléseket és egy magasabb ellenőrség szükségét* részint az értelmesség előmenetelétől, mert hiszen nem lehetséges, hogy a magyar vállakon álló

egészséges fők előbb utóbb túl ne adjanak amaz egész Európából kicsapott tévtanokon, mik most a bölcsesség culminatiója gyanánt üdvözlöttek. Ezen úton remélem én ezen fenntebb érintett eredményt, mely majd egy jobb korban párosodni fog a haladás, kifejlés és józan szabadság minden nemével. És ha volnának bárhol is azon ármányosok, kiknek szemében e haza békés kifejlése szálka, kik gyűlölik nemzetiségünket, kik boszankodva látják, mikép jó úton valánk e hazában *rendet és szabadságot, jólétet és nemzetiiséget, szellemi erőt és anyagi boldogságot összhangzatba hozni*, a kik örömmel látnák, hogy ezen lassú, de biztos működés, ezen üdvös közremunkálás a nézeteikben elágazó, de tiszta szándékban összefortt hazafiaknak megbomoljon, ha – mondom – volnának ilyen ellenségei a hazának, azoknak annál hathatósab szövetségese a „P. Hírlap” pártja, mert hinni akarom, hogy nem tudja, mit cselekszik.”

Fájdalom! Beteljesedett, hogy Kossuth pártja lón a haza ellenségeinek leghathatósabb szövetségese. Bekövetkezett, hogy egyedáruságra emelkedett a nemzet politikájában, és bekövetkezett erre mindenekelőtt, a mit Dessewffy szükségszerű következményül jelzett: a kormány bizalmának csökkenése a nemzet iránt. Az anarchiának, törvénytelenységnek és a forradalomnak mindinkább felkapó iránya, a kormányzatot szükségszerűleg erőszakosságra utalta, az ausztriai hatalmi körök pedig vajmi természetes, hogy nem voltak hajlandók tétlen nézni a vészterhes agitációt: „*rm mit dem Feinde keine Verdriesslichkeiten zu haben.*”

Dessewffyt nemsokára fenntebbi cikkének írása után a vésznek elhárítására irányzott emberfölötti fáradozásának izgalmai korának virágában ragadták ki rövid láz által az élők sorából; Széchenyi szelleme jósszerű, megdöbbenő

nagyságára ekkor emelkedett, de hatalma ép oly kevéssé volt már a közvélemény fölött, mint nem volt Dessewffy tanítványainak, a conservativeknek. A szabadelvűek pedig igaz, hogy különböző árnyalatokra oszlottak, de ennek más egyéb hatása nem volt, mint az eszmezavar növelése, és nem akadt köztük senki, a ki elég belátó és egyúttal elég kötelességérző, igaz és bátor lett volna, hogy Kossuthtal nyíltan szembeszálljon; sőt mindinkább alávetették magukat hatalmának, és ez azon *legnagyobb bűne valamennyiüknek*, melyet nem fog levenni rólok soha azon utóbb – eső után köpönyeg – megkísértett fogás, hogy az egész felelősséget Kossuthra hárítsák.

A szabadelvű párt a főhatalom szerepét mindenben a benevolus spectator szerepére igyekezett szorítani. Naponként tovább kívánt menni a jogok terjesztésében, de szorosabb rend által ellensúlyt adni nem akart s nem vette észre, hogy ez csak a desorganisáció műve, előkészítése egy siralmas tabula rasának. Feljajdult az egyes, ha magánérdekeit sértette a megyei határozat, és panaszkodott, hogy nem segít rögtön és hathatósan a kormány, de száz hasonló esetben, midőn t. i. nem az illetőkről volt szó, a kormány minden törvényes hatását eltagadták. Felfohászkoztak néha energicus, a mozgalmat vezető kormány után, de bénították és aláásták a kormány hatalmát, a hol csak tehették, és a kormány elleni gyűlölséget és bizalmatlanságot szinte politikai elvé és hazafi-postulatumná emelték, kényszerítve azt törvényszerű erély helyett: erőtlenségre vagy erőszakra.

Több megye önhatalmúlag kiterjesztette a választási jogot. A conservativek hiába jelentették ki, hogy készek a szavazati jog *törvényes* kiterjesztéséhez járulni, *a nemzeti*

érdekek korlátain belül és hiába tettek óvást a jogbitorlás, az ügynek megyeileg, országgyűlésen kívül, a koronás királynak, a törvényhozás e hasonfelének kirekesztésével eldöntése ellen, és hiába utaltak arra, ha más kérdésben a fejedelem, a törvénytelen példát követve, ugyanezt teendi, s *törvényhozói* kérdésben egyoldalúlag határozand; hiába utaltak arra, hogy a megyéknek gondja van rá, *feleslegessé tenni a költséges országgyűlést*, hogy az országgyűlést és a nemzeti erők központosításának lehetőségét ássák alá; hogy e cselekvésben össze van tévesztve az alkotmányos monarchia eszméjével a foederalismus eszméje, és hogy ha e törekvések nagyobb mértékben sikerűinek: azokban végre el fog veszni a monarchia és a *polgári álladalom egysége*.

Hiába! A megyék tovább is statáriumot üztek törvényhozás dolgában.

Pestmegye a szóbeliséget és nyilvánosságot rendelte el a büntető eljárásban. Megtette azt a csodadolgot, hogy 5 órai választmányi ülés és 7 órai közgyűlésben véghez vitt oly újítást, mely mindenütt beható komoly dolognak tekintetik és így beható, komoly tanulmányt és időt igényel. De a közigazgatási központosítás elleni mozgalom átment a törvényhozási központosítás ellenibe. Az eszmezavar nőttön nőtt; a legtarkább indítványok egymást érték. Gombamódra szaporodtak új az meg új „életszükségek”, „varázserővel ható eszmék,” nagy szavak és törvénytelen ferde rendszabályok. Az eszmék chaosa és vízözöne fenyegette az administratiót, a kormányzatot, az álladalmat. És egyúttal lábra kapott – mint Kemény Zsigmond mondja – „a tekintélyek kíméletlen ledorongolása és azon gyöngédtelen, azon személyes vitatkozási modor, mely a nézetek szabad kifejlődését majdnem lehetlenné tette, s a szenvedélyek tajtékával mindent

beborítván, soha és semmi tárgyban a hideg megfontolásra kedvet és alkalmat nem engedett.”

A főhatalom érezte ily viszonyok közt egy erélyes, és a rendcsinálást megkísértő kormány szükségét, ha Magyarországot, mint kormányzatlan hajót a zavar tengerére bocsájtani nem akarta. *De érezte a reform és a haladás szükségét is.* Dessewffy iskolája jött kormányra; Apponyi lón kancellár.

Az *ellenzék* még szenvedélyesebb lón, és Apponyi atout prix megbuktatása lón a jelszó, kimondatván, hogy nem reformok, hanem *véredek* kellene Apponyi ellen.

Jól mondja Kemény Zsigmond:

„Ha Apponyi a hivatal ranglépcsőzetén és bürokratiai érdekéért lép a hatalom polczára; hajaz országgyűlési szónoklat és pártvezérlés viszi őt, ha nem tolatnak hátra a régi tekintélyek egy *fiatal conservativ iskola számára, mely haladni akart és a reformerek jelszavait többnyire magáévá tette*; ha ily hódolás a parlamenti szellemnek nem költ reményt még nagyobb vállalkozásra: akkor Apponyi gróf ugyanazon politikáért, melyet követett, sokkal kevesebb ostromot állott volna ki.”

Hiába mutatkozott Apponyi a haladás, a reform őszinte barátjának: hiába támogatta őt Széchenyi, hivatalt vállalva alatta. Lenézték az „úrficskát, ki csak a minap akkora volt, mint egy keztyű,” és magasztalni kezdték Vay Ábrahámotkülönbben ellenségei, többek közt Wesselényi Miklós is, – csak azért, mert ez érzi és kimondani meri ama nagy megbántást, hogy „oly fiatal egyén, mint Apponyi, annyi tisztes és élemedett mellözésével bigyesztetik ki a kormány élére.”

Így természetesen fokozott vihart idézett elő a kormány

nak azon kísérlete, hogy a megyék által kezdeményezett chaosnak útját állja az adminisztratori rendszer, ez egyedüli mód által, a hol a kormánynak *törvényes kötelessége teljesítésében* más közeg rendelkezésére nem állott.

Küszöbön állott a 47-iki országgyűlés.

Kossuth és Batthyányi, az ellenfél vezeterei, minden izmot megfeszítettek Apponyi megbuktatásra. Széchenyi át volt hatva a meggyőződéstől, hogy ha a »szabadelvű« párt nem szorítkozik az ellenőrzésre, hanem a dolgok élére jut, akkor a confusió e pártja, mely a megyei foederalismust, a népképviseletet és felelős központi kormányt egy azon órában hangoztatá, semmi vezérelvvel nem bírt, és döntő irányt Kossuth Lajostól Batthyányi Lajosig csupán a tömeg rivalgásaiban talált: a zűrzavarba fojtandja a reformot, a forradalomba és bukásba vezet a nemzetet; mert Széchenyi előre látta, hogy valamint e párt addig teljesen Kossuth befolyása alatt állott: azután még inkább alatta álland. Ezen szellemben adandó tanácsot az ellenfélnek, emelte fel még egyszer a „*Programm-töredékben*” Cassandra-szavát:

„A honnak álladalma” – monda szóról szóra, csoda módon bekövetkezett jóslatában – „megrendül és a legmélyebbre ható hazafiak, midőn kínosan fog vérzeni szivök annak elgondoltán, mennyire vihette volna bölcsesség a hon kifejlését, s ábrándozó incompetencia hová sülyeszté azt: egyedül buzgó imádságban lesznek ultimium remedium gyanánt kénytelenek keresni államtudományi s újra és újra megkérni a magyarok istenét, hogy irlalmazzon kiskorúságunknak és segítsen.”

„A nemzetiség, melyért oly sokáig, oly emberségesen, oly hun s már-már némi sikerrel vívtunk, alkalmasint utolsó agóniáját fogja élni.”

„S ön Kossuth, ön, kit én nemcsak hazaszerető s becsületes, de jószívű embernek is szeretek hinni, ki előtt az erény nem üres hang, nem egyedül fényűzési függőzimer, ön mit fog érezni, ha csakugyan mégis ecsetem rajza igaznak fogna mutatkozni, és ön, ki már annyiszor kiábrándult – s erre until oka is volt, – elvégre még a körüi is kibontakoznék azon édes illusióiból, melyek önt most még mindig sötétben tartják, hogy:

„Midőn státusbölcseséggel hitte magát telve lenni, csak phantasiával s önhittséggel volt saturálva.”

„Midőn próphétának tartotta magát, nemcsak nem látott semmit is előre, de még a fennforgó legegyszerűbb eseményeket sem bírta látni tisztán, s míglén teremtői illusiókban ringatta magát, nem volt soha is egyéb, mint indítványozó és projectáns, ki mindent kezd és mindenbe beleviszi a könnyenhívőket, egyet s mást egy kis ideig fenntartani tán képes, de bevégezni semmit sem tud.”

„Midőn másokat akart vezetni, még saját magát sem bírta kormányozni gyakorlatilag.”

„Midőn új politikai Messiásnak, egy mélyen beható státusbölcsnek hitte magát, soha sem bírt magasabbra emelkedni, mint egy jószívű misericordiánus szempontjára, ki minden kis sebre írt szeretne tenni, hézagos számítások szerint kenyereket süttet a szegények számára, és a ki borzasztólag előmozdítván a dologtalanságot, el van tán látva elég talentummal egy nemzeti nagy kórház megalapítására, de nemzetet, sülyedésnek indult nemzetet regenerálni soha sem fog.”

„Midőn népeket gondolt boldogítani, zúg-prókátorkét szerencsétlenségükre csak felizgatójuk volt, s hogy ekkép:

„Midőn honunk constitutióját rendezni, szilárdítani vélte

végkép zavarba bonyolítja azt; szabadság terjesztése helyett, mi bálványa volt, szolgálta állapotba süllyeszté a hazát; nemzetiségünket pedig, mely, bárki mit mond is, *egyedüli garantíája* szabadabb institúcióinknak, *s azon egyedüli régénationális* szikra, mely bennünk létezik, nem készakarva tán, megengedjük, végkép elejtette lábáról; és ehez képest

„Még azon illúzióban is, mikor azt hitte, legalább kötelességét fogja teljesíteni, csalatkozott, mert működése több kárt okozott, mint hajtott volna hasznot, és idétlenségek elkövetése korántsem kötelességteljesítés még.”

„Akkor mondom, ha ön egykor tökéletesen kiábrándulva leendett – mi meg fog történni, ne kételkedjék, mert önalkotta világa nem reálisabb mint a délibáb, és ön nem fogja tagadhatni, hogy én jobban ismerem önt, mint önmaga, akkor ugyan kérdelem, fog-e, de csak egyetlen egy vigasztaló érzést is lelni keblében?”

„Szándékának tisztaságával fog tán állni elő! Ámde kérdelem: nem szomorú vigasztalás-e az, ha abból egy végkép feldúlt nemzetnek romja merül fel és egy meg nem szűnő figyelmeztetés azt hangoztatja füleibe: *l'enfer est peuplé des meilleurs intentions?*”

„Vagy talán azzal fogja vigasztalni magát, hogy csak jogával élt? – Azonban ha erre megint a bölcsnek azon kétségbevonhatlan állítása fog jutni eszébe, hogy: „nincs nagyobb bűn, mint másokat vezetni akarni ahoz való tulajdon nélkül,” ugyan nem fog-e vajmi keserű érzéssel visszaemlékezni mindazon illúzióra, sőt megátkozta azokat, melyekből sem elég higgadtsága nem volt saját erejével kiemelkedni, sem elég erélye túrni, hogy azokból mások eliberálják önt?”

„És ezért a haza szent nevére kérem önt, lépjen le

agitációjának azon veszélyterhes teréről, melyre állott, sőt nemes érzelmihez fordulva, alázatosan esedezem: mondjon le a politikai vezérségről, és általan....

„Ha azonban ön végig el akarja járni az egyszer föl-vett „nélkületek, sőt ellenetek”-féle villitánczot: ám tessék!”

„Izgasson minden nemzetiséget a magyar nemzetiség ellen böszülésig fel, vessen égő kanóczot a szántóvető lakára, ostorozza a közbirodalom érdekeit legnagyobb ellentétre, s töltsse meg mérgével a visszatörítés poharát csordul-tig: ám lássa!”

„Ha azonban egykor, midőn már késő lesz, érezni, és átlátni fogja, hogy átok volt az, mit fejünkre hozott és nem áldás: akkor ne mentse magát azzal, hogy nem volt a nemzetben egy hű is, ki önnek csalálmait még idején kettétörni elég elszántsággal bírt s tehetsége szerint igyekezett volna.”

Volt. De a „liberálisok” közt nem volt.

Rövid idővel az országgyűlés összeállése után kitörtek az olaszországi mozgalmak és a februári forradalom.

Széchenyi ez elhatározó percet így fogta fel:

„Most Olaszország lángba borúí, az örökös tartományok nagy részében mozgalmak törnek ki, és a monarchia súlypontja könnyen megváltozhatik. Ha a nemzet így szól a fejedelemhez: „Uram! most trónodat vész fenyegeti, s mi felhagyva sérelmeinkkel, védelmedre sietünk”: Magyarországnak a monarchia megmentőjévé válván, *Budapest lehet annak központjává, mint Eugen herczeg, Gentz, s Ausztriának vég-elhanyagolt keleti érdekei javasolták.*

Kossuth és nyomában a szabadelvű párt másképp fogták fel a situációt.

A dynastia szorultságát illoyalis pressióra vélték használandónak.

A bécsi és a pesti forradalom kitört.

A szorongatott és megfélemlített főhatalom elejtette a conservatív kormányt. És evvel el a rendnek, a békés megoldásnak biztosítékait, sőt lehetőségét.

Miért?

Mert a közvélemény teréről már azelőtt leszorított conservatív párt a kormányról is leszorítatván, a tehetetlenségre volt utalva, és a magyar politika színpadán csak két erő maradt fenn, melyek közt a *végzetes összeütközés elkerülhetlen vala.*

Először ugyanis a camarilla és a katonai párt, melyeket vádolhatunk sok mindenféléről, de nem tagadhatjuk, hogy elegendő okuk volt nem bízni a Kossuth által képviselt és forradalmi izgalomba ejtett Magyarországon és így ha eszközeit el is ítéljük, természetesnek találjuk, hogy a Kossuth hatalmába került Magyarország ellen fegyverkezett, és nem maradt veszteg, „um mit dem Feinde keine Verdriesslichkeiten zu haben.”

Miután Ő Felsége mellől a hazafias conservatívek eltávolítottak, közelfekvő volt a veszély, hogy az áldott jó, de gyenge fejedelem és a monarchia hatalma feletti rendelkezés ezek kezébe kerül és újabb összeütközésnél és újabb gyanúoknál Magyarország ellen fog fordíthatni.

A másik erő a magyar szabadelvű párt vala. Sok becsületes és belátó hazafi volt köztük; sőt ha nem is belátó, de becsületes és loyális volt a túlnyomó rész.

De Kossuthnak varázshatalma, és a tömeg rivalgásai előli félelem alatt állt valamennyi. Kossuthot sokan nem szerették, politikájának félszégét és végzetes voltát belátták, négy szemközt ellenezték is, titkos és apró megtámadásokra vállalkoztak is; de népszerűségétől és eszméinek

tetszetős voltától gyenge szívűen féltek, és nyílt megtámadásától visszariadtak.

A bekövetkezett bukás *után* sokan dicsekedtek, hogy abban részük nincs, hogy a felelősség Kossuthot terheli., kinek politikáját ők már akkor is kárhozatosnak ismerték. Vajjon hogyan nem jutott eszökbe, minő rettentő önvád fekszik e dicsekvésben”? Nem akarom a szót kimondani, de mindenki kell, hogy érezze. Mindenki kell, hogy tudja, mit tartson annak hazafibecsületéről és hazafilelkiismeretességéről, a ki a nemzet képviselőjének és akarat-nyilvánításának részese lévén, tisztán látja, hogy a haza vészbe vitetik, de tiltakozó szavát felemelni nem meri, félve az elevenek és holtak fölött ítélő tribuntól, az izgalom-ittas tömegtől és féltve népszerűségét. Ez-e a magyar hazafiság? Ily férfiak méltók-e a haza sorsának intézésére? Ily férfiakra lévén bizva a haza sorsa, nem szükségszerű-e, hogy elveszszén a válságban?

Pedig a tisztavérű forradalmárokon és hígfejű rajongókon kívül ilyenekből állott a szabadelvű párt.

Csengery azt mondja, ezeket mentetve történeti tanulmányaiban: *ki ilyenkor a sors rohanó kerekébe kap, ha nem is zúzatik el, legalább is hasztalan dolgot cselekszik.*”

Ha ez mentség, akkor Csengery utoljára a mai pénzügyi helyzet iránti felelősségét is elháríthatná magáról, jóllehet a pénzügyi bizottság minden jelentését aláírta, és a pénzügyi bizottság javaslatai alapján történt az utóbbi hét évben minden.

Vagy hatástalan kevés számmal voltak a belátó férfiak a szabadelvű pártban, és akkor e párt fölött el van törve a pálcza.

Vagy elegen voltak, hogy hatással felléphettek volna,

de saját egyéni chanceikat nem voltak hajlandók kockáztatni meggyőződésükért, a haza megmentéséért: akkor is el van törve, de sújtóbb vád alapján.

A Lamberg meggyilkoltatása fölött tartott ülésen egy fiatal képviselő felkelt és halálsápadtan, a veszélynek teljes tudatával, de a vérszapot szimatolt tömeg ellenére is, bátran a megfélemlített, gyáva, és a felizgatott ultra képviselők érzületén egyaránt felülemelkedve, kimondta a vádat Kossuthra, hogy ez az ő politikájának gyümölcse, gyümölcse azon politikának, mely a forradalomra és a nemzet bukására vezet. Báró Sennyey Pál. Ez az igaz férfi, hű hazafi.

Ha ilyen férfi, ilyen hazafi a szabadelvűek közt is akadt volna, Kossuth nem lesz vala mindenhatóvá.

Így azonban a közvéleményen kívül a kormány is Kossuth hatalmába került, lévén a minisztérium névleges feje Batthyányi Lajos, valódi feje Kossuth Lajos.

Így sodortatott a törvényhozás azon sensationális legislációra, melyet az 1848-iki törvénykönyv alakjában sokáig, még sokáig fog sínleni a *magyar nemzetiség*, és melynek könnyelműsége *kibűnhödve még nincs*.

E legisláció által, mely minden új projectumot intézménynyé sietett improvizálni és így szilárd állam helyett az összedőlésre kárhóztatott pütkösdi királyságot fűjt fel, e legisláció által rögtönözve hozatott be a Parlamentarismus, mely addig egy belátó, de elszigetelt és hatálytalan kis körnek volt csupán elvileg kifejtett, de semmiben elő nem készített evangyéliuma; és fentartatott e mellett a megyei foederalismus, hogy az improvizáció veszélyei az absurdum koronájával koronáztassanak meg.

Az ország alkotmánya hübele módjára a legszélsőbb

democratiára lőn fektetve, hogy ez a megyei autonómiával karöltve megrendítse a nemzetiségi területeken az állam egységét és szilárdságát és megbénítsa azon osztályt, mely ha semmi egyéb, de a magyar nemzetiségnek egyedül megbízható támasza: a magyar nemességet.

Felszabadított a jobbágyság, és ez üdvös és szükséges intézkedés is kárhózatossá tétetett a rögtönzés és az által, hogy váltság helyett ajándékba kapta az államtól földjeit. Látván a jobbágy, hogy egy törvény által hirtelen birtokossá tétetik, mi csoda, ha a communismus, a másoké utáni vágy, a vagyonosabbak iránti irigység és gyűlölet, a végzetes utópiák és mindenkifőlött a dologtalanság átka vett erőt rajta elannyira, hogy még a mi napjainkban is vészesen emelték fel ezek fejüket és tán csak Tisza Kálmán férfias, erélyes, a népszerűséggel nem törődő és igaz államférfiúhoz illő fellépésének és tekintélyének köszönhető, ha a közelebbi években meghiúsultak a szélső balnak a társadalmi rend megbontására ez alapokon irányzott törekvései.

Mi csoda tovább, hogy a birtokos osztály, a nemzet e sarkoszlopa, anyagi létének feltételei egyszerre és minden átmenet nélkül megváltoztatván, még ma is, évtizedek múltán, kétségbeejtően és gyakran kétségbeesetten küzd fenntartásáért, és egy darab magyar föld a másik után kerül nem magyar kézre.

Elég utalni ezekre, a hasznavehetlen sajtótörvényekre, a királyi hatalmat illusoriussá tevő nádori törvényre, hogy a 48-ki legislationális improvisatio – *daczára az elvek el nem vitatandó helyességének* – el legyen ítélve.

E mellett Batthyányi bátortalansága folytán Kossuthnak mindinkább sikerült tágítani az űrt Magyarország és

Ausztria, a király és a képviselőház közt. Augusztusban máj titkos összejöveteleket tartott a szélsőkkel és ezeknek érdekei szerint compromittálta mindig a minisztériumot, mely minél nehezebbek lettek a körülmények, annál kevesebb erőt talált Kossuthtal ellenkezni. Augusztus végén Kossuth még nagyobb arányokban kezdett a népszenvedélyekre támaszkodni, a budai várat tervezte megrohanni, brüsseli fegyvereket csempészett az országba. Ekkor mondta Széchenyi:

„Én a csillagokból olvasok. Vér és vér mindenütt. A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mézszárolni engesz-
telhetlenfil és örülten. Keresztet rajzolnak vérből a házakra,
melyeket le kell égetni. Pest oda van. Száguldó csapatok
dúlnak szét mindent, mit építénk. Ah! az én füstbe ment
életem! Az ég boltozatán lángbetűkkel vonul végig a Kos-
suth neve – flagellum dei!”

Néhány nap múlva örülten vitték Bécsbe.

Itten vajmi természetes, hogy nem bíztak többé a magyar loyálisban, és fél úton siettek Kossuth elejébe menni a forradalmi téren.

Kossuth Jelacsich közeledtekor útlevelet kért ugyan, hogy a veszély elől szökhessek és hagyja boldogulni az általa elbolondított országot, a hogy boldogulni tud. Fájdalom, nem kapta meg az útlevelet és így a hazának ez első valódi szolgálatot megtenni nem volt módjában. Itthon maradt és szervezte az önvédelmi harczot, hogy majdnem utóbb való-
ságos forradalommal változtassa azt, megkoronázva illetén képen végzetes működését. Soha az önvédelmi harcz úgy nem bukik, az ország úgy nem dől össze, ha Kossuth magának a harcznak és az országnak még akkor is jó hiszeműen loyális szellemével ellentétbe nem áll, a köztársaságot törpe factió segélyével, valóságos államcsín által, a nemze-

és a hadsereg ellenére nem proclamálja, az egyezkedést úgy az osztrákkal, mint az ez által szintén fenyegetett oroszszal lehetetlenné téve.

Épen csak ez kellett még, hogy a „szabadelvűség” elvezesse Magyarországot – *Világosig*. Csak ez, hogy a Bach-huszárok hitvány hada legyen úr a büszke magyar fölött. Csak ez, hogy a hóhér kezébe adassanak ama bátorszivu katonák, hű hazafiak, a kik megbűnhődtek ama felségárulást, melyet nem ők, hanem Kossuth Lajos és szájhős társai vittek végbe, míg e szájhősök biztonságban viték át drága bőrüket túl a határon.

Csakugyan sajtáságos ellentét!

Ha amaz örökre gyászos fejlődésében a dolgoknak, melyekbe Magyarországot az ideológok és a szájhősök vezérlése vitte, van momentum, mely a nemesebben gondolkodót hódoló tisztelettel, a hazafit hálás kegyelettel kényszerítően tölti el, az egyszerű polgárok áldozatkészsége, a hazáért meghalni sietők önzetlen lelkesedése, a honvédségnek tragikumteljes dicsősége az.

Nem volna a magyar névre méltó, a ki a kegyeletet ezektől megtudná tagadni, a ki megtudná tagadni annyi nagy csatának örök dicsőségét, büszke példáját és tanúságát a nemzet ép erejének, forró hazafiságának.

Egyszerű polgárok és katonák voltak ők; nem tudtak sokat a politika ármányaihoz; de azt látták, hogy a haza veszélyben van, azt hallották, hogy a haza védelmére hívja őket a nemzet képviselője, és mentek a harczba, és végig harczolták a harczot mint férfiak és katonák, végig, keserű végéig.

Ha akár a honvédeket, akár ama conservatív államférfiakat, a kik mint belátó államférfiak, a magyar királyi

házat a magyar hazától elválasztani nem tudták, vádolni hallom, egyaránt ez jut eszembe, váljon hogyan lehet vádolni a szerencsétlent, bármi lett légyen választása, ha azon választás elé állított: veszni hagyni vagy anyját vagy apját?

A vád azokat illeti csupán, a kik az egyaránt szent kötelességek ily kiegyenlíthetlen conflictusát idézték fel.

És sajátságos ellentét! A bűnösök megmenekülnek, a szerencsétlenek elvesznek.

És még sajátságosabb ellentét! A dolgok változnak, de ugyanazon Andrásy-rendszernek, mely Kossuth társainak és ágenseinek némelyikét megint fölemeli, mely alatt a rég szájhősök némelyike újra szájhösködik, nincsen az erkölcsi elismerésnek egy szava azok számára, a kiknek a felségárulásban nem, hanem csak a haza védelmében volt részök. Oly körülmény, mely kétszerte meghatóvá teszi a kegyeletet, melyet maga a Felség tanúsított irántuk.

Igaz, hogy a méltányosság megköveteli beismerni, hogy Andrásynak felette kényes helyzete volt ez ügyben, míg oly férfiak, kik lojalitásának rendíthetlenségéhez soha a gyanú árnyéka sem fért, könnyebben lehettek volna igazságosak a régi honvédek iránt, a kikhez az áldozó hazafiság és a magyar dicsőség hervadhatlan emlékei fűződnek és a kiktől ugyanezért a hálát a magyar kebel nem is tagadhatja meg soha.

III.

A conservativek küzdelme. az alkotmányért.

Nem volt többé Magyarország. A rövidlátó vezérek által elámitott nemzet democraticus és liberális vívmányok miatt koczkára vetette a magyar hazát; a koczkajáték Világosnál elveszett.

Nem volt magyar család, mely e végzetes politikának kisebb nagyobb mértékben áldozatul ne esett volna. De a legnagyobb áldozat maga a magyar faj volt. Az országra nehezedett temetői csendet csak az absolutismus germánizáló munkálkodása háborgatá. Tudja minden elfogulatlan, hogy az ország vesztében részes liberális pártok az önvád kétségbeesésében feladták még a reményt is. „Es kiből áll ama lelki magasság által fentartott kicsiny, de bátor csoport, erős szívű igaz férfiak csoportja, mely a reményt sa küzdést nem adta fel még ekkor sem?

A magyar conservativekből. Az ő táborukban van még Magyarország.

Politikájuk talpköve, a magyar fajhoz és a történelmi joghoz való rendületlen hű ragaszkodás, melyet, védtenek volt annak előtte is, adott nekik ösztönt, múltjuk szeplőtlen tisztasága, a teljesített kötelesség tudata adott erkölcsi erőt és súlyt, a semmi irányban meg nem hajló meggyőződés szilárdsága adott bátorságot. A liberálisok, kik a magyar

ügyet a democratia ügyének, a történelmi jogot a liberális doctrinának feláldozták, az önvád súlya alatt roskadoztak és nem egyszer rendelték alá hallgatva jobb meggyőződésüket a tömeg rivalgásának. használva tán azon gyáva és hazaiatlan mentséget, hogy az események kerekébe kapni amúgy sincs erejük: mi csoda, ha hallgattak mostan is, és tompa kétségbeesésben nem éreztek erőt most sem kerekébe kapni az eseményeknek. A conservatively ellenben utalhattak szeplőtlen maguktartására; utalhattak önmagukra, tanúságaid annak, hogy nem a nemzet, hanem csak egy párt, bármi nagy – követte volt el a halálos vétket, és hogy ezért halállal lakolni nem a hazának szabad.

Valamint a nemzethez való hű ragaszkodás mellett is, sőt nkább e miatt, tudtak találni módot a nemzet túlkapásai elleni küzdelemre: módot tudtak találni a magyar királyi ház iránti igaz magyar ragaszkodás mellett is, sőt épen ezért óvást emelni hangos férfi szóval a korona túlkapásai ellen. Ez volt a conservativ politika; magyar és férfias; hű és törvényes; igaz és bátor: és tiszta és becsületes mindenben és mindenkor. Nemes vér és magas sziv. A tömeg tapsaira nem alkalmas, a hiúnak nem való, a haszonleső haladásnak és ámító szájhősnek gyűlölet tárgya: de erős oszlopa a nemzeti létnek mely ha megdől, bukik az ország; de a meddig áll: veszve nincs a jövő.

„*Önök fejjökkel játszanak*” monda egyike a hatalmasoknak, midőn a bátor csoport szembeszállt az önkény diadalmenetével; hogy felemelje szavát az alkotmányért, közepette ama halotti csendnek, melyet legfelebb egy-egy haldokló hörgése zavart meg.

1850. april havában volt, hogy néhány hazafi emlékiratot nyújtott át ő felségének, a kormány eljárását nyíltan

kárhozható, közepette a vértörvényszékek működésének. Kijelentette az emlékirat, hogy a kormány politikája Magyarország megnyugtatására nem vezethet, reclamálta az ország alkotmányos intézményeit, integritását, municipalis közigazgatását és törvényhozási jogát.

„Magyarország jogalapján viharként ment át a forradalom; gyökerestül tépett ki sok hagyományszerűt, elsöpört sokat, de az alapot magát nem dúlhatta fel, amaz alapot, melyen a magyar trón és a magyar alkotmány oly sokáig és oly szilárdan állott. A hol pedig ilyen alap van, ott rajta kívül biztos alap más nem létezik az új alkotások számára.”

Mintha pedig előrelátható volt a democratiával kaczerkodó nemzetellenes kormány azon rágalma, hogy a conservatívok fellépése mögött csak az osztályérdek van, kijelentette ez emlékirat, hogy nem erről, hanem az ország érdekeiről van szó, és kijelentette, hogy az aristocraticus intézmények helyreállításával, a jogegyenlőség és a közös teherviselés megingatásáról szó sem lehet.

Az emlékiratot aláírták: gróf Apponyi György, báró Jósika Sámuel, ifj. gr. Zichy Ferencz, Ürményi József, gróf Széchenyi Pál, gróf Barkóczy János, báró Ambrózy István és György, gróf Zichy Bódog, gróf Zichy Henrik, gróf Szirmay István, herczeg Breckenheim-Regéczy Nándor, id. gróf Batthyányi János, gróf Eszterházy Ferencz, iktári gróf Bethlen Domonkos, gróf Dessewffy Emil, báró Sennyei Pál, Pallavicini Alfons örgróf, gróf Péchy Manó, gróf Waldstein János, báró Bánffy Miklós, Babarczy Antal, gróf Andrássy György, ifj. Majláth György, oly nevek, melyek az ország történelmét képviselve, és e tettért is méltán tarthatnak számot az utódok kegyeletos emlékezetére. Csatlakozott hozzá-

juk nyilvános felszólalással gróf Szécsen Antal és „Magyarország és királyának legitim joga” című röpirattal Somssich Pál.

A válasz az emlékiratra egy 1851. július 12-én kelt kormányrendelet volt, mely a „*császári főispánokhoz*” intézve, így szólt: (persze németül.)

„A veszélyes izgatás, melyet az úgynevezett ó-conservatív párt *vezetői* nem fáradó kitartással intéznek a bekend megerősödése ellen és az ő es. kir. felsége kormánya iránti tisztelet ellen, a belügyminiszter urat e párt elvetemült üzelmei ellen határozott fellépésre bírta.”

„Nem szenved kétséget, hogy a conservatív párt a közszellemre kártékonyán hat, miután a magas kormány rendszabályait gyanúsítja és elferdíti, a kormányközegek tekintélyét cselszövények és túlzások által aláássa, és egyben gonosz állügyek arczátlan terjesztése által a forradalmi zavarok által mélyen megingatott társadalmi állapotok megszilárdítását nehezíti. Oda törekszik továbbá, hogy a cs. k. hivatalnokok kötelességszerű működését személyes sértések és fenyegetések, valamint olynemű aggodalmak folytonos ébresztése által megbénítsa, mintha a kormánynak a birodalom egységére törekvő elve és rendszere csakhamar ellenkező más által szoríthatnák le. Végre a nevezett párt azt látatja, mintha a kormány elhatározására és rendeleteire is súlylyal bíró befolyást gyakorolhatna.”

.... „Hivatali szoros kötelességénél fogva tehát felhívom önt, hogy a felfedezett mozgalmakat és káros hatásukat szünetlen erélylyel és hajthatatlan elszántsággal hiúsítsa meg

.... Az észlelt izgatásokról az illető izgatók megnevezése mellett jelentést teend, hogy a m. kormány az e

tekintetben szándékolt rendszabályokat haladék nélkül megindíthassa, miután megmásíthatlan akarata a csász. kormánynak e veszélyes izgatásoknak véget vetni és azokat erélyes eszközök által mindenkorra megszüntetni, hogy a kitűzött cél, a birodalomegység és a törvényes rend biztosíttassék és megszilárduljon.”

Felesleges felemlíteni, hogy intézkedései a kijelölt irányban biztosan számítottak, de feltűnők ne legyenek.”

Mulatságos, hogy Apponyit e veszélyes izgatók fejét nem sokára Bécsbe hittak, hogy Magyarország szervezése iránt nézeteit kérjék, és miniszterséggel megkínálják. Apponyi nézeteit a kormány természetesen haszonveheterlennek, Apponyi pedig a miniszterséget természetesen elfogadhatatlannak találta. De mint csodálkoztak volna a „császári főispánok”, ha elfogadta volna!

És míg a magyar liberális pártról ennek egyik vezetője megjegyezte, hogy pályafutásának befejezésével mi sem *hiányzik* többé, mint hogy bebalzsamozva a múzeumba tétessék; és míg a Bach-rendszer súlya alatt minden elnémult: csak a rebellis conservatívek nem tudtak nyugodni. Midőn a rendszer fénykorát és nagy sikerét látszott érni 1857-ben a Felső magyarországi körútja alkalmával mindazon gondos és szorgos intézkedéseket, melyekkel Bach a Felsőnek és a világnak demonstrálni akarta, hogy Magyarország boldog, mert nyugodt, és nyugodt, mert boldog: újra „az örökké izgató” conservatívek fellépése zavarta meg.

Újabb emlékirat készült, melyet gróf Apponyi és báró Sennyey componáltak, miután az aláírást az nap alatt kellett és csak teljes titokban lehetett eszközölni. Míg az 50-iki emlékiratot csupán 24-én írták alá, most 131 aláíró volt;

élükön a primással, köztük báró Eötvös, Ghyczy, Lónyay és a pesti polgárság többje, Prölich, Jálícs, Liedemann, Perger, Nádossy, Karczag. Az emlékirat átnyújtása nem engedtetett meg. De erre már a felelet az olasz háború; Bach bukása, a monarchia megingása volt.

Míg Kossuth a magyar szent koronát újra kínálgatni kezdte mindenkinek, a ki azt az osztráktól elvenni hajlandó volna, s míg hívei kint s bent újra mozogni kezdtek, hogy soha nem teljesülendő külföldi Ígéretekkel ámítsák önmagukat és a kétségbeesett, de kétségbeesésében is vérmes magyart, szerephez segítsenek számos kalandort és bajba keverjenek számos becsületes, de méltán elkeseredett haza” fit és compromítálják a nemzetet, jogainak visszaszerzését nehezítve a felső bizalom aláásása által: a conservativeket a helyzet új tette hívtá, és most már alkalom nyílt gróf Dessewffy Emilnek, Rechberg miniszterelnöknek átnyújtani az újabb emlékiratot, a ki azt a minisztériumba lépendő br. Hübnerrel is közölvén, fölötte 5-6 theaestélyen Dessewffyvel, Jósikával, Széchenyivel és Majláthtal eszmecserét folytatott. Hübner rendőr-miniszterré neveztetvén, bő alkalma nyílt a monarchia állapotában, a népek hangulatában tájékozódni.

A „theaestélyek” eszmecseréit önálló programúiba foglalta és néhány nap múlva megkapta – felmentését.

De valamit mégis tenni kellett. Bekövetkezett a „verstärkter Reichsrath.” Senki közvetlenül sokat nem várt attól. A megkérdeztesük nélkül oda kinevezett magyar tagok közül hárman, Vay, Eötvös, Somssich megköszönték a kitüntetését. Hárman, Apponyi Barkóczy s Majláth számoltak a megvitatás hatására, és nem vélték elszalasztandónak az alkalmat, hogy mindazt, a mi szívéükön volt, a

theasztal helyett a zöld-asztalnál mondhasák el. E tény is felhasználott a conservatívek ócsárlására. De a magyar alkotmány helyreállítása itten kezdődik és a kezdeményezés, valamint utóbb a helyreállítás a conservatívek műve.

Tömérdék volt a nehézség, melylyel küzdeniök kellett; de küzdöttek ugyanon szilárdsággal, melylyel szembe szállak volt a közvéleménnyel, hogy szolgálatot tehessenek hazájoknak. Visszalépésükkel kellett fenyegetniök, hogy kiszoríthassák Vay, Eötvös és Somssich helyett három más magyar kinevezését. Így jött be Széchen Antal és Andrágy György gr. és Korizmic püspök. Hasonlag még a küszöbön visszalépésükkel kellett fenyegetniök, hogy előleges censura nélkül szabadon elmondhasák a tanácskozók előtt ismert nyilatkozatukat, mely szerint óvást tesznek minden következtetés ellen, mely Magyarország jogait illetöleg megjelenésökből vonatnék; hogy nem párt nevében beszélnek, hanem hódolva Ö Felsege kívánatának megjelentek, hogy legjobb meggyöződésük szerint adják elé egyéni nézetüket. Hasonló küzdelemmel kellett az előirt fogadalom mellözését kívánniök. És midön végre a kormány nem mint bizalmi férfiak tanácskozását, hanem mint intézményt akarta a gyülekezetet inaugurálni és *törvényhozási* munkálatokba vinni, ismét erélyesen és sikerrel tiltakoztak. Ekkor mondta Majláth György egyszerűségükben is a helyzetnél fogva örökre emlékezetes szavait: „Nálunk minden gyermek tudja, hogy törvénynek oly határozatot neveznek, mely az országgyűlés és a korona közt állapított meg.” És ekkor kezdett a hazai közvélemény remény nyel és büszkeséggel tekinteni a gyülekezetre. A nagy érdekeltséget keltett discussió eredménye a többségnek azon megállapodása volt, hogy „a mon-

archia alkotmányának a népek történelem politikai individualitásának kell megfelelni” sokat gúnyolódtak, kivált a burokraták és bécsi centralisták e mondat abstractióján, de e mondatban benn volt a dualismus és a magyar alkotmány.

A tanácskozások befejezése után nem sokára Apponyi, Dessewffy és Andrassy grófok, báró Sennyey és Majláth ismét Bécsbe hivattak. Az újabb tanácskozások annyira hevenyében mentek, hogy egy ülés esti 9-től reggeli 7-ig tartott és Szécsen 24 óra alatt valami húsz legf. kéziratot szerkesztett. Azt is látták a magyar urak, hogy nem annyira tanácskozni, mint megállapított dolgokhoz hozzájárulni hivattak. A részletekbe igen, de az alapokba módosítólag nem folyhattak be. Innen az ügy létesült „octóberi” munkálat zavart volta, melynél fogva itthon nem tudták, illuminai]anak-e, vagy verjék-e be az illuminálók ablakait. Innen a magyar urak komoly megfontolása, Vajjon nem kellene-e a munkálatoktól teljesen visszavonulniuk. De látták, hogy e munkálatok magyar országgyűlésre vezethetnek és tudták, hogy visszavonulásukkal e nehezen kiküzdött eredményt is ki tudja mennyi időre elejtenék, és a reform Magyarországra nézve még hátrányosabb irányt venne. Ezért felelni önelkiismeretüknek nem felelhetek volna soha és bár olcsóbb és népszerűbb hazafiság volt ócsárolni az octóberi munkálatot és az octóberi férfiakat, ők nem szájhősök, hanem hazafiak voltak és megállották a talpalatnyi földet, a hol hazájuk ügyén lendíthettek.

Döntött, hogy a szándékolt mű bő tért nyitott a fejlődésnek; hogy az ország legfőbb óhaja az országgyűlés volt, hogy minden út, mely erre vezet, jó, hogy a ki ily utat elzárna, lehetne hazárd fenegyerek, de józan hazafi

nem hogy csak az országnak van joga a fennforgó kérdésekben határozni, és hogy erre országgyűlés által alkalmat kell nyitni; hogy az országgyűlés segíthet azon, a mivel az egyesek nem bírhattak. És ha tekintetbe vesszük, hogy mindazok, a kik már az octóberi műnek köszönhető szebb napokban oly bátran szónokoltak a 48-iki törvények mellett, ekkor még mélyen és bölcsen hallgattak, és a kiszóllott, az úgy szóllott, mint b. Eötvös József, hogy: „Die Garantien der Macht und Einheit Oestereichs”; és ha meggondoljuk, hogy még akkor is, midőn az octóberi férfiakat megbuktatták a 48-iki férfiak, nem 48. győzött, hanem az octóberi eszme: a magyar alkotmány helyreállítása mellett a közös ügyek alkotmányos közös tárgyalása, – akkor bajos lesz igazságot nem szolgáltatni az octóberi férfiaknak. Utolsó erőfeszítéssel igyekeztek még annyi tért nyerni Magyarországnak, a mennyit az egésznek kockázatása nélkül követelni lehetett és aztán hozzáálltak a foganatosításhoz és állottak elébe a rágalmaknak. Báró Vay Miklós lön cancellárrá. Báró Vay, a kit Haynau-féle törvényszék ítélt volt theresienstadi várfozságra, s a ki csak az imént állott még élén a patens elleni protestáns oppositional? Az absolutismus és a germanisatio el volt temetve. Az első vívmány.

Első gondja volt az úján alakított magyar kormány-
nak helyreállítani a megyéket; midőn nem érvényesíthette a törvényszerűséget saját állásában, legalább érvényesíteni akarta saját hatáskörében. A megyék helyreállítással egyúttal oly bátorságot tanúsított felfelé, melyet lefelé tanúsított akkor, midőn népszerűségét és tán politikai jövőjét feláldozva ráállott a kétségkívül törvénytelen alapra, hogy hidat képezzen a nemzetnek a törvényes alap elérésére, hi-

dat, mely a cél elérése után előreláthatólag majdan félrevetendő volt. A megyék mindent elkövettek, hogy az új magyar kormányt lefelé népszerűtlensékké, felfelé a lehető legsúlyosabban compromittálják. Hogy a megyéknek, hogy a nemzetnek a törvényes alaphoz ragaszkodni kellett hogy hatályosan tiltakozni kell, az octóberi diploma azon törvényellenes pontjai ellen, melyeket a magyar kormányférfiaknak kiküszöbölni nem sikerült: az kérdés tárgya sem lehetett. Hogy a hosszan elnyomott nemzet felháborodásának a szabad nyilatkozás első alkalmával rohamszerű módon kellett kitörni, az érthető és nem csak menthető, hanem, a nemzeti erő és önérzet hiánya mellett, tanúskodott volna gyászosan az ellenkező. De mégis kérhető, Vajjon igazságos volt-e azok ellen irányítani a felháborodást, a kik minderre az alkalmat önfeláldozó fáradtságos küzdelemmel megszerezték, és Vajjon politikus volt-e a kormány tekintélyének, rendeleteinek és végre az adózásnak megtagadásával compromittálni, emberi erőt csaknem felülmúlóvá tenni ama férfiak helyzetét, kik missiójuk és személyes áldozatuk teljes tudatával elfoglalták az álláspontot, melyet a nemzet nem foglalhatott el, de melyről lehetségesnek látszott, és egyedül látszott lehetségesnek, visszavívni a nemzet jogait”? oly álláspontot, melyet a fennállott hatalom elleni nehéz küzdelem után érthettek el csak és melyről, ha őket az ellenük míg folyton küzdő és áskálódó magyarellenes irány leveri, a reménytelenség előtt áll ismét a haza. E magyarellenes irány nyerte leghatályosabb szövetségesét ama túlzó hazafias irányban.

Soha oly nehéz helyzetben, soha olyan nagy, csaknem megoldhatlan problémák előtt, mint ők, nem állott államférfiú, kik hogy e helyzetnek, e feladatoknak meg tudtak

felelni, az oly rendkívüli államférfiúi tulajdonokról tanúskodik, melyeket a viszonyoknál fogva csak a mélyebb belátásuk ismerhettek fel, de melyek szerencsésebb körülmények közt a világ méltó büszkeségének váltak volna tárgyaivá.

Elfoglalni oly alapot, melyet minden irányban elégtelennek és törvénytelennek kellett jelölniök; mely lefelé és felfelé szükségkép ferde posztóba hozza őket; de melynek el nem foglalása annyi lett volna, mint megtagadni a hazától egy szolgálatot, mely egyedül nyújthatott kilátást a haza jogainak békés visszaszerzésére; tudatával annak, hogy csak átmenetet képezhetnek, közepette két küzdő iránynak, melynek egymás ellen intézett támadásai egytől-egyig az ő testükön mentek keresztül, és melynek bármelyike győzzön: ők, félre fognak löketni. A nemzet irányában védeni a korona álláspontját és a tényleg fennálló birodalmi kormány igényeit, felfelé ezek ellen meggyőződésükhöz híven representálni és küzdeni és védeni a nemzet követelményeit. Túrni a gyanúsítást mind a két oldalról; csitítani és engesztelni mind a két irányban és mégis harcolni mind a kettővel; küzdeni felfelé a jövőért, küzdeni lefelé a jövőt ígérő jelenért. Megfelelni a közkormányzat elutasíthatlan igényeinek, fentartani az államgépezet működését, és mégis átadni e gépezetet oly elemeknek, melyek sem felsőbbségüknek, sem rendeleteiknek nem engedtek, és elvileg nem is engedhettek. Folytonos lavirozás, figyelmeztetés, kérés, fenyegetés, sőt elutasíthatlan erőszak (adóexecúció) közt, nehogy az engedetlen megyék megbuktassák a kezdeményezett nagy művet felfelé, és mégis türelem, végső engedékenység, nehogy a szenvedélyek ingerlése megbuktassa a művet lefelé. Minő helyzet, minő nehézségek!

És bármi legyen az eredmény: köszönet, elismerés nem lehet. Ily követelményeknek megfelelni, nem elég a legönzetlenebb hazafiság, nem a legmagasabb államférfíúi qualificáció: hanem együttesen szükséges mind a kettő a legnagyobb mértékben, oly mértékben, minőben azt csak a conservatívek, Majláth, Sennyey és társaik bírták.

És a nehézségek egyikét sem kerülhették ki. Bár előrelátták az ebből keletkezendő vihart: a megyéket helyre kellett állítani. Mert ha egyéni politikai jövőjüket feláldozhatták, ha a törvénytelen alapra a törvényesnek visszavívó hatása végett egyénileg ráléphettek; a nemzetet csak törvényes alapra volt szabad állítani, és ha a kormány nem is lehetett az: *az országgyűlésnek törvényesnek kellett lenni*. Éhez pedig megye kellett. Ugyanezért a legnagyobb küzdelemmel és erőfeszítéssel kivitték ellenére az októberi diplomának, hogy a választások az 1848-iki törvény alapján történjenek, és hogy az országgyűlés össze hívása iránt egy legf. kézirat nyíltan utaljon arra, miszerint Magyarország közjogi állásának rendezésére az országgyűlés lesz illetékes. Ragaszkodva azon álláspontjukhoz, hogy csak közvetítők törvényes országgyűlés létrejöttére, és hogy az ország sorsa iránt illetékesen határozni lehessen, ezek által lehetségessé tették a törvényes országgyűlést és ezek által, de különösen az 1848-iki választási törvény elfogadása által egyúttal egy *nagy tényt állítottak* azok elé, a kik nem győzték őket vádolni, hogy törvénytelen térre akarják vinni a nemzetet, és az 1848-iki törvények érvényét akarják tagadni. Főleg *Deák Ferencz* hazafias bölcs belátásának köszönhető, hogy ha személyes elismerést nem is, de legalább annyi elismerést nyertek, hogy a nemzet a nehezen kivívott tért elfoglalta, és létrejött az országgyűlés, melyet a

szélsők, mint törvénytelen kormánytól eredőt, elfogadni nem akartak.

Még az országgyűlés összejövetele előtt merült fel azonban egy újabb epizód, mely a nehézségeket a legmagasabb mértékben fokozta. Az osztrák tartományok számára az októberi diplomával együtt kiadott statumok alkotmányosság tekintetében igen sok kívánni valót hagytak, s miután a magyar közvéleményt is meg kellett győzni, hogy Ausztriában komolyan akarják az alkotmányosságot és az októberi eszmét, amint azt a magyar államférfiak felfogták: Magyarország alkotmányának helyreállítása a közös ügyek alkotmányoszerű közös tárgyalásával, csak úgy volt létesíthető, ha Ausztriának valóban alkotmányos állapotai vannak: a magas államférfiak hathatósan támogatták az ausztriai szabadelvűek azon törekvését, melyeknek eredménye badelvűség és magyarbarátság hírében álló *Schmerling*-nek államminiszterré kinevezése volt. A „Presse” és a „Napló”, Deák közlönye, egyaránt örömmel fogadta a kinevezést. De gyorsan adott helyet az öröm a kiábrándulásnak. Minthogy a magyar közvélemény évtizedeken át kizárólag a demokráciáért és liberalizmusért látszott rajongani, és a legfelületesebb elfogulatlan néző is tapasztalhatta, mily könnyűséggel, hogy ne mondjuk könnyelműséggel áldoztattak fel sarkalatos magyar érdekek a democratia és a liberalizmus érdekeinek: mi csoda, ha az osztrák liberálisok és velők *Schmerling* ezentúl meg volt győződve, hogy Magyarországnak tulajdonképen nem is magyarosság, hanem csak democratia és liberalizmus kell. Ha tehát Ausztria azt meg tudja adni, a magyarok szívesen fognak Ausztriába olvadni, hadd alapíthassák meg „*viribus unitis*” a democratia és a liberalizmus egy dicső birodalmát. *Schmerling* politikája tehát de-

mocraticus, liberális és centralista volt, és ő és az osztrák liberálisok mód nélkül megaprehendáltak, midőn reményeikben csalódva látták, hogy nem csak a magyar államférfiak, hanem a magyar nép is ellenzi azt. Másfelül a germanisatio és a „Gresammtösterreich” emberei, látván, hogy ezeket absolutistice fenntartani már csakugyan nem lehet, mind átmentek Schmerling táborába, hogy rendszerüket ennek és a liberalismusnak segélyével mentse meg.

Éhez járult a magyar megyék garázdálkodása és az, hogy szélsőink nyíltan hangoztatták az elszakadást, a forradalmat.

Tehát Schmerling mögött népének közvéleménye, a szabadelvűek és „megfogyva bár, de törve nem” a bureaucratia, a régi rendszer embereinek minden hatalma és Magyarország elleni törekvése.

Vele szemben a magyar kormány, saját nemzetétől metámadva, nullificálva; és a magyar ellenzék, mely azonban a megyében oly tapintatlanul és politieátlanul viselte magát, hogy törekvéseire utalni Schmerling egyik leghasználhatóbb argumentuma lőn. Minél inkább hangoztatták az erős hazafiak: „Mi közünk Ausztriához” annyival inkább kellett Bécsben Schmerlingnek győzni. Csak a cónservatívek politikája, támogatva a nemzet által, buktathatta meg Schmerlinget; de a nemzet, nem hogy támogatta volna, hanem kitelhetőleg nehezítette előharezosainak állását.

Így létesült az 1861-iki februári patens.

Hiába utalt a magyar kormány arra, hogy midőn már az októberi eszme is annyi nehézségbe ütközik ezek ne fokoztassának újabb, még sérelmesebb octroy által; hiába tagadta meg Vay a patens ellenjegyzését. A patens ez ellenjegyzés nélkül adatott ki.

A magyar kormány állást foglalt ellene.

Kijelentette, hogy visszalép, ha a pátensnek Magyarországra nézve is a befejezett tény jelleme tulajdonítatik, és az októberi *transactionális* eszme elejtetik.

Kijelentette hogy ragaszkodik az októberi eszméhez, mely szerint a közös ügyek közösen tárgyalandók, de a közjogi viszonyok törvényesen, a magyar országgyűlés által rendezendők, Kijelentette, hogy a magyar közvélemény aberrációi iránt, a míg csak a korona tekintélye vagy a monarchia biztonsága nem veszélyeztetik, kímélettel és türelemmel fog eljárni; hogy concret javaslatokra az országgyűlés nyilatkozatát kell bevárnia; hogy az 1848-iki törvények revisióját követelni fogja, de hogy azokat, mint ér/ényes törvényeket csak az országgyűlés módosíthatja; hogy az országgyűléstől a Reichsrathban való részvételt követelni nem fogja, de követelni fogja, hogy a magyar országgyűlés egy delegatiója által a Reichsrath egy delegatiójával érintkezzék a közös ügyek iránt.

Íme 1867.

Ezzel kijelentették, hogy a magyar törvény és a jogfolytonosság alapján állanak, és hogy ez alapról akarják megadni a monarchiának, a mit a monarhiától nem tagadhatott meg utóbb Andrásy és a Deákpárt sem, midőn a delegátiók intézményét tényleg felállította, az 1848-iki törvényeket közjogi tekintetben a nádori törvény eltörlésével stb. hatályosan revideálta és módosította.

Pedig akkor nem volt még Königrätz.

Kijelentette végül a magyar kormány, hogy ba e politika elfogadható nem volna, akkor visszalépni kénytelen.

Ő Felsege bécsi tanácsadójánál melegebb szívvel és magasabb politikai belátással bírván, april 6-án kelt legf.

kéziratával értesítette a magyar kormányt, hogy a *kiegyezkedés* eszméjéhez, az alkotmányos úthoz ragaszkodik, a kíméletet és türelmet a lehetőség határáig helyesli.

A conservatívek reménynyel nyitották meg az országgyűlést.

Ország-világ előtt bizonyosságot teendők arról, hogy a törvényes alapot elejteni nem akarják: a hányan az országgyűlésen voltak, hozzájárultak Deák feliratához, mely a törvényes alapot tisztán és erőteljesen fejtette ki.

Másfelől Deák az „*esetről-esetre*” szavakkal megtette az első, a legnehezebb lépést azon követelmény felé, mely a conservatíveket, mint gyakorlati államférfiakat, a „tisztá 48-asok”-tól, mint rajongóktól közjogi tekintetben egyedül különböztette meg. Az országgyűlés ez elv elfogadásával féllábbal már az októberi eszme alapján állott? ha nem is volt igaz, a mit Nyáry mondott, hogy ez elv a „Reichsrathba” visz.

A magyar államférfiak reménye emelkedett.

Programmjuk legtisztábban vehető ki a feliratra adandó válasz tervezetéből, a mint abban a magyar államférfiak megegyeztek.

E szerint kiindulva a *pragmatica sanctioból*, elutasítandó volt a *tiszta personal-unio* anélkül azonban, hogy *realunió* követeltetnék.

Utalás annak szükségére, hogy a monarchia *változott* viszonyainak megfelelő módon biztosíttassanak a *pragmatica sanctió* céljai. Utalás közösgyek tetteg létezésére és az Ausztriában is életre ébredt alkotmányosságból folyó szükségre, ezeket közösen tárgyalni. Kimondása annak, hogy az ez okokból szervezett birodalmi tanácsot Magyarországra erőszakolni nincs szándékban; sőt ellenkezőleg felhívatik az

országgyűlés a közösügyek közös tárgyalására czélszerűbb más módozatokat javaslatba hozni, addig is azonban, az ősi szokáshoz képest, regnicolaris deputátiót kiküldeni, mely a haladékot nem tűrő ügyek iránt a kormánynyal és a bir. tanácscsal érintkeznék.

A közösügyek biztosítása mellett kilátásba helyezendő lett volna az önálló és független magyar kormányzat.

Ez után kiemelendők lettek volna a 48-iki törvények hiányai, keletkezésük abnormitása, a módosítások szükségége, anélkül azonban, hogy legalitásuk kétségbe vonatnék.

Midőn e tervet egy évvel utóbb *Deák Ferencz* tudomására jutott, igen valószínűnek monda, hogy ily szellemű leirat a kiegyezésre vezetett volna. Tény, hogy 1867-ben Deák ugyan e programot tette magáévá és vitte keresztül az országgyűlésen.

E tervet azonban Schmerling és collegái nem vették elfogadhatónak. Jeleztük az okokat, hogy miért kellett Schmerlingnek győzni, és Schmerling győzött; július 18-án a magyar kormányférfiak el voltak bocsátva. E nélkül elérhettük volna már akkor, a mit elértünk 1867-ben, miután puhult Ausztria és puhultunk mi.

Vay utódjainak már nem kellett tervezetet készíteni. A leiratot Forgách készen kapta. Míg Deák felirata az „esetről-esetre” szavakkal a concessió, a kiegyezés terére állott, a válasz-leirat a „Verwirkungstheorie” terét foglalta el. Deák második felirata nem lehetett egyéb, mint az alkudozások megszakítása; a jogfolytonosság elvéről magyar államférfiú nem mondhatott le. Az országgyűlés feloszlott. Bekövetkezett a provisorium.

Azon reményben, hogy a kiegyezés fonalát még ily

viszonyok közt is tovább fűzheti, azon államférfiúi tudatban, hogy a Schmerling-irány sikerre és kielégítésre semmi tekintetben sem vezethet, hanem buknia kell, a magyar conservatívek némelyike megmaradt hivatalában, hogy innen is közvetlen működhessék az el nem ejtendő célra. Ily kísérletek Schmerling erős állásán meghiúsulván, ők is visszaléptek, és e visszalépésük találkozott a birodalmi kormány óhajaival, mely úgy vélekedett, hogy megmaradásuk csak a 48-asok reményeit táplálja.

Jött a Bach-korszak újabb kiadása, és jött az ostrom-állapot, jött Zichy Henrik és Pálffy Mór; és ennek *szükségszerű folyamánya gyanánt* jött a nemzeti kétségbeesés politikája, az Almássy- és Nedeczky-féle összeesküvések, melyek jogosultságukat a kiegyezés reményének elvesztéséből és a létező állapotok minden irányban törvénytelenességéből merítik; politikai tévedezések, melyeket sajnálhatott a mélyebben belátó, mert a törvénytelenesség terére szóliták a nemzetet, midőn annak életérdeke a törvényes tér visszavívását parancsolta; mert sikerre nem, hanem csak a fejedlem és nemzet közti szerencsétlen bizalmatlanság fokozására vezethettek: de melyekért a sújtó ítélet nem a hazafi-kétségbeesés által vezérltetek, hanem a kormányzatot illeté.

De sorra jött egyéb is. Schmerling politikai impotenciájának nyomról-nyomra kiderülése. A centralista „Reichsrath” pusztá fictió maradt. A népek nagy részét nem lehetett belekapni. A direct választásokat O Felsége maga állhatatosan ellenezte Magyarországon. Örökké emlékezetes tanújele annak, hogy rövidlátó tanácsadók megkísérthették ugyan félrevezetni Ő Felségét a politikai lehetőségek iránt, de hogy Ő Felsége valódi államférfiúi belátásban messze fölülmúlta e tanácsadóit, hogy felismerte a direct választá-

sok politikai értéktelenségét, és hogy nem látszólagos eredményt, hanem magyar népének igaz kielégítését és megnyugvását óhajtá, atyai szíve nem ingattatván meg a forradalmi kísérletek által sem.

Továbbá a közélégedetlenség mellett nőttön nőtt a pénzügyi zavar is; a Schmerling által rendezett frankfurti nagy német tüntetés nem sikernek, hanem szédelgő komédiának bizonyult, mely Poroszországot provocálta, úgy hogy ez a ki nem elégitett Olaszországgal együtt mind gyanúsabb állást foglalt. Így maga a birodalmi tanács többsége Schmerling ellen fordult. Másfelől *Deák Ferencz* emlékezetes hűvéti cikke és fogadtatása tanúságot tón a nemzet rendíthetlen ragaszkodásáról a törvényes alaphoz, de tanúságot meg nem ingott loyaltásáról. Ő Felsege maga ragadta meg a kezdeményezést. Júniusban a gazdasági egyesület kiállítására rándult; – érintkezett a magyar államférfiakkal: *Schmerling* bukott, *Majláth* lön cancellár és br. *Sennyey* főtárnokmester.

Első gondjuk az országgyűlés előkészítése volt. Ennek 1865. évi decz. 14-iki megnyitására kieszközöltek oly trónbeszédet, mely azon tervezetnek felelt meg, mely miatt néhány évvel ezelőtt vissza kellett lépniök. A trónbeszéd a sanctió *pragmatica* alapjára állott. Erdélynek és Horvátországnak visszakapcsolását és a magyar országgyűlésre meghívását jelezte. Kívánta a közösügyek kezelésének elhatározását, indokul az Ausztriában is életbeléptetett alkotmányosságra utalva.

De kijelentette egyúttal, hogy a Magyarországra sérelmes *februári alkotmány fel van függesztve* s hogy az az októberi diplomával együtt a magyar országgyűlés elé terjesztetik *tárgyalás-, illetőleg módosítás végett*. Elismerete a

48-iki törvények alaki törvényszerűségét, de szükségesnek mondta módosításukat, a hol a királyi hatalomba (nádori-törvény) az Ausztria alkotmányosságából eredt új viszonyokba ütköznek.

A trónbeszéd tehát egészen törvényes alapon állott és e meleg e szavakkal végződött:

„Az isteni gondviselés akarata nagy és nehéz feladásokat tűzött élénkbe, komolyakat és tekintettel az alkotmányos életnek birodalmunk nagy részében beállott szünetelésére, a felelősség súlyos terhével járókat az ország elébe is. Hinni szeretjük, hogy fejedelmével egyetértve, az őstől öröklött áldozatkészséggel és öntagadással járuland e feladat megoldásához, annál is inkább, miután azon helyzetben van, hogy midőn erőt és súlyt kölcsönöz, saját erejét és súlyát növeli, midőn emel, önmagát emeli, midőn az egész fennmaradását biztosítja, saját épségét tartja fenn. És ha sikerüli egy viszontagságos időszak után birodalmunkat a nehézségek legaggasztóbb fordulatain ez ország támogatásával szerencsésen vezetni keresztül, áldani fogjuk azon percet, mely abbeli elhatározásunkat szülte, hogy felköltjük újból és megszilárdítsuk a fejedelem és ország közötti bizodalmat.”

„Biztos és szilárd reménynyel nézünk az országosan egybegyűlt főrendek és képviselők őszinte nyilatkozatai elébe, és midőn a magyar országgyűlést ezennel ünnepélyesen megnyitottnak nyilvánítjuk, azon élénk óhajnak adunk kifejezést, vajha sikerülne a kiegyenlítésnek nagy művét isten segítségével valamennyi népeink meglegedésére szerencsésen befejeznünk.”

E trónbeszéd, összevetve a „Verwirkungstheoria”-val a magyar kormányemberek fényes államférfiúi diadala.

De ha érvényesítették politikájukat felfelé, még fényesebb diadalt és elégtételt nyertek, habár elismerést nem is nyertek, lefelé.

És itten eljutottunk azon mozzanathoz, a hol a conservatívek a leghathatósabban rágalmaztattak és rágalmaztatnak mind e mai napig: és mégis ép itten derül ki működésük üdvössége, politikájuk helyessége és sikere, de egyúttal emelkedett önzetlensége is a legfényesebben.

Deák Ferencz felirati javaslatában kimondta, hogy:

„Fölséged a jogvesztésnek bizalmat ölő, káros elméletét határozottan elvetette, s azzal ellentétben a *pragmatica sanctiót*, mint *közösen elismert* jogalapot választotta kiindulási pontul. Fölséged kegyelmesen biztosított minket aziránt is, hogy a magyar koronának teljes épségét fel fogja sértetlenül tartani. így tette Fölséged lehetővé azt, hogy menekülve legnyomasztóbb aggodalmainktól, nyugodtabb lélekkel s a kedvező siker reményével kezdhetünk súlyos bajaink orvoslásához.”

Továbbá:

„Elismerjük mi, hogy léteznek oly viszonyok, melyek Magyarországot a Fölséged uralkodása alatt álló többi országokkal közösen érdeklik, s igyekezetünk oda lesz irányozva, hogy e viszonyok megállapítására s miként keze”lésére nézve oly határozatok jöjenek létre, melyek alkotmányos önállásunk s törvényes függetlenségünk veszélye nélkül a célznak megfeleljenek.”

És „azt a mit tennünk szabad, s mit önállásunk és alkotmányos jogaink sérelme nélkül tehetünk, a törvény szabta szigorú kötelesség mértékén túl is méltányosság alapján, politikai tekintetből megtenni fogjuk, hogy azon súlyos terhek alatt, miket az abszolút rendszer eljárása összehalmozott, az

ő jólétök s azzal együtt a miénk is össze ne roskadjon s a lefolyt nehéz idők káros következései róluk és rólunk elháríttassanak.”

Továbbá:

„Hogy vannak az 1848-iki törvény rendeletei között egyes pontok, melyeket a nép jogainak sértetlen fönntartása mellett mi magunk is óhajtunk czélszerűbben átalakítani s határozottabban kifejteni.”

Továbbá:

„Sőt a mennyiben ez érdekekre nézve új törvények alkotását; vagy a már létezőknek módosítását stirgetőleg szükségesnek tartjuk, a több időt igénylő előmunkálatokhoz mielőbb hozzáfogunk s megállapodásainkat Fölségednek annak idejében fel fogjuk alázatosan terjeszteni.”

Végre pedig:

„Tudjuk s őszinte hálaérzettel ismerjük el, hogy Fölségednek atyai szándéka: eloszlatni azon aggodalmakat elhárítani azon akadályokat, melyek függő közjogi kérdéseink elintézését eddig gátolták. Múltat és jelent összehasonlítva örömmel látjuk: hogy a kiindulási pont, cél és eszközök e kettőben lényegesen különböznek. A múlt végtelen aggodalmakkal sújtott; a jelen egy szebb jövő reményével kecsegtet.”

Tehát mi akadályozta még a kiegyezkedést? Mi okozta hogy még drága két évnek kellett elmúlni a monarchia rendezéséig, a magyar alkotmány helyreállításáig, a múlt hibáinak és mulasztásainak oly égetően sürgős orvosolhatásaig? Mi okozta, hogy ezek nélkül, tehát benső megszállás nélkül kellett a monarchiának az 1866-ki válság elé állania?

Kész a felelet. Hallottuk százezerszer.

Az, hogy a conservatívek annyiszor bizonyított és tényekkel bizonyított törvényhűsége csak álnok comédia volt, hogy a 48-iki alapot el akarták escamotirozni, hogy nem ministeriumot, hanem dicasteriumot akartak, hogy pártelőítéletből és hatalmi érdekekből nem a 48-iki, hanem a 47-iki alapra akarták az országot vinni, és hogy a kiegyezkedést a monarchia és az ország érdekeinek felmondásával hátráltatták, hogy a kiéheztetett országgyűlést ennek elfogadására bírják.

Oly vádak, melyeket a saját hatalmát a conservatívek tisztább hazafiságától és magasabb államférfiúi képességeitől méltán féltő „*clique*” buzgón és sikerrel terjesztett, és melyek, ha valók volnának, csakugyan örökre lehetlenné tennék a conservatíveket, mint hazafiatlan és tulaj donképen nem conservatív, hanem reactionárius férfiakat. Ha valók volnának, csüggeteg szívvel bele kellene nyugodnunk ama kétségbeejtő szükségbe, hogy Magyarország megmentésére a fenyegető végbukásból csakugyan nem maradnak más férfiaiink, mint ugyanazok, kik elvezették 1867-től 1874-ig, az az magához a végbukás ijesztő széléig.

Szerencsére nem valók. Szerencsére – midőn ma már alig lehet más reményünk, mint a remény a conservatívek hazafiságában és államférfiúi képességeiben.

Csodálatos, hogy egy merész hazugság, százszor ismételve, felér az igazsággal és elszorít mindenki számára könnyen hozzáférhető napvilágos tényeket.

A való pedig ez:

A felirat és feltétlen pártolói az idézettek mellett követelték azt is, hogy a 48-iki törvények, mielőtt revideálatnának, tetteleg végrehajtsanak és e tetteleges végrehajtástól tették függővé a kiegyezkedést.

A conservatívak ezt lehetetlennek ismerve, nem akarták a kiegyezkedést lehetetlenségtől függővé tenni, az az lehetlenné tenni. Ez a való. A többi merész rágalom, utólag kitalálva és portálva pártérdekből. Meggyőzhet erről mindenkit az Országgyűlési Napló.

Bartal 1866. febr. 15-én remek beszédben védte a conservatívek álláspontját, részletesen kifejtve azon eszméket, melyek a kiegyezkedési törvényekben utóbb tetteg valósultak.

Zsedényi kijelentette, hogy a conservatívek is a 48-iki alapon állnak, és felelős, független magyar kormányt akarnak, de az ellen való biztosítékok szükségére utalt, nehogy a 48-iki törvények ismét azon eredményre vezessenek, a hova vezettek 1848-ban. Utalt arra, hogy I. József, II. Mátyás koronázása előtt az országgyűlés szintén módosított érvényes törvényeknél kifejtette, hogy a jogfolytonosságot nem csorbítja, a törvényesség feladását egyáltalán nem involválja, ha az országgyűlés a módosítások fölötti tanácskozásokba bocsájtkozik és e módosítások eredményében a törvények hiányainak orvoslására biztosítékokat nyújt.

Apponyi minden kétséget kizáróan egyszerű és világos szavakban mondta ki, hogy a conservatívek „felelős magyar ministeriumot”, és „Magyarország államjogi önállóságát akarják, akarják, hogy a „közös tárgyalásokban mint államjogi unitás a paritás alapján” vegyen részt, és hogy ezen tárgyalások egyedül „a tagadhatlanul közös ügyekre szorítva csak azon határig terjedjenek, a meddig a közös tárgyalás szüksége kétségtelenül be van bizonyítva.”

Tehát a felirat feltétlen pártolói és a conservatívek megegyeztek abban:

hogy a 48-iki alap egyedül törvényes és hogy azon

állnak, hogy felelős magyar ministeriumot akarnak, akarják Magyarország államjogi önállását; hogy a közös ügyeket és ezek tárgyalásának szükségét elismerik, melyekben azonban Magyarország mint állami imitas a paritás alapján vegyen részt, szorítkozva egyedül a kétségtelenül szükségesekre, hogy végre már ezért is, de a viszonyok változta, a 48-iki törvények hiányai miatt is, e törvényeken módosítani kell, mely módosítások szükségét egyébiránt maga a 48-iki törvényhozás is kimondta.

A felirat és feltélen pártolói azonban azt a jogfolytonosság szempontjából követelték, hogy a 48-iki törvények mindezek előtt tetteleg végrehajtsanak.

A conservatívek elleneztek ezt és pedig:

mivel a jogfolytonosság semmiben sem csorbul, ha a 48-iki törvények legalitása és felfüggesztésük törvényellenessége minden részről elismertetik és c törvények csupán a törvényhozás illetékes factorai, a király és az országgyűlés által egyetértve saját belátásuk és elhatározásuk alapján, tehát törvényesen módosíthatnak;

mivel semmi esetre sem ad fel az ország jogaiból csak valamit is, ha azon módosítások iránt, melyeknek szükségét nyíltan vallja, tanácskozásokba bocsájtkozik s azokat javaslatokba foglalja;

mivel ha legalább annyi megtörténik, – a mi nem zárja ki még azt sem, hogy a törvények tetteleges végrehajtásához mint törvényszerű követelményhez, az ország ragaszkodjék, – a kiegyezkedés siettetik, és újabb biztosítékokat nyerve, a korona is engedményekben tovább mehet;

mivel jogilag indokolatlannak, politikailag értelmetlennek, kormányzatilag kártékonynak kellett ismerniök: azon pillanatban fogni régen hozott törvények tetteleges végrehaj-

fásához, midőn módosításuk elutasíthatlan szükségét valamennyi illetékes tényező egyértelműleg felismerte;

mivel végre, – és itt vannak a *döntő* okok – a rendkívüli rázkódások közt hirtelen hevenyészett 48-ki törvények a kétségbevonhatlanul helyes elvek mellett is nem csak sok tekintetben hiányosak, ellentmondók, ideiglenes jelleműek (a mit a 48-ki törvényhozás is kimondott) hanem oly intézkedéseket is tartalmaztak, melyek, mint a nádori törvény, a királyi hatalommal, sőt sajátlag még a tiszta personál-unióval sem fértek meg, másfelől pedig még a monarchia külügyi politikájának egységét is kizárták, s a végzetes összeütközéseket mintegy szükségszerűvé tették, úgy hogy egyáltalán nem volt alaptalannak mondható azon aggodalom, hogy tetteles végrehajtásuk a dynastiát, a monarchiát s az országot sodorhatják a 49-ikiekhez hasonló veszélyekbe, mely aggodalom a monarchia rázkódott helyzete, a forradalmi elemek tagadhatlan létezése és a fenyegető külországok által nem csak igazoltatott, hanem fokoztatott is; mely tekintetknél fogva a magyar kormánynak s a conservatíveknek úgy is mint hazafiaknak s úgy is mint államférfiaknak ragaszkodniuk kellett követelményükhöz és kellett volna még akkor is, ha nem tudták volna, *a mint tudták*, hogy épen e tekintetöknél fogva sem a korona, sem Ausztria, még a legszélsőbb bizalom mellett is, nem engedheti el az e követelményekben rejlő biztosítékokat, úgy saját biztonsága érdekében, mint a kiegyezkedés sikerének érdekében sem.

A conservatívek tehát utolsó sorban azért ragaszkodtak követelményükhöz, mivel tudták, hogy a nélkül a kiegyezkedés létre nem jöhet és pedig nem csak most nem, de nem soha; mert követelményük elejtésével nem lett volna

nyerve semmi, csak egy súlyos bár, de elutasíthatlan kötelességtik teljesítése lett volna elmulasztva, kötelességteljesítés, mely őket egyénileg népszerűtlenné, a jövőre lehetetlenné tette, de melynek *köszönhető az alkotmány helyreállítása*.

Annak súlya tehát, hogy a kiegyezkedés a monarchia és az ország kárára hátráltatott, nem a conservatívek nehezedik. Sőt kitartásuknak, nyílt és bátor fellépésüknek köszönhető, hogy végre a kiegyezkedés ez utolsó akadály is elhárított.

Míg ugyanis az országgyűlést félbeszakító 66-ki háború eredményei egyfelől igen megkönnyítették a conservatívek állását és törekvéseit felfelé, a mennyiben a kiegyezkedés Ausztriára nézve elutasíthatlan szükséggé vált, a magyar nemzetnek a Klapka-féle forradalmi kísérletekkel szemben tanúsított loyális magatartása pedig a bizalmat tetemesen fokozta, azon osztrák államférfiak helyét pedig, a kik a conservatíveknek a magyar alkotmány teljes helyreállítására irányzott törekvései elé még az utolsó pillanatban is nehézségeket gördítettek, az elfogulatlanabb *Beust* foglalta el: másfelől maga Deák Ferencz is felismerte a conservatívek követelményének szükségszerűségét és Deák Ferencz csekélyebb politikai belátása közvetlen környezete is kénytelen volt ez előtt meghajolni. Az országgyűlés közösgyi bizottsága mélyen belement a 48-ki törvények módosításába, nagyban és egészben híven azon eszmékhez, melyeket a conservatívek az októberi napokban védelmeztek, és melyeket jelesen Bartal nagy beszéde részletesen kifejtett; a 48-ki törvények előlegesen tetteleg végrehajtásától pedig a felirat feltétlen pártolói hallgatag bár, de elállottak; tudjuk, hogy a 48-ki

törvények a maguk teljességében tetteleg végrehajtva soha többé nem lőnek.

Így ennyire változott és tisztult viszonyok közt szabadabb kezet nyerve Bécsben, a legbecesebb biztosítékokat hozhatva az ország részéről, az országgyűlési új ülészakot a conservatívek már oly leirattal nyithatták meg, melyben a felelős kormány kinevezése határozottan ígérve és a közösügyek törvényes elintézése a 15-ös munkálat alapján már ennek teendői közé utasítva volt.

Ekkor tűnt ki, hogy sajátképen miből áll az, a miből Deák közvetlen környezete már csakugyan nem engedhet egy jótát sem.

Engedtek mindenben, a conservatívek programját magukévá tették mindenben, de abban az egyben nem engedhettek, hogy azt ők hajtsák végre, hogy a hatalom nekik jusson, a felelős minisztérium ők legyenek.

Ha az illetők mindjárt eleintén ily őszinték lettek volna, 8 nem tartják vala szükségesnek ebbeli elengedhetlen igényeiket lehetetlen igényekkel masquirozni, akkor létrejöhett volna a kiegyezkedés már egy évvel azelőtt is.

Mert miután *Sennyey* és *Majláth* a politikai kérdésekben felfelé és lefelé, elejétől végig egyikét aratták a legszébb győzelmeknek: könnyen engedhettek a személyes kérdésben, és pedig annyival inkább, mivel:

tudatában voltak annak, hogy nem párt előítélet és pártérdek, sem hatalmi vágy és személyes szempont nem vezette őket soha, hanem vezette a törekvés, visszaállítani Magyarország alkotmányát, e cél pedig el volt érve.

Érezték, hogy beteljesült, a mit elejétől fogva előre láttak; a mire elejétől fogva el voltak készülve; hogy a rágalom, mely hála és elismerés helyett nagy küzdelmük-

ben nyomdokaikban járt, ha győzelmüket gátolni, ha mű-
vüket tönkre tenni nem is tudta, de meg tudta ingatni irán-
tuk a bizalmat; és úgy érezték, hogy ily viszonyok közt a
nagy mű, melyet annyi önfeláldozással alkottak meg, köve-
teli tőlök még azt az önmegtágadást is, hogy hallgatagon félrevo-
nuljanak, s a nagy mű megerősítését, megvédését oly fér-
fiakra bízzák, kiket a nemzet támogatni kész; csak múlt-
jukhoz maradtak tehát következetesek, ha nagy missiójuk
beteljesítése a nagy küzdelem befejezése után ezeknek en-
gedték át a hatalmat és engedték át némán az elismerést
is, mely méltán őket illette volna; mert hiszen sem hatalmi
vágy, sem hiúság, hanem a kötelesség teljesítése vezette
volt őket.

És ha végre tán nem is bízhattak volna gróf Andrásy
Gyulában, nyugodtan bízhatták a haza sorsának vezetését
Deák Ferencz kezére, a kinek higgadt bölcsességében meg-
bízott volt már Dessewffy Aurél is, és a ki e higgadt böl-
csességének újabban is oly nagy tanújelét adta, midőn
pártjával, midőn a nemzettel nagy népszerűsége és tekintélye
által elfogadtatá azon politikát, mely mellett a conservati-
vek oly sokáig küzdöttek; azt pedig már csakugyan nem
láthatták előre, hogy az ügyek fővezetését *Deák Ferencz*
kezeből lassanként mindinkább kiveendi közvetlen környe-
zete, más néven úgy nevezve, hogy „clique” és hogy
Andrásy kormány-rendszere az országot, melyet átvett sza-
bad kézzel, a nemzet bizalma mellett, oly függetlenséggel,
melyet az századok óta nem élvezett, a fejlődést biztosító
szabad alkotmányval, tele reménnyel és lelkesedéssel,
tekintélylyel Ausztria irányában, tekintélylyel a külföld irá-
nyában és szűz hitellel: kapkodó kontárkodás és roha-
mos pazarlás által nem valami rendkívüli körülmények nyo-

mása alatt, hanem háborítlan béke sírja idején rövid hét év alatt a tönkremenés örvényének szélére Rothschild kegyelméből uzsorakamatra élve állítja, romolva, jövője fölött csaknem kétségbeesve.

A conservatívek tehát visszaléptek; lovagias gyöngédséggel félrevonultak teljesen, nehogy csak népszerűtlen támogatásukkal is nehézségeket csináljanak a „gondviselés-szerű” férfiúnak. Andrásy gróf pedig a nemzet újjongásai közt miniszterelnökké lett.

A régi szabadelvű párt egyik tagja, midőn a távozó *Sennyey*-től búcsúzott, elmenőben – sejtve tán, a mi jönni fog – így sóhajtott: „Mily boldog nemzet, hogy ily erőket nélkülözni tud!”

Aztán jött az Andrásy-korszak.

I V.

Az Andrassy-korszak.

For nearly five years the present ministers have harassed every trade, worried every profession and assailed or menaced every class institution and species of property in the country. Occasionally they have varied this state of civil warfare by perpetrating some job which has outraged public opinion, or by stumbling into mistakes which have been always discreditable, and sometimes ruinous. All this they call a policy, and seem quite proud of it: but the country has, I think, made up its mind to close this career of plundering and blundering.

Oct. 3.

DISRALI.

„Közel öt éve minisztereink zavartak minden keresetet, rontottak minden ipari, megtámadtak vagy veszélyeztettek minden osztályérdeket és minden fajta tulajdon/ ez országban. Alkalmilag a polgári hadjárás ez állapotát változatossá tették egy-egy furfang által, mely a közvéleményt felháborítja, egy-egy baklövés által, mely megannyiszor diszkrétitait), sokszor romlásos volt. Es mindezt politikának nevezték, és szinte nagyra voltak vele: de az ország, úgy vélem, eltökélte véget vetni a fosztás és botlás e pályafutásának.' (Disraeli 1873. oct. 3. levele a bath választókhoz.

Senkisé megtagadni a mostani közös külügy-miniszter tir ő excellentiájától kiváló férfiak ama legfőbb díszét, mely szerint egész korszakok utánuk neveztetnek. Magyarország legutóbbi korszakát, melyben erő- és remény-

teljes államhelyzetéből a tönkrejutás szélére jutott, a história csakis Andrásy-korszaknak fogja nevezhetni. Az ő egyéniség-ének bélyegét viseli vonásról vonásra. Az övé volt a hatalom, az övé a dicsőség.

Ama párt ugyan, mely kormányrendszerének alkalmazatos eszköze, minden szeszélyének bizalomteljes és vakon engedelmes közege, valósággal szavazógépe volt, a jobb hangzás kedvéért „Deákpárt”-nak nevezte magát. De cynikus méltatlanság volna Deáknak tudni be az Andrásy-rendszert és eredményeit. Deák a pártot csak a oonservativék által létesített kiegyezés elfogadásáig vezette. Inkább transactionális mint activ természeténél fogva, ama tulajdonainál fogva, melyek józan elfogulatlansága, méltányossága és igazságossága, főkép pedig politikai mély belátása mellett inkább tették alkalmassá bíró és béke-apostol szerepére nemzetközi nagy conflictusokban, mint a kormányzás és igazgatás folytonos és rendszeres működésére, melynek terheitől a bölcslet jellemző önismerettel maga is irtózott: nagy pályája és nagy missiója be volt fejezve amaz epochális művel, melyben kezefogva a conservativekkel, romjaiból újra fel tudta építeni a magyar alkotmányt, de nem magát a magyar hazát: kiterjesztve az alkotmányosságnak eddigelé csupán az országnak külön ügyeire terjedő hatályát a& Ausztriáéval közös ügyeire is, megszüntetve azon állapotot, melyben ezek évszázadokon át, az ország minden tiltakozásai ellenére is, a nemzet hozzájárulása, az ország érdekeinek figyelembevételével, tetteleg absolutistice intézettek és felemelve a Magyarország és Ausztria közti viszonyt a personalis unió középkori, feudális alapjáról a kornak színvonalára, az érdekközösség alapjára.

A nagy mű befejezte után nem vezér volt többé, ha-

nem csak zászló Andrassy kezében, melyet az olyankor lobogtatott magasan, midőn attól lehetett tartani, hogy a hívek megingatott dandárjai különben nem követnék kalandozásaiban az új vezért.

De ha övé volt a hatalom: övé a dicsőség annyival is inkább, mivel munkatársakat nem, hanem csupán eszközket tűrt maga mellett. Miután a nemzet félrelökte ama kiváló fiait, kik évek hosszát tartó hű és önfeláldozó munkájukkal visszaadták a nemzetet önmagának, félrelökte munkájuk sikere napján, hogy magát a „gondviselésszerű” férfiú karjaiba vesse: Andrassynak gondja volt rá, hogy a nemzet és a hatalom egyedül és kizárólag az ő kezei közt maradjon. A Deákpártban feltalálható kipróbált államférfiakat és kitűnőségeket, amennyire csak lehet, mellőzte, és a hét év alatt feltűnt újabb tehetség annyival inkább számolható rendszerint a mellőzésre, minél inkább tanúsított államférfíui hivatást. Míg másutt a pártok és vezérek keresve keresik és felkarolják a fiatal tehetséget, úgy a maguk és pártjuk haszna és jövője miatt, valamint azért is, hogy a leszorított ambíció ellenök ne forduljon, vagy ferde irányt ne vegyen: nálunk annyival inkább szorították le a háznak fiatalabb tagjait, minél tehetségesebbek voltak, és szóhoz legfelebb *Deák Ferencz* unokaöccsei, a mások eszmehulladékein vasszorgalommal kérődző *Széll Kálmán-féle* fajták juthattak. Minisztériumot is mindig olyat igyekezett összeállítani, melynek egyes tagjai lehető kevés önállósággal bírjanak, mely neki engedelmes legyen, mely nélküle ne is létezhesék. Olyan minisztereket neveztetett ki, a mennyire csak lehetett, a kiket ő csinált a semmiből, és maradtak azután is semmik, vagy legalább feltétlenül alárendelték magukat minden kívánságának. Bizalmas tanács-

adónak csak ilyent szeretett. A ki nem ilyen volt, a ki, mint például *Lónyay*, figyelmeztetni merete mindjárt az első években, hogy geniális tervezéseit az állam pénzügyi nem fogják megbírni: attól szabadulni igyekezett és lőn annyival inkább engesztelhetlen ellenévé, minél inkább volt az illetőknek igaza, minél inkább bírt kormányzati képességekkel, jövővel.

Azt mondja Machiavelli, hogy az első következtetés valamely országyárra, megtekinteni a férfiakat, a kik körülötte vannak, s ha ezek jelesek és hívek, bölcsnek lehet őt tartani, mivel a jeleseket ki tudta szemelni és magához tudta lánczolni. Máskülönben kedvezőtlen ítéletet lehet róla mondani, mivel már az első lépésnél követi el az első hibát.

E szerint abból, a hogyan embereit Andrassy összeválogatta, Machiavelli az államférfiúi képesség, az emberismeret hiányára következtetne. Hogy pedig emberismeret nélkül nincs államférfiúi kapacitás, az bizonyos.

De én nem mennék ennyire. Nemcsak azon deferentiánál fogva nem, melylyel ily nagy miniszter irányában akkor is tartozunk, ha politikáját nem tartjuk helyesnek, hanem azért sem, mivel kérdem: ha ő excellentiája nem volna emberismerő, hogyan tudta volna oly következetesen és oly biztos kézzel kiválogatni épen a tehetetleneket és a nullításokat? hogyan tudta volna a tehetségesebbeket is oly rendszeresen oda alkalmazni, a hova valóok nem voltak, és a hol szükségkép le kelle magukat járniook? Hiszen legalább véletlenből meg kellett volna esni, hogy mégis egyszer az arra való embert neki való helyre alkalmazza. Pedig mindnyájan tudjuk, hogy ilyen eset nem fordult elő soha. Én tehát inkább mély számítást és önismereten alapuló rendszert keresnék a dologban.

Tegyük fel, hogy felismerte, miszerint alapos elméleti képzettségnek, valamint az igazgatási és kormányzati gyakorlatnak egyiránt hián van. Hogy tehát kiváló, hivatott férfiú könnyen túlszárnyalhatná, háttérbe szoríthatná.

Bizonyos továbbá, hogy szemeit eleitől fogva a külügyi tárczára függeszté. Keveselte Magyarországot. Bécsből majd intézheti az egész monarchia sorsát, és mégis megtarthatja gondviselése alatt Magyarországot is, élére téve valami pictus masculust. Mindenki, a kinek dolga volt ő excellentiájával, tudja, hogy a legégetőbb országos ügyek fölötti értekezés közben is egyszerre csak a levegőben járt a szeme, vagy ama díszes francia könyvön, mely miniszterelnöksége alatt egyetlen olvasmányát képezte és a nemzetközi tractátusokat tartalmazta, arczán pedig tisztán olvasható volt a kérdés a sorshoz: hogy hát a patvarba még mindig nem akar elmenni az a fene *Beust*? Minthogy tehát eleitől fogva intriguált *Beust* ellen, az intrikus pedig maga leginkább fél az intriguától, igyekezett telhetőleg elszóritani minden önálló tehetséget, tért csak a tehetetlenségnek és a feltétlen alárendelésnek engedve!

De bármiként volt legyen is: annyi bizonyos, es ebben Machiavellinek igaza van, hogy mivel senki sem végezhet egymaga mindent, senki sem fogja az ország kormányzását sikeresen vezérelhetni, ha nem tudja vagy nem akarja vezetése alatt a lehető legjobb erőket egybegyűjteni; nem még akkor sem, ha maga a legmunkásabb, legerősebb, legerélyesebb ember volna is.

Pedig Andrássy, mint magyar miniszterelnök, épen nem tűnt ki e tulajdonok által, vagy ha bírta is azokat, akkor eltitkolta.

A tervszerig a rendszeres munkásságtól gavallér mód-

jára irtózott. Innen a zavaros tervtelenség, összevissza *rendszertelenség* egész „rendszerében.”

A részleteket utálta. És ha egyfelől nem állított szakavatott belátással, kormányzati gyakorlattal bíró férfiakat az egyes szakok élére, sőt hiúsága és geniáliskodása nem is tűrte az ilyeneket: ily belátással és gyakorlattal másfelől nem bírt maga sem. Innen a *dilletantismus* egész kormányzatában; innen a kapkodás, a hihetetlen baklövések.

Végre ha bonyodalmas, nehéz vagy kényes kérdés előtt állott: *félve* a küzdelemtől, mely állásába kerülhetne, mindig elodázni, lehetőleg elescamotirozni igyekezett azt, soha sem erélylyel és szívóssággal megoldani. Innen a magukat súlyosan megbőszülő mulasztások és a kényszerhelyzetek.

Mikor a kormányt átvette, csodálkozott, hogy lám! a németek mégis milyen rendet tartottak: minden firkának meg van a maga száma! Mikor az első jegyzéket kapta a közös miniszterektől, zsebre vágta, hogy emberfia soha többé ne lássa, és mikor aztán praesidiális titkára egész nyájassággal elkérte, hogy majd beiktatás és elintézés alá adja, rászólt, hogy hát mit gondol, mit akar? – hiszen az a levél neki szól: „Sr. des Grafen Julius Andrassy k. ung. Minister-Präsidenten Excellenz”, hát kinek mi köze ahoz a levélhez?

Eleintén, mikor még öröme telt benne, hogy ő a magyar gondviselés, könnyen hozzáférhető volt. De utóbb a magához rendelt és sürgős ügyekkel várakozó tanácsosokat is órákig váratta előszobájában, míg ő maga más ajtón kiement, hogy egyet körüllovgoljon a városligetben.

A mi előtte ismeretlen, a miben járatlan volt, tehát csaknem minden gyakorlati, és éppen minden közigazdasági

kérdés, azt megvetni és az abban való gyakorlati jártasságot lenézni szokta. A részleteket unta, a részletes referádáról hallani sem akart.

Így csakhamar a miniszteri tanács üléseit is azzal szokta elhagyni, hogy: végezzétek el, a hogy akarjátok, én éhez nem értek.

Voltak bizonyos ügyek, melyekhez lénye egész hevével ragaszkodott, melyek érdekelték, melyeket saját eszméjének vélt, ha nem is voltak mindig azok. Bár ha nem is voltak mindig a legfontosabb ügyek; gyakran inkább a boulevardok, mint az entrepôt-k. Mert ezekben erélyes, szívós, sőt makacs volt, és ilyenkor tévedéseiből kijózanítani a szakértelem, a lelkiismeretes figyelmeztetés és kérés sem tudta. Innen a pénzügyi zavarok és a pénzügyminiszterrel való összeütközések kezdete.

De egyebekben, járatlan a közigazgatásban, részletekkel ismeretlen, nem igen törte magát, és nem igen törődött vele, ha miniszterei a legnagyobb bakokat lövik is. Legálább nem addig, míg a rózsa következmények be nem álltak s késő volt.

„Majd lejárja magát” szerette mondani veszélyes törekvésekre. „Laissez faire, laissez aller” volt liberális politikája gazdasági és nemzetiségi ügyekben, holott viszonyaink közt épen ezekben volt legtöbb szükségünk a tapintatos és erélyes kormánybeavatkozásra. „Ráérünk mi arra még” à la Pató Pál. „Nem kell a helyzetet, nem kell a kérdéseket complicálni.” Így romlott el a horvát, így mérgesedett el a szerbügy, így jött ránk a gazdasági nyomor is; így maradt megoldatlanul a bankkérdés, mikor könnyen meg lehetett volna oldani, midőn Lónyay távozása idejében még rendezettek voltak pénzügyeink, nagy volt Magyarország prestige-e

és hitele. így maradt el a parlamenti; a felsőházi reform, melyet akkor kellett volna keresztül vinni; mi-
kor a kormány erős, a többség még tekintélyes és compact volt.

De Andrassy nem szeretett úgy tenni, mint a rómaiak, a kik jóllehet még könnyen elkerülhették volna, Fülöppel és Antiochussal Görögországban viseltek háborút, ne hogy utóbb Itáliában viseljék. „Mert – úgymond Machiavelli – ha messziről előre látjuk, könnyen orvosolhatjuk, de ha arra várunk, hogy nyakunkra nőjenek a bajok, akkor már késő az orvoslás, mert a baj gyógyíthatlanná lett; és így vagyunk a politikai bonyodalmakkal, mint az orvosok mondják az asszokórról, hogy eleintén könnyű gyógyítani, de nehéz felismerni, utóbb pedig könnyű felismerni, de nehéz gyógyítani.”

Andrassy nem ehhez tartotta magát. És így lőn Magyarország legújabb történelme az *elveszett peresek, az elmulasztott alkalmak valóságos repertóriumává.*

Mindamellet Andrassy szeretett ragyogni eredményekkel, és minél kevésbé volt barátja ama kitarató, körültekintő, rendszeres munkásságnak, mely a célokat az erőkhöz és szükségletekhez képest tűzi ki, és ámbár *tartós sikerre* az egyedüli mód, józan, zajtalan realismus sensatióra nem igen nyújt alkalmat: annyival inkább hajhászta a meglepő vívmányokat, a felfújt eredményeket és igyekezett imponálni, hatalmát növelni, magának és rendszerének reclámot csinálni oly tettekkel, melyek a jövőt escomptirozták, mások szerint jövőnket aláásták, mindenesetre a „raubbau” jellegével bírtak. Magának az országnak eladósítása ilyenekkel áll kapcsolatban. Ő csakugyan olyan volt, mint a „gründerek”, a kik az első években nagyszerű dividendákat fizetnek –

a társasági tőkéből, utóbb pedig tovább állva, az ámuló részvényesekre hagyják a krachnak kimondását, míg maguk tán más városban értékesítik geniális egyéniségük varázsát még nagyszerűbb grümdolásokkal. Nem hiányzott a sajtó corumpálása, a „Betheligung” sem, Ludasi Gans Mór szakavatott szervezése mellett. A pénz erre is a részvényesek zsebéből került.

Úgy látszik, tanulmányait III. Napoleon iskolájában végezte, s ha nem is volt képes eltanulni ama gazdasági politikát, mely Franciaországot oly mesés jólétre vezette, – mert hiszen erre komoly tanulmány és mély behatás kellett volna, a mi nem volt Andrássy dolga, – de eltanulta Napóleontól azokat a kápráztató álsikereket, Potemkin ama festett faluira emlékeztetőket, melyeket az útról jobbra-balra felállított, mikor Katalin czárnőt kísérte a kormányzatára bízott tartományban.

Egyébiránt az illuzstratiót sem Franciaországban, sem Oroszországban nem kell keresnünk. Gazdálkodása igaz „magyar gazdálkodás” volt.

Az úrfi baza jön Parisból, és átveszi az ősi birtokot, – jóllehet kissé elmaradozott állapotban – de szűz hitellel, áldott jó földdel, magasra fejleszhető természetes segédforrásokkal.

Szerény és okszerű gazdálkodás mellett, takarékossgal és évek során át kitartó munkássággal jól rendezett, virágzó uradalommá, megyéjében a legelsőik egyikévé tehetné birtokát, dús úrrá magát. De úgy kezdi a gazdálkodást, mintha már a legdúsabbak egyike volna; a helyett, hogy nagy úrrá igyekeznék lenni, úgy él, mintha már nagy úr volna, egész gazdaságát a nyugati országok mintagazdaságainak módjára rendezzi, lenézve a cultura és a tu-

domány vívmányaitól elmaradt szomszédait, e gazdasági conservatívokat, és természetes, hogy mindezt egy nagy kölcsön felvételén kezdi, gyümölcsöző beruházások végett, melyek tönkre teszik, minekelőtte gyümölcsöznének.

Így játszottuk a „cultur-államot”, a „nagyhatalmat”, a helyett, hogy culturállammá, hatalommá *igyekeztünk volna lenni*. Siettünk a második lépést megtenni az első előtt és ezt „haladásnak” neveztük, míg csak hasra nem estünk. És ez a különbség a liberálisok és a conservatívely haladása között. A liberalismus bizonyos elvekből indul ki, és bizonyos elvek megvalósítása képezi célját. A conservatív politika az adott viszonyokból indul ki és a helyett az állam a honpolgárok reális szükségében keresi célját. A liberalismus mindenekelőtt elveit és teoriáit, a conservatív politika mindenekelőtt a hazát igyekszik szolgálni. Ha a nemzet érdekei és a divatos elvek ellentétben állanak, a liberalismus inkább a nemzet érdekeit, a conservatív politika hamarabb a divatos elveket ejti el.

És Andrássynál e liberalismus nem csak a sensatiót szomjúhozó imént jellemzett rohamokhoz tartozott, hanem tartozott a rendszerhez, és a mi ennek kárthatóságából nem egyéniségének róható fel, azt liberalismusának lehet betudni, és nehéz volna meghatározni, melyik rész hozott több kárt az országra.

Nem csak múltjánál fogva, mint Kossuth tanítványa és stambuli ágense volt liberális, hanem valamint a tisztességese nő hiszi, hogy erényesnek kell lennie, szintúgy hitté, hogy neki liberálisnak kell lenni; és ha néha-néha nehezire is volt, ha érezte is egyes esetekben, hogy az; országos, a nemzeti érdekek rovására liberáliskodik, megtette mégis. Nem mintha a biztosított polgári szabadság hazájává tette

volna Magyarországot. Mert rossz kormányzatával az anarchiát honosította meg, ebben pedig biztosított polgári szabadság nincsen. És nyomatékkal lehet hangsúlyozni épen itten, hogy a *szabadság* kérdése egyáltalán nem képezi a különbséget az úgynevezett liberalizmus és azon józan és felvilágosodott konzervatív politika közt, melynek szószólói a magyar konzervatív Dessewffy Auréltól Sennyey Pálig. Az csak a liberális schwindelhez tartozik, hogy magát a szabadságról nevezi és azt fitogtatja, mintha szabadságra neki volna kizárólagos szabadalma, mintha egyedül az ő boltjában árulnák. Merényletek a szabadság ellen történtek liberális és konzervatív czégér alatt egyaránt. De valódi szolgálatot a szabadságnak csak azon konzervatív politika tett és tehet egyedül, mely az ország és a nemzet érdekeivel és reális szükségletével nem jön összeütközésbe, és így egyedül képes szilárd intézményeket, meg nem akadó haladást, biztosított rendet létrehozni, a mi nélkül biztosított szabadság nem képzelhető. Sokkal bővebben jellemeztük már ezelőtt az abstract liberalizmust, semhogy itten arra újból ki kellene ereszkednünk. Elég az hozzá, hogy az Andrássy-rendszer a nemzetiségi egyenjogúság liberális elvének feláldozta a magyar nemzetiséget; bizonyos önkormányzati elveknek, melyeknek a valódi önkormányzathoz semmi közük, feláldozta az adminisztrációt, a rendet, a vagyonbiztosságot; liberális politikája az üzletek terén utat nyitott a szédelgésnek és az uzsorának, confessionális politikája a lelkiismeretek szabadságát nem, hanem a lelkiismeretek nyugtalanítását inaugurálta, és nagyobb szabadságot csak a nemzetiségi izgatásnak adott, végre a Horváth Boldizsár-féle „modern igazságszolgáltatási eszmék” az igazságszolgáltatást rosszabbították és drágították, és hathatósan járultak az anyagi romlás-

hoz, melyet a családi vasutak, és a „cultur-állami” egyéb igényei hoztak ránk.

Koronája pedig az Andrássy-rendszernek a *corruptió*, mely szükségszerűleg vele járt.

Bármilyen véleménnyel legyünk Andrássy képességei iránt, melyekről különben legilletékesebben a tények és az eredmények beszélnek: senki sem fogja kétségbevonni szándékainak tisztaságát, és azt az arisztokrata vonást, mely személyes becsület dolgában a divatos fogalmakon túl is kényes és féltékeny. De a politikai becsületesség dolgában ő vezette azt az ijesztő erkölcsi romlást, mely Magyarországon kormányzata alatt oly hirtelen tudott meghonosodni és oly súlyosan tudta megingatni az egykor oly tiszta magyar becsületet. Ha asszonyias hiúság, képességén túlmenő hatalmi vágy és az ebből folyó féltékeny üldözése minden lehető vagy képzelt vetélytársának és leszorítása minden önálló tehetségnek nagy szerepet is játszott motívumaiban, és politikájának sajnos eredményeiben: szeretjük hinni, hogy Magyarország érdekeit igyekezett előmozdítani, szeretjük hinni, hogy ambícióját is ez által vélte legjobban szolgálhatni. Hogy ez jóakarata mellett sem sikerült, hogy ellenkezőleg a magyar érdekeket minden téren romlásnak és bukásnak vezette, az, ha nem is védhető, de talán megbocsátható. De sem nem védhető, sem soha meg nem bocsájtható amaz erkölcsi romlás, melyet rendszere a politikai téren inaugurált, s mely csakhamar utat tört magának a társadalmi tere is.

Igaz, hogy a liberalismus és *corruptió* közt mindig van valami causalis nexus. A hol a kormányzat abstract elveknek, ideolog theoremáknak és szoba-tudós doctrináknak feláldozza az államérdek követelményeit, a hatályos igaz-

gatás feltételeit, a végrehajtó hatalom nélkülözhetlen eszközeit, de az államgépezetet mégis együtt és rendes működésben akarja tartani, az államot a veszélyes tanok, a partikuláris érdekek és a centrifugális törekvések ellen mégis meg akarja védeni: ott a midőn magát nem annyira általán a polgárok, mint inkább befolyásos egyesek és szájas kortesek kegyelmére bízta, kénytelen lesz ezeket nyílt vagy hallgatag alku útján megnyerni, ahol pedig megnyert egyet, ottan keletkezik helyébe okulva és tanulva a példán, tíz másik, aki csak azért opponál és fenyegetőzik, hogy magát megvásároltassa, így a szükség csakhamar törvényt ront, és „hilft was helfen kann”. Így inauguráltatott Franciaországban az orleanisták alatt a liberalismussal együtt a corruptió. Ez úton halad Amerikában a corruptió gőzerővel.

Ha már most valahol oly sok *az államellenes törekvés* mint nálunk, és a liberális kormány még gyarló és ügyetlen is, és mégis a választók többségének támaszára szorul, akkor természetes:

hogy Ludasira bíztatik a sajtó vezetése, illetőleg corumpálása;

hogy nagy és befolyásos családok tönkrement, élhetetlen vagy korhely tagjai, parlamenti nagyságok dított rokonai és sógorai, nemkülönben egyes „veszedelmes emberek” oly hivatalokba tétetnek, melyekre képtelenek és esetleg uradalmi tisztartóságokba is, a hol magukat rangirozhatják;

hogy az állami béretekkel történik korteskedés; hogy ilyen és hasonló módokon vásároltatnak nemzeti-ségi kétes hívek;

hogy a választási vesztegetésekre szolgáló pénzgyűjtések élére egész cynismussal maga a kormány áll; hogy a

vesztegetés lesz „alkotmányos kiadássá” és egyes képviselők részéről plane dicsekvés tárgyává;

hogy a képviselői állás lesz „geschäft”-té és ígervénynyé;

hogy a spiczliskedés organisáltatik nem az államveszélyes törekvések, hanem a gyanús párthívek ellenőrzésére;

hogy Ráday Gedeon gróf, az egyetlen ember, a kiről mondhatni, hogy az Andrássy-rendszer alatt feladatát komolyan vette és annak komolyan megfelelt, kegyevesztetté lesz, mikor a tolvajokat nagyon is „tapintatlanul” üldözi;

hogy ha szegény zsidó váltót hamisít, becsukják, de ha gavallérember, nagy úr és képviselő teszi, eltusolják, mintha csak duellumról volna szó;

hogy egyes vasútaknál milliók eltűnnek, vizsgálat rendeltetik, de bűnösnek senki sem találhatik, és a contót fizeti az ország;

összevissza pedig ennek az a neve, hogy parlamenti kormányzat és felelős minisztérium. Eredménye pedig az, hogy az erkölcsi hit meginog, a becsületesség eldől, a külső siker lesz a tromf, a lopás és a hamisítás entrét nyer a társaságban, becsületesnek lenni feleslegessé lesz, a neme” sebb ambíció kihal ki az, áldozni tudó hazafiézés, kezdődik az anyagi javak és a szennyes élvek hajhászata, romlik a nemzedék és bomlik az ország.

Mert az nem igaz, hogy becsületesnek csak látszani kell. Nem igaz az, hogy a becsületesség csak az ostobák számára van kitalálva, hogy annál jobb dolga legyen néhány okosnak. Nem igaz, hogy a tiszta erkölcs csak pusztaszó, hanem igenis az országok talpköve, mely ha elvész, „Róma megdől és rabigába görbed.”

Ha még egyszer megsegít bennünket az isten, – nem

mivel megérdemeljük, hanem mivel nem fogja elveszni hagyni azt a nemzetet a posványban, melyet nem hagyott elveszni a viharban: ha józanabb rendszer és hivatottabb államférfiak alatt majdan kihevertük az Andrássy-rendszer áldásait mind, és jobb kor alatt átadhattuk a feledésnek: ezt a szennyfoltot nem fogja lemosni rólunk sem ember sem idő, és sötét emléke maradand mindenkorra amaz erkölcstelen és szédelő kormányrendszernek, mely valamint a jó évek eredményeit saját magának tudta be, utóbb rősz kormányzatának következményeit az úristennek szerette volna betudni.

De térjünk a részletekre.

Hogyan szolgálta a rendszer a magyar érdekeket a kormányzat egyes ágaiban?

Kevés jót fogunk várhatni, ha mindjárt eleintén ama programmpontjába ütközünk, mely a „nemzetek egyenjogúságáról” szól.

Előre következtethetjük abból, hogy feláldozta a magyar érdeket gyengeségeinek, hamis teoriáknak és liberális principiumoknak.

Az Andrássy-rendszer egyik legsietősebb dolga volt meghozni a nemzetiségi törvényt. Ennek és a nemzetiségek egyenjogúságáról szóló elvnek nyomása alatt mennyi időt, mennyi tért vesztett a nemzet, és mint indult a magyar állam, consolidációja helyett valóságos decompositiója felé!

Igenis, az Andrássy-rendszer alatt 1867-től fogva folytonosan tért és tekintélyt veszített a magyar elem, hanyatlott a magyar állameszme tisztelete, és az ország egyes részei erkölcsileg elszakadtak az országtól.

És ez történik ugyanakkor, midőn az állam összes

erőivel a magyar nemzet rendelkezik, midőn senki idegen belügyeinkbe nem avatkozik, midőn eddigelé példátlanul kedvező európai constellációk folytán a kívülről jövő nemzetiségi izgatás is lohadva haladt és nemsokára végkép és végleg megszűnt, ama nemzetiségek tehát támaszt kívülről sem nyertek.

És mégis, mindezek daczára, jóllehet a viszonyok a magyar nemzetre nézve, ha jól használni tudja, soha olyan kedvezők nem voltak, mint ez időben, mégis soha sem támadták meg a magyar államot oly merészen, oly eredményesen saját lakói mint most, soha nem volt a magyar elem oly tehetetlen mint most, midőn Magyarország egyes részeiben nem képes megvédeni egyes csoportozatait és a hozzá ragaszkodókat az assimilatiótól, elnyomástól, üldözéstől. Ott vannak a töröcsvári csángók, az oláh megyék magyarsága, a Miletics-terrorismus alá került haza-hfi szerbek, a horvát unionisták!

Hogyan van ez?

Úgy, hogy ama nemzetiségi szóvivők *mindent* nemzetiségi törekvésüknek rendelnek alá, abból indulnak ki mindenben, mindég és mindenütt.

Az Andrássy-rendszer által képviselt magyar nemzetnek ellenben a mint hogy átalán nem volt semmiféle politikai alapeszméje, hanem volt az experimentáló diletantismus majd kockáztató, majd félénk politikája, elannyira, hogy nem tudott odáig sem emelkedni, hogy a magyar politikában a magyar érdeknek kell az uralkodónak lenni, hanem tévelyegve a liberalismus tévutain, a helyett hogy létének biztosítására, fejlesztésére, hatalmának terjesztésére és erősítésére törekedett volna, és ennek rendelt volna alá mindent, használva a kedvező időt és helyzetet: megalkotta

a nemzetiségi törvényt” és proclamálta a nemzetiségek egyenjogúságát.

Es a jámbor magyar látva, hogy gondviselészerű férfiai e tant hirdetik, megnyugodott benne, tétlenségbe és csakhamar tehetetlenségben ringatta magát, midőn misziója, az idő, a helyzet, minden, erőinek legnagyobb kifejtésére hívta fel! Sőt maga a nemzet bölcsességének sommája, a képviselőház a kormánynyal egyetértve a legbölcsebb politikának kezdette tartani, hogy a magyar legyen szerény és úgy igyekezzék, hogy ne is vegyék észre, ha pedig észreveszik, kérjen bocsánatot, hogy élni merészkedik. Igen tapintatosnak tartották nem szólni és nem írni magyar nemzetiségről; hunyászkodjunk meg, hogy megtűrjenek nemzetiségi testvéreink – volt a jelszó, és p. o. a magyar nemzeti színházat országosan subventionálni oly vakmerő túlkapása lett volna Magyarországnak a nemzetiségek ellen, hogy azt a magyar kormány és a magyar országgyűlés csakis a cosmopolita opera subventionálásának titulusa alatt merészkedett tenni.

Hogy is ne, mikor a nemzetiségi egyenjogúság nagy-szerű, felvilágosodott és liberális elve melletti buzgalmában annyira ment a magyar, hogy nemzetiségi törvényt hozott, melynél fogva p. o. Magyarország megyéinek nagy részében magyar embert nevezni főispánnak csaknem törvényszegés volt, mindenesetre törvényes előnye volt a nem-magyaroknak, melynél fogva a magyar ember az ily megyékben üldözés tárgyává lón, előmenetelt semmi téren nem tehetett, és védelmet nem talált sehol, de legkevésbé a magyar államhatalomnál, melynél nagyobb hatalom volt saját territóriumán a szász universitás, az omladina, a Mocsonyiak, stb. stb.

És mindezzel azt vélte elérni a rendszer, hogy az universitás, az omladina, a Mocsonyiak stb., meghatva tán ennyi szerénység és önmegtagadás által, lelkesedve ennyi liberalismuson, karjaiba dőlend a magyarnak és mind a ketten sírva örömkönyeket, megállapítják Magyarországon a nemzetiségi békét.

Ez már csakugyan az ideológián is túlmegy és valószínűségi idiótaság.

A fanatismusnak, a hiúságnak, a szerep és hatalomhajtászonak kezébe nyomni a fegyvert és a hatalmat a buta tömeg fölött, és kötözött kézzel kiadni neki azt, a mi nek lerontásán éjjel-nappal törí fejét, és ettől a politikától várni a békét – ez volt az Andrassy-rendszer nemzetiségi politikájának eredeti eszméje.

De a nemzetiségi izgatók távolról sem voltak oly hülyék, mint Andrassy – gondolta. Használták a fegyvert. Hogy nemzetiségi territóriumokat követeltek, az csak szédelgés volt, elfödendő a tényt, hogy azokat már megteremtették maguknak. Mert hiszen a *nemzetiségi egyenjogúság* elve együttvéve a *megyei autonómia* elvével, nemzetiségi rongyokra szakította az országot, és az egyenjogúság oda magyaráztatott, hogy minden törvényhatóságban a többségben levő nemzetiség elnyomja a többit, de legkivált a magyart.

Lassanként kezdett Andrassy előtt derengeni olyasvalami, mintha így még sem mennének jól a dolgok. Mint-hogy azonban az egyenjogúság nagyszerű és liberális elvével végleg szakítani mindamellet sem nem tudott, sem nem akart, csak olajat öntött a tűzre, és újabb fegyvereket, újabb izgatási anyagot adott az izgatók kezébe, okot adva oly panaszokra, melyek a törvény és mindenestire az egyenjogúság elve által indítottaknak látszottak.

Megtanulhatta itt is, hogy az összeütközés elkerülése végett soha sem szabad utat engedni a túlkapasnak, mert az összeütközést nem kerüljük el, hanem csak saját kárunkra elodázzuk. Láthatta, mily káros volt ama politikája, mely várait az ellenségnek átengedte, „um mit dem Feinde keine Verdriesslichkeiten zu haben.” Mindamellett semhogy elhagyta volna a rossz utat, semhogy erélyes, elszánt rendszabályokhoz folyamodott volna, inkább folyamodott itt is a megszoruló liberálismus örökös végmenedékéhez, a corruptióhoz. Kezdte megvásárolni és lekenyerezni, a kiket lehetett.

Bizonyosan nem csak erkölcsi, hanem czélszerűségi szempontból is a legrosszabb politika.

A lekenyerezett vagy tehetséges ember, vagy sem. Ha nem az, hasznát nem veheted. Ha az, nem a te hasznodat, hanem a saját hasznát fogja lesni, és legfelebb addig szolgál, míg nálad a hatalom. Ha p. o. ugyanaz az Olteanu, a ki Krassómegye közgyűlésén a magyar törvényeket érvényteleneknek és semmiséknek nyilvánította, mostan a magyar érdeket buzgón szolgálja, ki áll jót érte, hogy ha majd akad valaki, a ki a magyar kormánynál hatalmasabb és fizetéképesebb, vajjon nem lesz-e ár, a melyen szolgálatát meg lehetne nyerni? A kit saját ragaszkodása nem köt hozzánk, azt inkább fogja kötni erőnk, mint a lekenyerezés. Mert miután az emberek általán hitványok, a jótétemény többnyire csak addig köti őket, míg hasznodat vehetik, de elhagynak akkor, mikor leginkább rájuk szorultál.

Andrássy nemzetiségi politikája tehát a magyar érdeket feláldozta a nemzetiségeknek, a nemzetiségeket pedig nem csak hogy ki nem elégítette, a minthogy e politika a nemzetiségi békére nem is vezethet soha, hanem ellenkező-

leg folyton izgatta és ingerelte éppen mivel oly elvet proclamait, mely a magyar állam teljes abdicálása nélkül következetesen keresztülvihető még sem volt. Minthogy pedig a kárhozatos elvet nyíltan megtagadni mégsem akarta, végre egyedül a kétszínűség és a corruptió eszközeire volt utalva; oly eszközök, melyek nem használhattak semmit sem, hanem csak compromittálhatták a magyar ügyet és magyar nevet.

Midőn Lónyay vette át a magyar kormányt, ez irányban nevezetes fordulat volt érezhető. Felismerte úgy látszik, hogy a concessió útján a nemzetiségi ambíció és fanatismus és az izgatás, mely ebből táplálkozik, kielégítve csak akkor lehet, ha az illető nemzetiség uralkodik valamennyi többi fölött. A concessió tehát csak arra vezethet, hogy valamennyinek háborúja valamennyi ellen. De talán felismerte Lónyay azt az igazságot is, hogy ha valamely kérdés természete az elszántságot, erélyt és szigorot szükség-szerűvé teszi, akkor ezekhez azonnal és habozás nélkül kell folyamodni. Nem úgy kell tenni, mint Andrassy, a ki eleintén édesen bánt a nemzetiségekkel és aztán kezdte őket – de ekkor is félénken és kétszínűen – nyomni. Hanem el kell mennünk a szükségesnek ismert szigor határáig mindjárt eleintén, hogy azon túl aztán lehessünk engesztelők és megnyugtatók. Az előbbi csak harcra, meg a gyanúra és az ingerültség folytonos fokozására vezethet. Békére, megnyugvásra csak a második. Lónyay tehát erélylyel lépett föl és nagy kár, hogy politikája csakhamar elejtetett, midőn a Szlávy-kormány egészen visszatért Andrassy rendszerére; és pláne Horvátországban olyan állapotokat teremtett és szilárdított meg, miszerint csakugyan komoly consideratiókép áll előttünk a kérdés: nem volna-e leg-

helyesebb megkérdezni a törököt, váljon ha egy pár milliót fizetnénk neki, nem volna-e hajlandó Horvátországot saját regijebe átvenni? Azt hiszem, hogy a török, mintán ép oly pénzzavarban van, mint mi, túlságosan sokat nem kérne, mi pedig egy pár millióval igen olcsón szabadulnánk attól, hogy Horvátországra évènkint ráfizetünk, nyitunk neki vasutat a mi pénzünkön és tartunk neki *a mi pénzünkön magyarellenes horvát nemzeti homvédséget*, mi már csakugyan olyan bolond dolog, hogy csakis az Andrássy-rendszer találhatta ki – mindezt pedig azért, hogy melengessük a tojásokat, melyekből Délszlávia akar kikelni.

A Bittó-kormányt mindenesetre illeti az az elismerés, hogy államférfiúi ösztönnel felismerte úgy, mint más egyebekben, a nemzetiségekben is, a conservativ irány elutasíthatatlanul szükséges voltát és jelesen gróf Szapáry erélylyel. és elszántsággal lépett a hibák hosszú sora által annyira megnehezített egyedül helyes politika útjára.

Ha a rendszer nemzetiségi politikája az állam alapjait ásta alá, az épületet magát a közigazgatás vagyis inkább annak teljes elhanyagolása korhasztotta és nyomorította meg. Eleintén, úgy látszik, mintha Andrássy épen a közigazgatásra igen nagy súlyt fektetne. Legsietősebb dolga volt vagy egy tuczat minisztériumot nagy luxussal és minél több állomással felállítani. De mintha ez csupán a hivatalosztogatás mélyen érzett szükségéből, az édes magyar haza pénzéből élni vágyó protegék érdekében történt volna, a közigazgatás szervezése ezen túl nem terjedt. Egyfelől teljes érzéketlenség a közigazgatás fontossága és igényei iránt,

másfelől ama magyar Liberalismus, mely a megyét tökéletes és szent intézménynek tekinté, meglehet a félelem a megyét bálványozó közvélemény előtt, tétlenségben és gondatlanságban tartá a kormányt. A kormány nem is rendeleteket, hanem csak megkereséseket intézett a megyékhez, és már valami országos botránynak kellett történnie, hogy a kormány a megyei gazdálkodásba beavatkozzék, és ez mindannyiszor nagyszerű parlamentaris küzdelmekkel járó állami actió volt. így ment ötödfél évig, mialatt a megyék producáltak számtalan fényes dictiót szabadságról, önkormányzatról, decentralisatióról, de az ország progressive oda jutott, hogy az egyéni szabadság az anarchiának és a megyei cliqueknek esett áldozatul, a rend és a közigazgatás megbomlott, a jogbiztonság megingott, a német által épített jó utak elpusztultak, a nemzetiségi egyenjogúság és a megyei autonómia összehatása folytán pedig a nemzeti- ségi megyékben a magyar államhatalom és a magyar elem lába alól a gyékényt teljesen elhúzták.

Kezdett valami derengeni döntő körökben, hogy a dolog úgy még sem megy, de még ekkor is teljes hiával a jó közigazgatás elutasíthatlan követelményei iránti érzéknek, teljes hiával az államférfíúi bátorságnak, hatása alatt a megyei liberalismus tanainak, nagy zajjal és garral ugyan, de oly megyerendezési törvény létesült, mely itt-ott csipri- csupri javításokat tett ugyan; de a dolog lényegébe, a bajok gyökerébe egyáltalán nem hatott.

Az állami összes közigazgatás ezentúl is a közgyűlések által néhány évre választott tisztviselőkre bízott. így a törvény egyenesen gondoskodott arról, hogy szakember ne is képződhessék. Nincs az országban ma már olyan naiv, a ki azt hinné, hogy a tisztújítások „kenyérmezei”

ütközetén a tisztviselők megválasztásában hasznavehetőségek volna döntő. Hanem döntenek családi befolyás és párttekintet. Ezt tudva, a tisztviselőnek nem hasznavehetővé lenni, hanem ezeket szolgálni képezi főgondját. Mivel pedig ezeknek változandóságánál fogva, újra megválasztása mindig kétes marad, tisztviselő az lesz, a ki mellékes politikai célok miatt áll e térre, vagy semmi más téren megállani nem tud. Ha pedig mind ezek mellett is akadnak részrehajlatlan, lelkiismeretes és szigorú, a megyei nagyságoknak nem kedvező tisztviselők, ezek a jövő választásnál bizonyosan meg fognak bukni. Minthogy tehát az összes közigazgatás – mihelyt ész és tudomány nem elég, hanem főleg hosszas gyakorlat kell, – a néhány évre szóló választás által a többi kevésbé jóakaró dilettantismusra van bízva olyformán, hogy ha a hat év alatt a tisztviselői kar nagynehezen és a közönség kárán némi iskolázást nyerne is, ez eredmény az új választással ismét füstbe megy; természetes, hogy a „közigazgatás ázsiai állapotban van.”

Még szembetűnőbb a baj, ha azon szempontból tekintjük, hogy Magyarországnak elhanyagolt állapotában, állva csakugyan a létkérdés előtt, megtámadva, ha tán nem is külső, de annyival több belső aspiráció által, oly közigazgatási gépezetre van szüksége, melyet a magyar állam megszilárdítására intézett egységes és hathatós működésre lehet használni, és egy eszme, a magyar állam eszméje szolgálatában lehet mozgásba hozni.

Erre az Organismus maga teljesen képtelen. A kinek működést vezetni, ez eszmét adni kellene, a kormánynak befolyása nincs a közegek megválasztására, de azokkal közvetlen nem is érintkezhetik, és a magyar államhatalomnál sokkalta nagyobb hatalommal bírnak fölöttük

localis érdekek, sőt a magyar állammal ellenséges befolyások. Megvan ugyan a felfüggesztési jog, a vizsgálat alá vonás, de eltekintve, hogy ezek alkalmazhatósága is teljesen a megyei közönség hangulatától függ, ily súlyos eszközök rendkívüli és súlyos esetekben alkalmazhatók, a simábban, de folytonosan áskálódó roszakarattal, a kötelességeit félig és gyarlón teljesítő ügyetlenséggel és gyámoltalansággal, melyek tartós behatása egyes merényleteknél és visszaéléseknél *sokkalta kárhozatosabb, az államhatalom és a közérdek fegyvertelemlül áll szemben.*

Így esik, hogy ugyanaz az oláh vagy szerb szolgabíró, a ki Bach alatt készséggel szolgált a germanisátiót, mert a germanisáló államhatalomtól függött, ma a magyar államhatalom ellen áskálódik, mert hála a nemzetiségi egyenjóságnak és a helyhatósági autonómiának, a magyar államhatalommal ellenséges hatalomtól függ. Így esik, hogy a magyar állam érdekei annak nyílt ellenségeire vannak bízva. Így izgatnak a magyar állam hatóságai nyíltan a magyar állam ellen, hatósági befolyással s tekintélylyel gyakorolják a terrorizmust a lakosság hazafias és törvénytisztelő része fölött is. Így veszt a magyar állam napról-napra tért, mivel gyenge és fegyvertelen az ellenséges autonóm hatósággal szemben. Így lettek az alkotmány védbástyái ellenségeink védbástyáivá, és ezeknek fenntartása mellett lelkesedik a magyar liberálisai us, holott e szervezettel nemcsak hogy Magyarországot consolidais nem lehet, hanem fel nem lehet tartóztatni Magyarország szélylyelmállását.

E bajt, de általán az önkényt, a rendetlenséget, az ázsiai állapotot fokozza még az, hogy míg másutt az adminisztráció különböző ágazatai szabatos törvényekkel szabályozvák, nálunk csupa liberalismusból ilyenre soha nem

is gondoltak, hanem – hogy Sennyey szavaival éljünk, (lásd a 9-es bizottságban tartott nagy beszédjét) – „te-kintsük a rendőri ügyet, az egészségügyet, a szegények ügyét, vagy a gazdák és munkások közti viszonyt, mindezek tekintetében egy nagy vacuum van, és ezen belül egy kis traditio, másutt önkény és ismét másutt a kormánynak egy kis pótrendelete, ellenrendelete, szabályzó rendelete, felvilágosító rendelete stb. Midőn a törvény a közigazgatás rendezését magokra a törvényhatóságokra bízta, világos, hogy a törvényhozás a közigazgatás czélszerű rendezésével nem is gondolt, hanem legihlebb politikai tekinteteket követett, így a belügyminiszternek a törvényhatóságok ellenőrzésére minden ügyben annyiféle statútumot kell tudni, a hány törvényhatóság van, és aztán legyen az adminisztráció jó és gyors!”

Mind e hibákat, melyek a jó adminisztrációt lehetlenné teszik, azzal sem enyhítette a törvény, hogy legalább a főispánokban hatásos eszközt adott volna az államhatalom kezébe. „Oly ellenőrzést lehetne nekik gyakorolniuk, melyre nézve ők az eszközt csak azon illetők jóvoltából szerezhetik meg, akik ellen épen az ellenőrséget gyakorolniuk kellene, és a mennyiben mégis hatást gyakorolhatnak valamely vármegyében, ezt nem a törvény intézkedésének, hanem csupán személyes befolyásuknak köszönhetik” – mondja Sennyey említett beszédében.

Ily viszonyok közt nem csoda, ha egy pozsonyi lap egy felső megyéből névaláírással, adatokra hivatkozva egy cikket közölt, melyben a megyei tisztikar az alispántól kezdve és minden gyám a legalacsonyított és legsértőbb nevekkal illetetik, és az esküdszék a vádlott szerzőnek adott igazat; és bizonyára, ha minden megyében volna oly

egyén, ki adatokat gyűjtene a megyei közigazgatás és igazságszolgáltatásra nézve, és azokat közzé tenné, csodálkozva kérdezné az ember”: hogyan lehet ez országnak existálni?

De mindez még nem jellemzi eléggé közigazgatásunkat. Hogy a kimondhatlan zavarnak, melynek neve nálunk közigazgatás, hű képét kapjuk, mindéhez hozzá kell még vennünk azt, hogy minden ügyágazatra nézve más-más az ország beosztása. Csak az képzelheti el boldogságunkat, csak az bámulhatja eléggé azt a csudát, hogy ily ország existálni tud, a ki mindezekhez hozzáveti, hogy például van egy erdélyi helység, Toplicza, melynek megyei és árvahatósága Tordán, járásbírósága Disznajon, törvényszéke Marosvásárhelyt, szolgabirája Szász-Régenben, adóhivatala Gyergyó Szt.-Miklóson van, és mely végre a közös hadsereget illetőleg Beszterczéhez, a honvédséget illetőleg Cs.-Szeredához tartozik. Es hány hasonló példát idézhetnénk az ország minden részéből. De mikor egy egészséges arrondírozástól úgy fázik az egész megyei atyafiság!

Mert igaz ugyan, és nagy baj ez is, hogy központi igazgatásunkban megfészkelte magát az a bureaucraticus rendszer, melyet *Sennyey* oly kitűnően jellemez, mondván: „iránya az, hogy mindenütt és mindenben ellenőrségi iokozatokat keresvén, ennek superfectatiójában gondolja rejleni az administratió garantiáját és tökélyét. A számok mechanismusában, rubrikákban és kimutatásokban fejt ki az ellenőrséget, és ezáltal elnyomja, elhervasztja a személyes öntevékenységet, a személyes felelősséget. Innen van az, hogy ezután szaporodván a főlebbviteli, fölülvizsgálati fórumok, szaporodnak az ügyek és számok, szaporodik a személyzet, amely azok ellátására szükséges, és szaporodása következtében a formák sokasága és túlhalmozottsága

miatt elenyészik épen az, a minek érdekében ezek történnek: elenyészik maga az adminisztráció.”

De ha ezen mindjárt segítünk is, mégis drága is, rossz is lesz a központi igazgatás, míg rász a vidéki gépezet. Ennek hasznavehetlensége és megbízhatatlansága miatt igyekezett minden minisztérium, a melyik csak tehetette, magának exponált közegeket teremteni a helyhatósági tisztviselők mellett, és nemcsak az adóügyre, hanem a közlekedési, oktatási stb. ügyre is külön állammérnöki, tanfelügyelői stb. miniszteri közegek állítatnak fel a megyei közegek mellett, és így egy jól szervezett helyett működik egymás mellett két rász, megvan a kettős költség, a két szervezet egymás útjában áll, vagy egyik a másikra hagyja a munkát, s el nem végzi senki sem, és az egyszerű, összevágó és jó adminisztráció lehetetlenné lesz.

Mint hogy pedig valamennyi ügyre még sem lehet a helyhatósági közegek mellé minisztereket is exponálni, és az állami ügyek legnagyobb részében a végrehajtást mégis a megyei közegekre kell bízni: előáll azon minden miniszteriumnál egyaránt tapasztalt jelenség, hogy a megyei közegeket folytonfolyvást tanítani, nógatni, dressirozni, megkeresni és kérni kell, hogy minden fontosabb ügyet háromszor-négyszer kell új meg új magyarázat mellett jobb ellátás és felvilágosítás végett visszaküldözgetni, és ha ottan, a hol legalább jó akarat és képesség van, – mert alapos szakképzettség alig van valahol, – a mi szintén elég ritka eset, és véletlen szerencse, nagy lassan némi javulás idővel észlelhető is, majd az új választások után itt is előről fog kezdődni a baj, és hat évi kínos dressura minden eredménye füstbe megy.

Végre a külső közegekben meg nem bízható központi

igazgatásnál természetesen érvényesül a tendentia, hogy minden apró-cseprő ügyet maga intézzen, mindenbe beleavatkozzék, holott jó vidéki közegek a helyszínén sokkal jobban intézhetnék.

Szaporodnak tehát a közegek, szaporodik a meddő munka, egyöntetőség még sincs, és míg a kormány apróságokkal bibelődik és kormányozni nem ér rá, hatása a központi hatalomnak, a magyar államhatalomnak még sincs. Minden fenekestől fel van forgatva egész az abszurdumig. A munka, melyet a vidéken, a helyszínén kellene végezni, az centralizálva van; a hatalom, melylyel hogy az összállam érdekeinek megfelelőhessen, a kormánynak mellőzhetlenül bírnia kell, az decentralisálva, az állam érdekeivel nem törődő, vagy azokkal épen ellenséges autonom közegeknél van; így méltán panaszkodnak a centralisták is és a decentralisátorok is, és igaza van annak is, a ki azt mondja, hogy decentralizálni kell, ez segít majd a bajon. Mert rend csak akkor lesz, ha *a hatalom centrálisává, a munka decentralisálva lesz.*

A jelen állapotról *Sennyey* jól mondja, hogy „midőn nálunk centralisatióról vagy decentralisatióról van szó, sajtókép azt kell mondanunk, hogy sem az egyik, sem a másik nálunk nem létezik, hanem létezik rendszertelenség”

A liberális doctrina, a „modern eszméknek” viszonyainkat ignoráló vak követése ép oly kárhózatossá vált az igazságszolgáltatás terén, mint a közigazgatás terén amaz incompetencia és tehetetlenség, mely az administratio igényeinek eleget tenni nem tudott, és ha tudott volna is, az önkormányzati liberális előítéletekkel szemben nem mert.

Jó, gyors és olcsó igazságszolgáltatást teremteni volt a jelszó, melylyel a *Horváth Boldizsár-féle* liberalizmus régi igazságszolgáltatásunk ujjíteremtéséhez nagy szavak és briliáns programok között fogott, és az eredmény, hogy rossz, lassú és drágább mint valaha.

Az első lépés volt, az igazságügyi és bírói legmagasabb állásokat vasmegyei emberekkel betölteni. Horváth Boldizsár mint kitűnő jogász, tartotta magát a római joghoz, és valamint a régi Rómában a „római jogon” élők, római polgárok a legtöbb előnyben részesültek, Italia többi lakói e jus latii élvezetében voltak, míg a többi „socii és amici” kutyába se vétettek. Horváth Boldizsár is minden kinevezésnél legelőbb a szombathelyieket, másod sorban a többi vasmegyeit vette tekintetbe, és csak ha ezekből nem telt, jutott valami – a többi dunántúli megyék számára.

Így állítva ki hadát a legpéldátlanabb nepotizmus segítségével, és miután valamennyi rokonát, sógorát és jó barátját placirozta volna, látott hozzá a nagy munkához.

Első productum ama hírhedt „*polgári perrendtartás*” volt, mely a perek szaporítására, elhúzására és drágítására oly kitűnő eszköznek bizonyult, hogy minden prókátor örök hálára van kötelezve egykori collegájának és hasonló hálára minden rász fizető. Valóban úgy látszik, az volt főcélja eperrendtartásnak, hogy az adósnak fizetni ne kellessék és a hitel megdőlése többek közt erre is vezethető vissza. Újabban maga Horváth Boldizsár is kezdi szégyelni a dolgot és eltagadja az egykor drága-kedves gyermekét) de nem tagadhatja, mennyire dicsekedett annak idején vele, s nem, hogy az ő igazságügyminiszteri felelőssége mellett látott napvilágot.

Aztán kezdték a rettentő hűhót a codificatióval, fel is állítottak egy drága codificationalis osztályt, mely semmit sem tett, kérték minden évben a codificationalis költségeket, rendelték codexeket ezrekért egy pár professornál, de tény, hogy törvényeink javításában – a mi a legsürgősebb lett volna – mind e mai napig semmi sem történt. Pedig hogy a magyar bír hivatással a codificatióra, azt bizonyítják Németország első kriminalistájának szavai ama büntetőtörvénykönyvi javaslatról, mely a 40-es évek elején készült: „egyetlen egy törvénykönyv sem bír annyi eredetiséggel mint a magyar javaslat. Törekvést a kor haladásának, az igazság követeléseinek, s a legújabb büntetőjogi nézeteknek megfelelő törvénykönyvet alkotni, ezen törekvés bélyegét egyetlenegy törvényhozási munka sem viseli magán oly nagy mértékben, mint a magyar javaslat.”

De a Horváth-féle liberalismus ilyenre nem volt képes, és a helyett, hogy törvényeinket igyekezett volna javítani, sietett inkább organisálni, még pedig minél radikálisabban, hogy annyival több állás fölött lehessen rendelkezni, és hogy a nepotismusnak, az ország pénzévei való korteskedésnek, jutalmazásnak és lekenyerezésnek mihamarabb új tere nyílják. Ez az oka, hogy az igazságügyi budget hirtelen négy millióról tizenkét millióra emelkedett.

Azon érdek, hogy minél több állás legyen betöltendő, tökéletesen összevágott a modern és felvilágosodott doctrinával, hogy az igazságügyszolgáltatást a közigazgatástól tökéletesen el kell választani, és így elmentünk azon szélsőségig az elválasztásban, amely mellett nemcsak a közönséges észjárás, hanem még a gyakorlott jogász is könnyen megzavarodik, Vajjon valamely tárgy a közigazgatási hatósághoz, vagy a törvénykezéshez tartozik-e.

A szoros elválasztásnál fogva arra, a mit azelőtt egy hivatal, a szolgabírói, végzett, kellett kettő, és fel kellett állítani nehéz pénzen a járásbíróságokat. Hogy pedig a sok úján kinevezett embernek munkája legyen, arról gondoskodott volt a perrendtartás; a mit azelőtt a közigazgatás mellett el tudott végezni a szolgabíró egyszerű eljárása, azt a járásbíró nem győzi, és szaporodik folyton a hátralék.

A minél több állás betöltése szempontjából nem volt elég a régi törvényszékeket kinevezett bírakkal újra szervezni, hanem megszorítottuk a törvényszékeket, minden rottenboroughnak, mely „híven” szavazott a képviselőválasztásoknál, érdemdíjúi juttattunk egyet, és mert általános és igazolt volt a panasz, hogy nincsenek képzett bíránk, hát egy harmaddal több kollegiális bíróságot állítottunk fel, mint a mennyi a lajthántúli kimerítő, kipróbált igazságügyi szervezetben létezik; mert hát bírtuk, volt miből, hogy az Isten bocsátná meg.

Hogy pedig lehessen mit csinálni alkalmatlan vagy tönkre ment politikusokkal, és hogy egy pár embert könnyen ki lehessen lökni septemvirnek, ha avancement kell az igazságügyminiszteriumban: megszorítottuk a felsőbb bíróságok személyzetét ig. Miután pedig a septemviralis tábla régi tekintélynek örvendett, a democratia pedig a tekintélynek nem barátja, lett belőle legfőbb törvényszék, és pedig már azért is legfőbb, mivel fölébe alakítottatott egy még főbb, a semmitőszék, igen alkalmas hátráltató az igazságszolgáltatás menetében, bárha egy kissé drága luxus is.

Ha még hozzá vesszük a botbüntetés és az uzsora-törvények eltörlését, akkor a reform minden áldása együtt van. Hála a botbüntetés eltörlésének, a gazda az ország némely részében védtelenül áll a cseléd rakonczátlanságával szem-

ben, a szegény ember pedig, bot helyett idő- és munkavesztéssel, vagy épen bírsággal, néha anyagi létének megingatásával büntetik. De még szebbek az uzsora-törvény eltörlésének eredményei. Bár Amerika némely állama a már eltörölt uzsora törvényt ismét helyreállítá, bár a nagynevű amerikai tudós, Carey, mellette nyilatkozik, a liberalismus egyik elengedhetlen követelményének állítottott annakeltörlése, ígértetvén egyébként, hogy épen ez által fog a kamatláb leszállni. No servus! Ez által jutottunk oda, hogy most a takarékpénztárak is 6 helyett 12%-ot vesznek, a tőkepénzesek pedig 120-150-ig mentek. Legjobb módja a magyar faj, mert a magyar birtokosság tönkretevésének és annak, hogy a mit a jobbágnak ajándékoztunk, lassanként expropriálja a falusi uzsorás.

Csakugyan igazságszolgáltatásunk drágasága, a hitelviszonyok megingatása, az uzsorának portegálása által az „európai magaslatra emelkedő” reform mindent megtett, a mit megtehetett gazdasági életünk tönkretevésére. De a felvilágosodott reform koronája az, hogy ma már Magyarországon nincs igazság a *szegény* ember számára.

Régi magyar aristocraticus igazságszolgáltatásunk egyik legszebb vonása volt, – mint b. Sennyei is kiemelte, – hogy a szegény ember a törvényhez ingyen folyamodhatott. A tiszti ügyész, a királyi tábla az „advocatus pauperum” védte és vitte ügyét s a politikai kormányzések-nél is voltak ügyeljárók a szegények részére. De olyan volt az eljárás is, hogy kevesebb körülményességgel juthatott jussához a szegény ember a szolgabíró előtt, a ki járt faluról-falura és szolgáltatott igazságot a szegény ember egyszerű ügyeiben brevi manu billog, írás, huza-vona, és mindenekfölött ezen perrendtartás nélkül, melynek formalitásai

mellett a procátor-fajzat a materialis igazság felderítését ha nem is lehetetlenné teheti, de messze évekre kihúzhatja és a feleket perköltséggel agyonnyomhatja. A legfontosabb törvénykezési eljárásnak költségeit a felek előlegezni tartoznak, mi nélkül megnyert perüket végrehajtás útján nem érvényesíthetik, azon vagyontalan pedig, a ki ügyvédet nem fogadhat, rendes pert nem is kezdhet, mert erre ügyvédnek kell megjelenni.

Hihetetlen volna, ha b. Sennyey nem mondaná, hogy látott pereket, a hol egy 3 frtos követelés a végrehajtási költségekkel együtt 70 frtra rúgott. Mindenki igazat fog adni neki, ha azt mondja, hogy: „Meg vagyok győződve, hogy a köznépek igényeit e részben csak úgy teljesíthetnők az ő geniusához, szokásaihoz, az ő véghetetlen egyszerű és még a kulturai áramlat magaslatán nem levő fogalmihoz képest, ha a járásbíróságokat a közigazgatási szolgabíróságokkal egyesítenők. Tudom, hogy a doctrina ezt nem tűri, és hogy ez idő szerint nincs kilátásom ennek elfogadására. Erős meggyőződésem azonban és más államok példája is táplálja bennem e meggyőződést, hogy a körülmények hatalma nagyobb lesz a doctrinánál és ez előbb-utóbb befog következni. De addig is, míg önök e doctrinától megválhatnának, legalább tegyék meg azt, hogy az ügynevezett bagatell-ügyeket adják a politikai szolgabíró hatásköre alá és ezekre nézve oly egyszerű szóbeli eljárást állapítsanak meg, melyet a köznép is megért.”

És általában az igazságügyet illetőleg minden elfogulatlan igazat fog adni Sennyeynek, midőn így szól:

„Nem titkolhatom el abbeli sajnálkozásomat, hogy épen ezen alkotásnál az erők mérlegelése, a fokozatok óvatos megtartása elmellőztetett, és meg vagyok róla győződve,

ha az igazságügynek ezen nagyszabású és egyszerre történt rendezése előtt *mindenekelőtt materiális törvényt* alkottunk volna, ha ezeknek fejlődése alatt bevártuk volna, míg támad oly bírói karunk, a melylyel a kereteket betölthetjünk, és ha nem mondom, örökké várva, hanem a dolog fejlődését bevárva, a meglevőből, a mely – méltóztassanak elhinni, – ha nem is volt jó, de sokkal rosszabb a mostaninál bizonyosan nem volt, a meglevőből indulva a mostani cél felé következetesen mindig előbbre és előbbre haladtunk volna, meg vagyok győződve, hogy először előbb, másodszor jobban és harmadszor az érdekelteknek sokkal nagyobb meglegedésére értük volna el a célt és nem graváltuk volna budgetünket oly óriási összeggel, a melyet majdnem képtelenek vagyunk megbírni.”

Ha valamely rendszernek ilyen a politikája, mint a minőnek az Andrásy-rendszert a fentebbiekben jellemeztük, akkor pénzügyei is rosszak lesznek; az államélet minden tényének egy budget-tétel felel meg és azért fog a jó politika jó, a rossz pedig rossz financiákban is kifejezést nyerni. De hogy pénzügyeink oly ijesztő mérvben romlottak, hogy oly rohamosan jutottunk a tönknek szélére, hogy akkor, a midőn 1868-ban még feleslegünk volt, most nem csak chronicus és évről-évre még mindig nagyobbodó deficitünk van, hanem el vannak zálogosítva vasútaink, államjóságaink, a Kothschild-consortium kegyelméből élünk, attól vesszük a parancsot, minő vasutat építsünk, – hogy ennyire ilyen gyorsan jutottunk, hogy a helyett, hogy az állam által rövid idő alatt és a legmélyebb békében elköltött roppant összegek legalább a közjólétet emelték volna: a hitel és pénzhiány, a szegényedés, az ínség is ijesztő gyors

sasággal fejlett és emelkedett: annak mégis csak az a magyarázata, hogy bármi nagyok voltak is a hibák a többi téren, a legnagyobb, a legtöbb hiba a közgazdasági téren követtetett el, tekintsük akár az ipart és kereskedelmet, akár a közlekedési, akár a tulajdonképi pénzügyet.

Voltaképpen az iparról szó sem lehet; hogy magyar ipar nincs, és a mi kevés van, az is csak a pusztulás szélén tengődik, az a legtermészetesebb dolog a világon. Soha, sehol iparos ország szomszédságában ipar fejlődni és megerősödni nem tudott védvám nélkül. A már meggazdagodott, már magasra fejlett, a tőke, a hitel, az össszeköttetések, a tapasztalat, a routine, a hírnév erős támaszaival bíró iparral a kezdő ipar sem olcsóság, sem minőség tekintetében versenyezhetni nem fog; ennyit belátni, ahhoz nem is kell nemzetgazdasági tudomány; így nem is fejlődött máskép, mint a védvám által az angol ipar a hollandi mellett, a francia az angollal, a német a kettővel, az amerikai az európaival szemben. így természetes, hogy minden állam, a meddig ipara gyenge, a védvámhoz, ha ezáltal erőssé és versenybíróvá vált, a „szabad kereskedelemhez” ragaszkodik. Csak mi voltunk azok, a kik erre nem is gondoltunk, a kiknek az eszünkbe se jutott, és megcsináltuk a vámközösséget Ausztriával, hódolva a „szabad kereskedelem” elvének: igen természetesen, mivel liberálisak voltunk, mivel ez a liberalizmus egyik postulatuma, mivel compromittálni véltük volna az új magyar állam híres szabadelvűségét oly reactionarius, conservativ, szabad elvűtlen követelés által, a minő a Magyarország és Ausztria közti védvám követelése lett volna; ezért erre nálunk akkor, a mikor kellett volna, senki nem is gondolt, és ezért, mint olyanról, a mi nincs, magyar iparról szó sem lehet.

Úgy látszik, hasonló liberális elv vezette kormányzatunkat, ha ugyan nem vezette tökéletes érzéketlenség a kereskedelmi ügyek terén.

A Manchester- iskolának, a liberalismus tanainak a kereskedelem, valamint általán a gazdaság terén, alapelve, hogy az állam ez ügyekbe ne avatkozzék, a tiszta „laissez faire, laissez passer.” „Der extreme Liberalismus – mondja Schäffle – fröhnt dem Ungedanken, ein so grossartiger Organismus, wie die Volkswirthschaft, könne ohne ein einheitliches Organ des Zusammenhaltens in der fruchtbarsten und allseitig beglückenden Gliederung erhalten werden, sobald man nur ausschliesslich den individuellen Eigennutz walten lasse (reines „laissez faire, laissez passer.”)

Már akár csupán a liberalismus volt az oka, akár az, hogy a rendszernek általán semmi érzéke nem volt a kereskedelmi érdekek iránt; semmi sejtelve arról, hogy Magyarországnak, ha gazdagodni és a népek versenyében megállani akar, nagy szabású, rendszeres, tenni és teremteni tudó kereskedelmi politikára van szüksége; hogy Magyarországnak, nyugat és kelet közé állítva, most, a midőn a Balkán és Hindukus között világtörténelmi változások készülnek, most, a midőn Indiába már nem Afrika körül járunk, most, a midőn tán hamarabb, mint gondolnók, Indiába vasúton fognak járni, Magyarországnak úgy, valamint egykor, kelet és nyugat között újra világtörténelmi nagy missiója lehet, hogy léte és nem léte, nagysága vagy majdani végpusztulása attól függ, Vajjon a nagy perczben mennyire lesz elkészülve megfelelni a nagy missiónak, közvetíteni a nyugatnak és keletnek kereskedelmét: annyi bizonyos, hogy arra, hogy semmi se történjék, kitűnően volt megvá-

lasztva a kereskedelmi miniszter, Gorove István, úgy abban a tekintetben, hogy rendkívül szabadelvű, valamint abban is, hogy rendkívül tehetetlen volt.

A rendszer szokott tempóihoz és saját úri rangjához illőleg alkotott roppant minisztériumot, melynek elhelyezésére nagy három emeletes ház kellett; de ha kezünkbe vesszük „*A földművelés-, ipar- és kereskedelmi magyar kir. minisztériumnak öt évi működése*” című könyvet, akkor magából e hivatalos kiadványból – mely a legsikerültebb satyrák egyikéül volna tekinthető, ha oly komoly naivitással nem jelent volna meg, – meríthetünk tudomást az iránt: hogy tizedrendű aprólékosságokkal sokat foglalkozott, ezekben is keveset tett, de kereskedelmi politikára soha nem is gondolt a magyar kereskedelmi minisztérium. Postákra, távirtdákra és ménesekre sokat, a kelletinél többet is elköltött, de minden más téren alig mutatott egyebet, mint szárnalmas tájékoztatlanságot, habozást és tétlenséget. De mindennél jobban jellemzi a meggyökerezett rendszert, hogy a legújabb költségvetésben is e minisztérium saját központi igazgatására 160,868 frtot, a ménesekre 669,159 frtot, az iparra, kereskedelemre és külkereskedelmi célokra pedig összevissza csupán 34,770 frtot irányzott elé.

Miután külön kereskedelmi és külön közlekedési minisztériumot állítottunk, és ép ezért a közlekedési minisztérium a kereskedelmi, a kereskedelmi pedig a közlekedési érdekekkel nem törődött, hanem rámondta az áment, a mit vele közöltek: közlekedési ügyünk vezetése kereskedelmünk hanyatlásának egyik főtenyezőjévé vált.

Kereskedelmi és vámszerződéseket készítettek Bécsben Ausztria érdekében, Magyarország érdekei ellen, és a ma-

gyar kereskedelmi-minisztérium rámondta az áment és rámondatta az országgyűléssel is.

Ránk jöttek a bécsi szédelgők és találtak követőt itt is eleget, és szédelgő vállalatok tervezeteivel lepték el a minisztériumot és mindenikre rámondattak az ámen, míg csak a krach be nem ütött, rá még a kiházasítási egyletekre is, melyek matematikailag hamis alapra fektetve, napvilágotan „a lopás sans phrase” elvén keletkeztek kormányengedélyvel, és lopták ki a legszegényebb osztályok zsebéből a pénzt – kormányengedélyvel.

Kereskedelmi- és részvénytörvényekre senki nem is gondolt. Laissez faire, laissez passer! A fődolog a liberalismus. Lopjon mindenki úgy, a hogy tud, és vigyázzon mindenki a magáéra.

Így teljesen jogosult a pesti tőzsde, ez érdekénél fogva a kormány iránt loyális, kíméletes testület 1874-iki jelentésének kifakadása: „Keserű boszút állnak ilyenkor a haza erejét messze túlszárnyaló magasröptű illuzorius és költséges nagyhatalmi intézmények, a kereskedővilág nagy részének túlspeculációi, de sok oly fundamentális törvény és intézmény elhanyagolása és elhúzása is, melyek első sorban általán a nemzetgazdászati, de különösen a kereskedelem és ipar erősítésére, lendítésére és fejlődésére szolgálva legnélkülözhetlenebb emeltyűi az emelkedő adóképeségnek és nemzeti vagyonosodásnak, melyekből utóbb aztán lehetne eleget tenni az államgazdászati fényűzésének is.”

Igaz való, hogy sok, nagyon is sok vasutat építetünk. De hogyan? Talán a családi vasutak, a stratégiai vasutak, a háromszoros párhuzamos vonalak használták-e a nemzeti vagyonosodásnak, avagy nem-e inkább károsították

haszon nélküliek lévén egyfelől, milliókra s milliókra menő adóságra épülve másfelől? Hát a görbe vasutak, a háromszor javított építkezések, a vonal-változtatások! Szabályoztuk a Dunát, de hogyan? Építettünk vámházat három nehéz millió, de hol? Pazar dísztermeiben ásítózik a fináncz, de a kereskedelem másutt van és arra nem megy! Hol késtek általában a törvénykönyvek és különösen a kereskedelmet illetők? Meg vannak-e szavazva? Nem-e igaz, hogy hiányoznak? Haszontalan törvényt csináltunk eleget, de hét év alatt sem polgári törvénykönyvet, sem kereskedelmi jogot, sem váltó- és csódtörvényt nem kaptunk.

Így magyarázható meg kereskedelmünk hanyatlása. Kialtó példa, hogy a budapesti azelőtt virágzó gabnakereskedés az Andrásy-korszak gazdálkodása alatt folytonos és gyors hanyatlásnak eredt, és már a múlt évben a bécsi mögött állt, mely azelőtt vele nem is mérkőzhetett. 1868-ig folyton emelkedve, csaknem évi 9 millió mázsára ment; de innen kezdve évről-évre süllyedt, úgy hogy most egy millióra olvadt. Hogy ez nem tudható be a rász terméseknek, kitűnik abból, hogy 1868 óta jó és rász export-évek váltokoztak, de Budapestre minden év rosszabb volt az előzőnél. 1871 csaknem olyan export-év volt, mint 1868; de 1868-ban 8¹/₂ milliót, 1871-ben csak 2 milliót küldött ki Budapest.

Hasonlót találunk a szarvasmarhakereskedésnél; az annakelőtte heti 3000 dbnyi forgalom mintegy 1500 drbra süllyedt; a sertéseknél a forgalom 40, a gyapjúnál 25 %-el süllyedt, stb. stb.

A főokok egyike a kereskedelmi minisztérium ama nagy bínie, melyet az entrepot-k ügyében tanúsított érthetetlen in-

dolentia által követett el. Még jóval mielőtt a hanyatlás bekövetkezett volna, világos volt, hogy entrepot-k nélkül a főváros kereskedelme a hanyatlástól meg nem menthető. De a kereskedelmi világ minden erőlködése daczára, daczára az 1870-iki országgyűlési határozatnak, a kormánynak volt pénze és ideje végzetes vasútakra, asphaltra, boulevardokra, városligeti avenuekre, de a fővárosi entrepot-kra még gondja sem volt.

De nem kevésbé fontos, sőt még fontosabb okot képeznek az országot oly súlyosan terhelő, de irányuknál fogva a kereskedelmet inkább károsító, mint emelő vasútak. És ezzel áttérhetünk általán közlekedésünk ügyeire. Míg egyrészt azért nem volt köszönet a drága vasútakban, mert a német rendszer által oly kitűnően épített kőutak a kormány gondját tökéletesen nélkülözve, az autonom helyhatóságoknak átadva, országszerte pusztulásnak eredtek, és az ősi sárba ismét belemerültünk: másfelől vasúti politikánk maga is alapjában elhibázott volt. Hogy több vasutat építettünk, mint a mennyire pénzünk és valódi szükségünk volt, az magában is a válságok szükségszerű kútforrásává vált, és pedig az államra s a társulatokra nézve egyaránt. Az ország pénzével való e korteskedés. az ország érdekeinek e feláldozása vidéki, sőt magánérdekeknek, e rohanva haladni akarás, melyeknek a dilletantismus és a rendszerelenség mellett vasúti politikánk köszönhető, súlyosan bosszúlták meg magukat; de a hiba nem csak az, hogy sok száz kölcsönkért milliót vasútakba fektettünk, melyek azonnal jövedelmezni nem képesek, hanem abban is, hogy sem a kereskedelmi politika, sem a vasúti szakszempontok tekintetbe nem vétettek. Innen van annyi nyakatekert vonalunk, mely a forgalmat elforgácsolja és összezavarja, a he-

lyett, hogy az ország érdekében szabályozná, és annyi, x a mely soha magát kifizetni nem fogja. így építettük meg az alföldi vasutat, és az alföldi búzát, a helyett hogy Budapestre, eltereltük Eszékre; hatása alatt történt ez kétségkívül még ama szerencsétlen eszméknek, melyekkel annak idején Kossuth Lajos pártolta és tette a magyar liberális-mus egyik postulatumává az alföld-fiumei közvetlen vasúti összeköttetést, és semmit sem gondoltunk Széchenyinek ama nyomós és döntő érveivel, melyekkel a magyar érdek és az egészséges közlekedési politika szempontjából a magyar kereskedelmet sújtó és a délszláv érdekeket előmozdító e terv ellen – igaz, hogy akkor is sikertelenül – csatázott.

Megépítettük aztán a hatvan-szolnoki vasutat, s a Tiszavidék terményei, melyek addig Budapestre voltak terelve, ez által elkerülték a fővárost; a tiszai pálya Czegléden átadja terményeit az osztráknak, és ez differenciális tariffája mellett egyenesen elviszi Bécsbe. A keleti vasút beszakad a tiszába, és így ennek szállítmánya is egyenesen Bécsbe megy. Az erdélyi vasút, a déli vasút, a magyar nyugati, mely ebbe beleszakad, mind elterelik a forgalmat a fővárostól, szétforgácsolják és tönkre teszik a magyar kereskedelmet. A magyar államvaspálya is hiába indul ki Budapestről, midőn nincs azon helyzetben, hogy a kassa-oderberginek befolyása nélkül exportálhasson. Vasútaink vagy pusztán helyi érdekűek, vagy mint az éjszak-keleti, az első erdélyi és a keleti, zsákutczában végződnek, vagy mint a horvát állami pályák és a nyugati, nem jövedelmeznek azért, mert nem Budapestről indulnak ki, hanem beleszakadnak egy másik, hatalmasabb társaság vonalába, a mely versenyevel őket agyonszorítja. Így az országot terhelik, de anyagi érdekeiket nem szolgálják. A helyett, hogy a termé-

szetes viszonyoknak megfelelőleg négy vagy öt vasúttársulattal bírnánk, melyek mindenike jó kőutak által támogatva, egy nagy vidék, egy egész ország rész forgalmi érdekeit képviselné és kielégítené, Budapesten oly kereskedelmi emporiumot adva az országnak, mely nélkül annak kereskedelme nem tömörülhet és nem erősödhetik meg a *bécsi* versenynyel szemben: *van most tizenhét társaságunk*. Ezek közül többnek vonaljai szakadozottak, másoké közé szorítva s haszontalan szárnyvonalakkal terhelve; Miskolcztól Homonnáig 15 mérföldön négy, Miskolcztól Tarnowig ismét négy társulat van érdekelve. Mennyire drágítja ez a forgalmat, mikor mindeniknek más tariffája van; mindenik más kereskedelmi érdekekben leli fel saját érdekeit; az egyiknél hever a kocsi, a másiknál az árú; az államgarantia rovására csinálnak egymásnak konkurenttiát; a 17 igazgatónács, 17 központi igazgatás az államgarantia rovására drágítja a kezelést; a 17 részvény és 17 prioritás egymást nyomja. Ez a rendszertelenség, ez a dilettantismus, ez az országos érdekek fel nem ismerése, vagy könnyelmű feláldozása, ez *Mikó* Imre, ez *Gorove* István, ez *Tisza* Lajos, kik mindhárman, mikor átvették Andrásy kezéből közlekedési politikánk vezetését, annyit értettek hozzá, mint a hajdú a harangöntéshez. Ez az Andrásy-rendszer. Derék, becsületes emberek voltak, kivéven, hogy olyanra vállalkoztak, a mihez nem értettek.

Kevesebb, de nem kevésbé. szomorú, a mi a *vízi* forgalomról mondható; elég mondani annyit, hogy míg a keleti vasútnak milliókat adtak, a magyar gőzhajózási vállalat, a dunai concurrentia megmentésére misem történt.

Mindaz, a min eddig végigmentünk, már magában foglalja a pénzügyi bukást. „Csináljatok nekem jó politikát és

én csinállok nektek jó pénzügyi bukással kell végződnie. Annyival inkább a hol nemcsak az általános irány rossz, hanem rossz és drága közigazgatás, rossz és drága igazságszolgáltatás mellett a népnek minden anyagi érdekei is elhanyagoltatnak. A nép szegényedésével az állam mind növekvő pénzügyi zavarai karöltve járnak, és a baj annyival nagyobb, mivel az egyszer elszegényített népnek áldozatkészsége sem segíthet rajta, míg az könnyen megtörténhetik ott, a hol az állam rohamosan és túlságosan költött ugyan, de úgy, hogy valóban hasznos beruházásokra költsékezte, ez által legalább a nép jóléte emelkedett.

Mindazáltal ha a főök itt fekszik, ez még nem volt pénzügyi zavaraink egyedüli kútforrása, hanem hozzájárul magán a tulajdonképeni pénzügyi kormányzat terén is hiba sok és nagy. Nem csak az volt a baj, hogy a pénzügyi kormányzatnak fedezet nélküli kiadásokra kellett vállalkozni, chronicus deficitbe kellett süllyedni, sok száz milliárdnyi adóssággal kellett az országot mind növekvő mérvben terhelni, mindezt csupán azért, hogy a kormányzat többi terén felmerült *hibás* törekvések megvalósíthatassanak; nem csak az volt pénzügyi kormányzatunk hibája, hogy erre könnyelműen ráállott – miért a felelősség a minisztert, és a képviselőház pénzügyi bizottságának mindenható ármánykodóit, a Csengeryeket és a Széli Kálmánokat egyaránt terheli, – nem csak az, hogy itt aztán csakugyan nagy és bámulatos tevékenységet fejtett ki, hanem ép úgy az is: hogy más téren mitsem tett és komolyan meg sem kísérelt javító rendezés és termékeny pénzügyi politika által legalább némileg ellensúlyozni a rohamos pazarlást.

Két nagy mulasztással találkozunk mindenekfölött. Ha

már Andrásy semmiképpen sem akarta a helyzet és a kezdet nehézségeit a kiegyezési korszak elején fokozni és bonyolítani a bankkérdés felvétele által: ennek megoldásához mulhatlanul hozzá kellett volna látni akkor, mikor *Lónyay* rendezett viszonyok között hagyta el a magyar pénzügyminiszteriumot-e és Magyarország hitele és prestige nagy volt.

A másik az adóreform. Lónyai erélylyel fogott hozzá az előmunkálatokhoz. Dolgoztak az enquêtes és minden egyes adónemről terjedelmes és sok tekintetben hasznavehető operatúraokat készítettek. Lónyay elmenetével azonban az ügy végkép elaludt. Azon adórendszeren, melyről a kiegyezkedés előtt a Deákpárt is és utóbbi minisztereink is egyetértői eg azt mondták és kimutatták, hogy Magyarország érdekeivel és viszonyaival ellenkezik, változás nem történt hét év alatt semmi, kivéven négy rendbeli adófelemelést, mely a vergődő kapkodásnak, a tehetetlenség erőszakoskodásának jellegét viselte magán, és a hibás rendszert csak fokozta, a nélkül, hogy financiaink fokozott igényeinek eleget tehetett volna, holott ha a liberális gazdálkodás által már elkerálhetlenué vált adófelemelés a rendszer javításával jár, az adó nemcsak könnyebben elviselhetővé, hanem termékenyebbé is válandott.

De lehetetlen észre nem venni, hogy a hibás rendszer hibáit mennyire fokozza a hibás kezelés. Hogy pénzügyi kezelésünk drága, bizonyítani sem kell. Hogy rossz, legjobban bizonyítja a tömérdek *adóhátralék*. Ha csak a szegény osztálynál fordulna elő, nem bizonyítana egyebet, mint a mire *Sennyey* utalt, mondván, hogy „az adófelemelésnek van bizonyos határa, melyen túl az természetét változtatja és adóhátralékká változik:” nem bizonyítana egyebet, mint

hogy a rendszer sok tekintetben elviselhetlen és megvalósíthatatlan. De pénzügyi kezelésünk hasznavehetlenségének csattanós bizonyítéka, hogy tömérdek a hátralék olyanoknál, a kik igenis fizetni tudnának. Nagy része a bajnak a kezelés complicáltságában rejlik. Egy serege a tisztviselőknek bajlódik vele: könyveket, kimutatásokat, lajstromokat írnak tele és a sok fa miatt nem látják az erdőt. A pénzügyi tisztviselő a sok, de haszontalan munkával, a bibliothekákra menő szabályok tanulmányozásával annyira el van foglalva, hogy ideje sem maradhat kerülete pénzvizonyainak, fizetési képességének megismerésére és így rendesen akkor megy végrehajtásra, mikor előre tudni lehet, miszerintapidijakat és végrehajtási költségeket magának igen, de adót a kincstárnak nem szedhet be; pár héttel később a szolgabíró tízszer kevesebb költséggel tízannyi eredményt mutathat fel.

De meg a sok kimutatás és lajstrom mellett még a kellő evidencia sincs meg. A szolgabírák gyakran jobban tudják az adóhátralék összegét, mint a nagy apparátussal dolgozó adóhivatal, és a pénzügyi igazgatóságok a megyéhez átírva kétannyi hátralékról panaszkodnak, mint a mennyi van; történnek esetek, hogy olyanokra vetik ki az adót, kik már rég meghaltak, vagy elköltöztek, mely körülményről az előjáróság éveken át haszontalanul értesíti a pénzügyi közegeket. Megtörténik, még pedig felszólamlás daczára, hogy ugyanazon adót kettőre vetik ki, vagy ugyanazon emberre két különböző helyen. És jaj annak, a kinek felszólamlania kell. A világosan helytelen előírást kifogás nélkül le kell róni, és legjobb esetben két év múlva jön az illető beszámítás által pénzéhez. De a legjobb, a mi e sorok íróján történt, hogy ügyvédjét adófizetéssel megbízva,

az illető vidéki adóhivatal az adót elfogadni vonakodott, mivel az igazgatóság az előírást még nem hagyta helyben.

Így legkevésbé sem túlzott egyik éles bíráló azon állítása, hogy ma az összes pénzügyi adminisztráció: „a központban nem egyéb, mint a dégénérait és zavarba jött osztrák rendszer, a vidéken pedig a confusió, önkény és zsarolás chaoticus vegyülete, mely kapcsolatban a megyei közigazgatási viszonyokkal bőven megmagyarázza az óriási adórestantiát, és azt, hogy míg a szegény paraszt marháját is elexequálják, vagy a chaoticus bélyegtörvény ellen öntudatlanul is vétket elkövetőre kiszabott büntetésből tíz krajczárt sem engednek el: addig a megyei uraságok a vagyonosabb birtokosok közül akárhányan megtalálják a nyitját, hogyan kell 5–6 évig kibújni az adófizetés alól.”

Ezek azok, a miket különösen a pénzügyi vezetésnek lehet rováására írni. Hogy 1868 óta a szerencsésebb, mert ifjú és „szűz” államháztartások egyike, melynek addig nem volt deficitje, a bukás szélére jutott, hogy a *jövedelmek* folytonos és fokozatos emelkedése mellett is chronicus és folyton emelkedő deficit állott be; mely az utolsó két évre 146 millióra emelkedett, hogy Magyarország csak is évről évre újabban fölvelt és mindig növekedő kölcsönökből élhet meg máról holnapra, hogy a pénzügyminiszter kénytelen volt lyukat lyukkal betömni, mindenféle apró zsidókkal és az államhitelt megrontó aprócseprő operatiókkal trafikálni, hogy gazdálkodásunk az utóbbi időben emlékeztetett arra a gavallér-gazdálkodásra, – hogy más névvel ne éljünk – a hol a fülig eladósodott, de szokásaival és pazarlásaival fel hagyni nem tudó úr 10000 frtos váltójáért átvesz 3000 frtnyi készpénzt, 2000

frnyi mit sem érő actiát, egy bricskát, 10 mázsa lószórt és még egy csomó limlomot: azt már igazságtalanság volna a pénzügyi vezetés rovására írni, mert ez a rendszer corolláriumuma, szükségszerű következménye volt. Amennyire bámulatik, annyira divatba jött ócsárolni Kerkapolyt. Mindezzért őt és egyedül őt tették felelőssé, midőn e gazdálkodás „netovább”-jához érkezett, midőn a rendszer végleg kifogyott a szuszából. Pedig Kerkapoly legfelebb is csak annyiban hibás, hogy e rendszert pénzügyileg szolgálni vállalkozott: hogy azt másképp szolgálni nem lehetett, hogy a rendszernek a pénzügyi vezetéshez való igényeinek megfelelni csak ily módon lehetett, az ép oly bizonyos, mint a hogy bizonyos, hogy a lengyelországi „factor” urának igényeit csak úgy teljesítheti, ha váltót váltóval fedez, a vagyon egyik részét a másik után adja és zálogosítja el, és száz apró furfanggal teremt elő mindig újra pénzt, akkor is, amikor kevésbé genialis „factor” ezt már régen lehetetlennek látta volna, míg csak a „netovább” be nem következik. Midőn Kerkapolyt már kicsinyleni és gyalázni kezdték, akkor kellett az elfogulatlan előtt legbámulatosabbnak lennie kifogyhatlan találékonyságában, csitító, kapacitáló, minden módon pénzt kiteremtő ebbeli működésében, óriás erőfeszítésében kihúzni és fenntartani azon rendszert, melyet Andrássy megalapított, és melyet ő pénzügyileg szolgálni vállalkozott, a lehetőségnek legutolsó pillanatáig. E tévedéseiben is rendkívüli, tüneményeszerű férfiú minden tehetségei akkor működtek a legnagyobb erővel, midőn a lehetetlenség ellen vívott harcot, erős vállain egymaga tartva még a rendszert. Az ő ereje, és ki merjük mondani a ma uralkodó véleménynyel szemben is, az ő üzleti genialitása nélkül, a rendszer régen azelőtt már elbukott volna. Igaz, hogy ha

korábban bukik, kevesebb bajt hagy az ország nyakán, de ezért e bajokért egyedül, vagy első sorban Kerkapolyt felelőssé tenni bizonyára a legnagyobb igazságtalanságok egyike; mert a mit egyedül Kerkapoly nyakába róni divatba jött, az nem egyéb, mint egyszerűen az Andrássy-rendszer pénzügyi következetessége és innen van egészen helyesen, hogy a pénzügyi eredmények kiderülésével kellett megbukni; ha tán még nem is tényleg, de legalább moraliter, magának az Andrássy-rendszernek.

V.

Magyar conservativ politika.

Egy párbeszédjéről gróf *Andrásy*-val emlékezik meg mintegy egy évvel ezelőtt megjelent röpiratában gróf Lónyay Menyhért, melyben 1867-ben mindketten annak a reménynek adtak kifejezést, hogy ha a gondviselés csak négy éven át rendes és békés viszonyokat enged érnünk, akkor nincs okunk az aggodalomra, mert ezen idő alatt a nemzet igazolni fogja életképességét.

Pedig ma elerőtlenedve, csaknem reményvesztett csüggetettséggel nézünk borús jövőbe, a magyar állam tekintélyt, a magyar eszme tért vesztett, saját érdekében hatályt kifejteni nem tud sem kifelé sem idehaza, inkább a viszonyok tartják fenn államunkat, mint saját ereje és hatálya. Két éve mindenki szeméről leesett a hályog, ismerjük helyzetünk egész silányságát, de meddő tehetetlenségben vergődünk, isten kegyelméből, hogy ne mondjuk egyes bankárok kegyelméből élünk, a legsúlyosabb feltételek alatt milliányi kölcsönt kötvén, elzálogosítván egyszerre évezredes szerzeményeket, államjavainkat, kötelezve magunkat öt év alatti visszafizetésre, a nélkül hogy tudnók hogyan és miből, és a nélkül, hogy egy mentő eszmére, egy tetre vergődni tudnánk, mert a mi legrosszabb, a sivár kiábrándulás alatt, mely a vérmes elbízás, a téveszmék, a könnyelműség, a pa-

zarlás és a corruptió orgiái után reánk következett, mintha kiveszett volna belőlünk a tetterő, a hazafi lelkesedés, a hazafi önmehtagadás és áldozatkészség, mintha menthetlenül sülyedve fásult agóniába, leeresztett kezekkel akarók nézni pusztulásunkat.

Pedig nem így kellett volna mind ennek bekövetkezni. Nem lehetett pusztá családom, hogy van még helye a világon a magyarnak, hogy nincsen még lejátszva szerepe, hogy múltja jövőt kér, hogy nemzeti újra feltámadása nem szappanbuborék, hanem' a sírból azért tört ki, mivel eleven és élni tud, mivel nincs még itt az ideje hogy elborítsa a népek tengere, hogy a feledésbe vesszen nagy múltja, és végzetes hibák mellett annyi nemes erénye; nem vált még a magyar feleslegessé, nem veszett ki belőle még az életerő, nem még minden ősi erény, és van még dolga a világon, van még hivatása betöltendő a nemzetek sorában.

Igenis teremthet még egyszer ész, erő és szent akarat Nagy-Magyarországot, és ha hivatása nem is lesz többé nyugatot kelet ellen megvédeni fegyverrel, nem kevésbé nagy hivatást találhat, ha arra méltóvá lenni tud, nyugat és kelet viszonyának jövődő alakulásaiban, a polgárosodás és a nemzetközi forgalom békés hódításaiban.

Ezért még ma is, még ottan is, a hol ma az Andrássy-korszak után állunk, nem lehet az, hogy a nemzet feladja önmagát. Bármint rágta meg nemzettestünk velőit a könnyelműség és demoralisáció rendszere, nem lehet az, hogy kiveszett légyen már minden hazafiságunk, nem lehet hogy még egyszer, megfeszítve utolsó izmunkat is, meg ne próbálkozzunk a balsorssal, támaszkodva ama csodamívelő szent akaraterőre, a melyre a haza veszélyében, keleti

indolentiájából ébredve, a magyar képes: hogy küzdjünk még egyszer végcsatát életért vagy halálért.

És a hol kezdenünk kellett volna hét év előtt, ott kell kezdenünk, bár sokkalta nehezebb viszonyok közt, mert az önokozta balsikerek leverő csapásai után ma.

Szakítva az utunkban álló előítéletekkel és kedvencz eszméikkel, szakítva a a botorkálás, az egy napról másokra élés, szakítva az expediensek és a könnyelműség politikájával, és szakítva azon corruptióval, mely e politika folytonos zavarainak szükségszerű kifolyása volt: *erélyesen össze kell fogni a nemzet minden erőit, egységesen, egy célra kell vezérelni, eszmét kell adni a nemzetnek, annak szolgálatába kell állítani minden erőit, annak alárendelni mindent.* Ha ezt nem akarjuk, akkor a küzdelem hiábavaló, akkor bukásunkat mi sem tartóztathatja fel. *Sem időnk veszteni, sem erőnk szétforgácsolni való nincsen többé.*

Ez eszme nem lehet más, mint *a magyar állam eszméje.* A ki Magyarországot akarja, tegyen félre minden mást, és hordana szívén e kívül bármit is, és lenne az bármi szép és bármi szent, őrizze meg jobb időkre, és mindaddig, míg a magyar államot erősnek és nagyak nem látja, hozzon meg annak minden áldozatot mit megkíván, volna ez akár a liberalismus is. Mert hogy Magyarországot a liberalismusnak, a democratiának s más ilyen schlagwortoknak feláldozni lehet, az való, de igazabb még, hogy lia itt e földön Magyarország nem lesz többé, akkor úr nem lesz a maga hazában sem a magyar, sem az oláh, sem a tót, hanem uralkodni fog az anarchia; vagy uralkodni fog idegen, és sem megelégedettségnek, sem jólétnek vagy szabadságnak e föld nem léssen tanyája. Ha ellenben erős

és biztosított lesz a magyar állam, akkor a jólét, a szabadság és a haladás minden érdekeinek megizmosodását mi sem fogja gátolhatni; sőt egyedül a magyar állam megerősödésében van mindezeknek előfeltétele.

Nem nemzeti szűkkeblűség, nem kicsinyes faj szeretet, hanem ez azon magasabb szempont, melyből a magyar állam eszméjét felfognunk és védelmeznünk kell. És ugyanezért ama politika, mely a magyar állam conservatívjának és megerősödésének alárendel mindent, nem lehet a korlátolt maradás, nem a megcsontosodott eszmenélküliség politikája, hanem a haladás nagy érdekeit folyton szem előtt tartó nagyszabású, életerős és felvilágosodott conservatív politika kell hogy legyen.

E politikát, a magyar állam, a magyar elem megerősödését ma több érdek követeli, mint valaha.

Hogy a magyar állam, a magyar elem erősítése özszeesik a monarchia, a dynastia érdekével, az bizonyításra sem szorul. A német vagy az orosz császár politikáját csinálja, a ki a magyar államot, a magyar elemet gyengíti.

Ma inkább mint valaha összeforrt a magyar nemzetnek és azon fenséges fejedelmi háznak érdeke, melyről ma inkább mint valaha juthat eszünkbe, hogy nemzeti nagy és szent királyaink törvényes vére, és hogy a régi királyi vérhez ragaszkodó őseink által az Árpád-ház örökösödési rendjénél fogva hívatott a magyar királyi trónra, hogy ragaszkodjék hozzá a magyar jobbágyi hűséggel, a meddig napja tart, mert ma már a magyar nemzet a magyar királyi ház sorsa elválhatlanul egy és ugyanaz.

De nem csak a dynastia és a monarchia, hanem az ellenünk izgatott nemzetiségek is csak a magyar állam, a magyar elem megerősödésében találhatják biztosítókaikat.

Annyiról hangos tanúságot tesz a történelem, hogy e földön itt a Duna mentében a magyar elemen kívül más: államot alkotni, megszilárdítani, fenntartani nem képes. Menjünk vissza a történelemben bármi messzire, soha, de soha nem volt itten más, mint vagy a magyar elem által fenntartott állam, vagy a chaos, az anarchia és az idegen uralom. És az idegen uralom is, lett légyen bár oly hatalmas, mint koronként a török, a német, rendezett állapotokat létesíteni, megszilárdul ni nem tudott, hanem hajótörést szenvedett a magyar, de jól megjegyezzük, csakis a magyar elem politikai geniején és szívós ellentállási képességén; és alapjaiban megrázkódva, mint vesztes voie kénytelen végre is visszavonulni, hogy ismét a magyar elem alkotta államnak adjon helyet.

Lehet a ki lehetségesnek tartja, hogy *önhibánk és belviszály* segítségével leverheti a magyar államot még egyszer az idegen uralom, és a két nemzet-óriás, a német, vagy az orosz úrrá lesz itt, és uralma megszilárdulhat, a magyar elem ereje megtörhet, és rendezett állapotokat, befejezett tényeket létesíthet. Vakság és belviszály tán vezethet erre.

De nem hiszem, hogy józan ész lehetségesnek tartsa, hogy ha egyszer végelgyengülésben összeroskad a magyar elem, ha ez államot nem a magyar elem tartja fenn többé, hogy lenne még valami, a mi egyáltalán fenntarthatná. Az absolutismus és az idegen uralom ellen ki folytatta a harczot, ha nem a magyar elem? A többi hallgatott, nem meglegedve ugyan, de csak úgy, mintha meg volna elégedve, és ugyanazok, a kik ma oly hangos szóvivői nemzetiségüknek a magyar állam ellenében, nem-e alázatos szolgái voltak a germanisatiónak.

midőn urat éreztek maguk fölött? A ki küzdött és a ki az államot újra helyreállította, az a magyar volt.

De meg aztán, ha államalkotó, összetartó kapcsolatot nem képezhetne többé a magyar elem, hogyan képezhetné azt egyike vagy valamennyi a többi fajoknak, melyek minde-
nikének fajrokonai kisebb nagyobb külön államot tartanak fenn szomszédunkban? Valamennyinek háborújában valamennyi ellen az ország daraboltatnék rongyokra és esnék ide az egyik, oda a másik rész.

Es bizony illúzió volna ekkor is azt hinni, hogy a magyar elem örökét legalább a többi oszthatná fel békében maga közt és baj nem is volna egyéb, minthogy legfelebb a magyarság hoppon maradt, de a többi valamennyi a maga otthonában kényelmes biztosságban saját tetszése szerint berendezkedhetik. Nem csak azért nem lehetséges ez, mivel sokkal tarkábban vannak összekuszálva és egymásba keverve nemzetiségeink, semhogy ez békében megtörténhetné, hanem azért sem, mivel ha nagy Magyarországot nem tartjuk fenn az idegen uralom ellenében, bizony egy tuczat apró államot annyival kevésbé tudnánk fenntartani az oroszoknak és a németeknek szomszédságában, mely a vágyban terjeszkedni egymással és valamennyi többi nemzet fölött ez idő szerint minden erejével vetekedik. Tehát nem hogy Szerbia, Oláhország, Horvátország növekednék, egy pár új nemzetiségi állam keletkeznék, hanem veszve volna a mostani Szerbia, Oláhország, Horvátország is a magyar állam védgátja nélkül.

A magyar államon kívül tehát nincsen itten másra hely, mint az idegen uralomra, mely faj rokonaival, is úgy bánva, mint az orosz a lengyellel, valamennyiünket kizsákmányolna saját nemzetisége és régi tartományai érdekében,

és rendezett állapotokat ugyan létesíthetne, de csak a maga érdekében, nem hagyva nekünk sem nemzetiséget, sem szabadságot, sem jólétet, sem most, sem jövőben.

Így tehát valamennyiünknek, de még a dunai fejedelemségeknek is közös érdeke és mindenek fölé helyezendő érdeke, megszilárdítani a magyar államot, és épen e végből megerősíteni egyenesen ennek oszlopát, a magyar elemet is.

Tehát nem a nemzetiségek ellenében, hanem a nemzetiségek érdekében is megváltoztatni ama nemzetiségi politikánkat, mely szerencsétlen liberális theoremáknak volt kifolyása, első teendőnk.

Sokkal mélyebben kell meggyőződve lennünk érdekeink solidaritásáról, semhogy elnyomásra gondolnunk is szabadna. A faji sajátságokat, a nyelvnek szabad használatát, ápolhatóságát és fejleszthetőségét, a polgári jogok egyenlőségét nemzeti-különbség nélkül nem csak hogy fentarthatjuk, sőt biztosítanunk kell ezeket, és legkevésbé lehetne conservatív politikának nevezni azt, mely ez ellen vétve, a nem magyar elemeket a magyar államtól elidegenítené, sőt ellenséges táborokba kergetné. Hanem épen hogy ezt a magyar állam biztosíthassa, erősnek kell lennie, és ezért egyet nem szabad megengednünk, és egyet kell követelnünk. Nem szabad megengedni, hogy ama politikai hatalom, melyre a magyar államnak osztatlanul szüksége van, az egyes nemzetiségek közt feldaraboltassék, és követelnünk kell, hogy a magyar elem, mely ez államnak támoszlópa, nem a magyar faj érdekében, hanem az állam érdekében, valamennyiünk érdekében, és épen ezért az államnak hatalmával és eszközeivel is, erősíttessék és fejlesztessék.

Nem az Andrásy-korszak meghunyászkodó gyávaságának és ámító kétszínűségének nemzetiségi politikája ez

mely mást hirdet és mást cselekszik, mely csak félreértés és visszavonást szülhet; mi nem fogjuk azt mondani, hogy az operát subventionáljuk, hanem igenis azt fogjuk mondani, hogy a magyar nemzeti színházat subventionáljuk; de a mi politikánk meghúzza a határvonalakat, becsületes és őszinte politika lesz, politika, mely senkit sem akar nemzetisége miatt elnyomni, senkit sem nemzetiségétől megfosztani, de a magyar állam érdekében igenis erősíteni akarja a magyar elemet; e politika például nem tűrhetné, hogy az erdélyi szászok sértsék a magyar érdeket, a mint tűrte az Andrásy-rendszer, de viszont nem tarthatná érdekében levőnek a szász elem gyengítését sem, mely exponálva ottan, a hol van, reánk nézve veszélyes semmi esetre sem lehet, hanem netáni daco-román törekvések ellenében igenis lehet hasznos és becses támasza a magyar államnak; e politika olyan lesz, hogy támogathatja a magyar állam minden híve, a ki pedig nem híve, azzal argumentálni e politika nem fog, hanem argumentum lesz ha kell a mitrailleuse is.

Évekkel ezelőtt kísérletté meg e sorok írója az Andrásy-rendszer tévelygései és a nemzetiségi mozgalmak hullámlázása ellenében kifejteti e politikát egy röpiratában, mely főképp nem magyar ajkúakra hatni szánva, német nyelven jelent meg*), és a mi akkor, sajtóságos liberalismusunk szerte virágzásának idején, hatástalanul hangzott el: az ma talán utat fog törni magának a haza igaz fiai között, tartoznának bármi nemzetiséghez is. E politika alapelve az, hogy az egyes polgár jogaiban a nemzetiség különbséget nem tehet, hogy nemzetiségétől megfosztani nem lehet senkit, de hogy a nemzetiség, mint összeség külön jo-

*) Über die Grenzen der Berechtigung des Nationalitäten-Princips. Pest, 1869.

gokat nem bírhat, külön jogindividualitás nem lehet**), hogy a nemzetiségek egyenjogúsága a szó politikai értelmében oly absurdum, mely mellett állam fenn nem tartható, a mint hogy ennek alapján állam nem is létezett soha. És nálunk inkább, mint valahol és inkább, mint valaha ez „egyenjogúság” helyébe azon elvet kell állítani, hogy a magyar egészen más szempont alá esik, mint a többi nemzetiség, mivel a magyarság erősítése nem nemzetiségi, hanem sarkalatos állami érdek, melyet az állam útján, az állam eszközeivel, és mindenkinek elő kell mozdítani, a ki a magyar államot akarja. Mert ez az állam a magyar elemmel együtt áll és bukik, bukása után pedig csak az anarchia, a chaos, vagy az idegen érdekek általi kizsákmányolás következhetik be. Míg tehát p. o. Ausztriában a germanizáció épen nem állhat a fennálló álladalom érdekében, sőt a nemzetiségi status quo fentartására törekedni kell, mivel ajiémetesítés csakis a megtömörült nagy német nemzettesthez való visszaesésnek lehetne előkészítője addig Magyarországon ellenkezőleg a magyarosodás csakis biztosítékául szolgálhatna az álladalom fenmaradásának, mert a magyar elem valamennyi közt az egyetlen, melynek súlypontja itthon van.

De ha azt akarjuk, hogy az államhatalom őrkdjék a magyar érdek fölött, akkor az államhatalomnak erre mó-

**) Hogy- ez Horvátországra nem vonatkozhatik, az világos, mert ott nem nemzetiségről, hanem tartományi autonómiáról van szó, melyről vélekedhetünk különféleképen, de miután nem csak változtatható magyar törvényen, hanem magár kötelezettségen alapul, conservatív politika szeghetné meg legkevésbé e kötelezettséget, míg a maga kötelezettségének loyálisan eleget tesz Horvátország.

dot is kell adni, és meg kell tenni legalább annyit, hogy ne csak névleg, hanem valósággal *hatalom* legyen.

Többet talán még a nemzetiségi egyenjogúsági tévtanoknál ártott a magyar érdekeknek 1867 óta a municipális autonómia elvének egyedül nálunk divatozó sajátságos felfogása.

Egyről feledkeztek meg mindig azok a becsületes jó ősdiak, a kik pár évtizeddel hátra vannak és az új viszonyokba magukat beletalálni nem tudják.

Megfeledkeznek arról, hogy épen azért, a miért municipális szervezetünk jó volt akkor, a midőn az államhatalom osztrák volt, rossz most, a midőn az államhatalom *magyar*.

Jó volt akkor és az alkotmány védbástyája volt csakugyan, mivel az osztrák államhatalmat megbénította, rossz és kárhuzatos most, mivel a magyar államhatalmat bénítja meg.

Továbbá szolgálhatta e municipális szervezet a magyar érdeket, a meddig magyar kézben, azaz a meddig kizárólag a magyar nemesség kezében volt. De ma, a hol a politikai jogok mindenkire kiterjednek, nem szolgálja többé a magyar érdeket mind ama nagy területeken, a hol túlsúlyban a nem magyar elem van. Sőt kapcsolatban a nemzetiségi egyenjogúság liberális tanával, a magyar érdekek legnagyobb hátrányára volt.

Mert ilyen helyeken a magyar állam egy-egy hatóságát nyílt és folytonos harcban látjuk a magyar állam ellen, ellenségeskedésben, melyet a municipális autonómiánál fogva, a magyar államhatalomnak nincs hatalma leverni; látjuk elnyomását mindennek a mi magyar, a nélkül, hogy – hála a municipális autonómiának – a magyar állam-

hatalom védelmet nyújthatna. És látjuk azt a botrányt is, hogy ugyanaz a tisztviselő, a ki egykor egész buzgalommal szolgálta az államhatalmat, mikor az osztrák kézben volt, most nemzetiségi propagandát csinál az államhatalom ellenében, midőn az magyar. Igenis, mert akkorában az államhatalom volt az úr fölötté, és attól függött, most pedig az államhatalommal ellenséges megyei tekintetes közönség az úr fölötté és ettől függ, tehát ezt szolgálja.

Lényeges különbség.

Mindez nem a bureaucratic centralisatióra, nem is a helyhatósági önkormányzat megsemmisítésére utal, a mi bizonyára sajnós és kárhozatos hátralépés volna: hanem utal arra, hogy ha a magyar érdeket mostohán elveszni hagyni nem akarjuk, akkor a magyar államhatalomnak módot kell adni arra, miszerint az ország minden részében hatályosan, gyorsan, folytonosan, rendszeresen és közvetlenül szolgálhassa a magyar állam érdekét, és szeghesse útját *azonnal* minden ellentétes törekvésnek.

Ezek azok, miknek szükségét e sorok írója még 1869-ben a „Pesti Napló” egyik cikksorozatában kifejtteni igyekezett a municipális reform iránti előleges eszmecsere alkalmából.

Akkorában szerepelt politikusainkban vagy a bátorság, vagy a belátás hiányzott erre. Azóta toldó-foldó félrendszerbályokkal reformáltuk a közigazgatást, és azóta beláttuk, hogy így is oly rossz, mint valaha. Azóta báró *Sennyey* hártázzottan formulázta e követelést:

„Azon centrifugális elemekkel szemben, melyek részünkről teljes igazságot és méltányosságot, testvéries elbánást, bizonyos fokig türelmet várhatnak, de melyek irányában nekünk az állam egységét, föniséget, ha szükséges, még

hatalommal is fönn kell tartanunk, meg kell adnunk azon kormánynak, mely az államnak ezen egységét képviseli, mindazon eszközöket, melyek szükségesek arra, hogy ezen hivatásának kellőleg megfelelhessen.”

Es azóta *Horvátországban*, a hol nem is kell tartaniok centrifugális elemektől, a horvátok, a kik általán kezdenek bennünket túlszárnyalni az előítéleteken felülemelkedő politikai józan észben, és a kiktől máris igen-igen sokat tanulhatnánk: *felfogták, hogy mily hatalmat és mennyi előnyt ad, ha az állam erői egységes összeműködésre tömörítettnek és ezért oly közigazgatási szervezetre törekszenek, mely szemben az eddigivel e czélnek feleljen meg.*

Hogy a magyar érdeket igazán felkaroló politika erre van utalva nálunk is, rég felismerték és hirdették a tömegnél messzebb látó és bátrabb hazafiak, conservativek és liberálisok. Erre czéloz Dessewffy, mondván: „Néha-néha felfohászkoztak energicus, a mozgást vezető, a zavart fékező kormány után, elfelejtve, hogy hol egyszer a kormányzati mozgony elakasztása állandó gyakorlattá vált, ott a főhatalom az örökös harcban, melyre kárhoztatva van, elébb-utóbb ellankad, s a tehetlenség által, melynek ölében tengődik, végképen elgyengül. Ily körülmények közt számúzva az van, a mi kívánatos: *a törvényszerű energia*, s csak ezen alternativa marad: *erőtlenség vagy erőszak*”. És erre utal Szalay László, mondván: „Nem municipális ország képében látom a nagygyá lett hazát, nem hiszem hogy municipális föderalismus lehessen a végezel. Nekünk száz különvált érdeket kell összpontosítani: *nekünk több nemzetiség fölébe kell emelnünk a magyart*; s minderre vagy gyöngye, vagy talán éppen visszás eszköz a municipális daraboltság. Megismerem, és hálás szívvel ismerem meg, hogy municipális alkotmá -

nyunknak köszönhetjük fennmaradásunkat, midőn még nem ébredtek öntudatra a különféle érdekek; de nem hiszem hogy neki köszönhetnők valaha státussá fejlődésünket. A moschus életben tartja a szunnyadozó idegrendszer, de a mi az egészséges éber életet erősíti és táplálja, az egyéb”.

És ismét másutt:

„Láttuk, hogy az ország nem épen hyperstinentiai állapotban van, tudtuk hogy erőfölöslegtől nem kell tartani a státusnak; ennél fogva úgy vélelkedtünk, hogy az erők összpontosítása szükséges mindenek fölött. Láttuk, hogy azon pillanatban, midőn külső erő támad a hazára, veszendőben vagyunk, ha még sem szűnünk meg decentralisátiónak indulni; láttuk, hogy a nemzetiség szent ügye követeli az összpontosítást, mert miután a kivfil maradtakat az alkotmány sánczai közé fogadni elkerülhetlen szükséges, s miután köztük olyanok is találkoznának, kik nem a legnagyobb pietással viseltetnek nemzetiségünk iránt: a magyar szó diplomaticai általánossága veszélyeztetik, ha municipális viszonyaink – eddigi átmeneti állapotunkban nem maradhatván, – a föderalismus határszéléig terjesztetnek ki; *láttuk, hogy a municipális jogok ürügye alatt történt Horvátországban* a szakadás; láttuk, hogy a szabadságnak társul kell adni a rendet; – láttuk mindezt, és vétkezünk volna a közhaza ellen, ha nem gondolkozunk hatalomról, melynek focusábai minden erő központosítassék”. És végre: „van valami, a mi több a megyénél, s ezen valami az ország”.

És midőn a magyar álladalom erejének, a magyar érdekeknek, és silány közigazgatásunknak emelése végett oda törekszünk, hogy az *állami közigazgatás* pár évre alkalmazott, localis és clique-érdekekben összeszedett, az ál-

lamhatalomtól nem függő, hanem a magyar állam irányában igenis gyakran ellenséges indulatú diletánsak helyett oly állandóan alkalmazott szakközegekre bizassék, a kik a localis és clique-érdekek alól emancipálva, előmenetüket egyedül buzgó hasznavehetőségnek köszönhetnék, és az államhatalom közegei lévén, az állami közigazgatást pontosan és lelkiismeretesen szolgálnák, és együttesen oly apparátust képeznének, mely által az állam consolidation ára irányuló egységes, nagyszabású, tervszerű működés lehetséges: akkor még távolról sem akarjuk a localis érdekeket előlni, a municipális autonómiát, az önkormányzatot megsemmisíteni. Sőt a hogyan meg vagyunk győződve, hogy épen ezek csupán ürügyül, és nem valódi okául szolgálnak az ellentállásnak, a valódi ok pedig a korteskedéshez és clique-hatalomhoz való ragaszkodás: úgy könnyen ki véljük mutathatni, hogy épen a mostani állapotok mellett áldoztatik fel a magyar érdekeken és a közigazgatás érdekein kívül maga a valódi helyi érdek, a municipális autonómia és az önkormányzat is épen a korteskedésnek és a clique-hatalom önző és lelkiismeretlen kiaknázásának.

A helyi érdekek ápolása csak hazugság, az önkormányzat csak fictió a mostani állapotban.

Ezek ép úgy mint az államérek és az állami közigazgatás feláldoztatnak azon családi és clique-érdeknek, néhol államellenes érdeknek, mely a hasznavehetlen tisztviselőket előbb alkalmazza, utóbb pedig hatalmával, fődí, hogy szabadon henyélhessenek, zsarolhassanak, zsarnokoskodhassanak, a mint épen kinek-kinek tetszik.

Arról hallunk panaszt eleget és mindenfelől, hogy a közigazgatás rós; de vajjon hallottunk-e még valaha arról, hogy a megyei tekintetes közönség tisztviselői ellen gyöke-

res és erélyes intézkedéseket tett volna a közigazgatás javítása végett? Nem ellenkezőleg úgy áll-e a dolog, hogy a kormány ellenében a közönség födi a tisztviselőt hozzáférhetlenül, maga pedig elhagyja a tanácskozási termet, midőn a törvényhatósági közigazgatásra kerül a szó?

Nem-e azért van ez, mivel a döntő hatalom mindenütt az épen uralkodó és a hivatalokat a saját embereinek osztogató cliquenél van, mely a helyi és a közigazgatási érdekekkel egyaránt nem, hanem csupán saját érdekeivel törődik, mely érdekek az általa alkalmazott tisztviselők személyes érdekeivel solidarisak.

Nem-e hazugság a helyi érdekek ápolása, nem-e fictió az önkormányzat, midőn a politikai ízű kérdések rnegdictiózása után a tekintetes közgyűlés a világ minden részébe oszlik, hogy a rendőri, pénzügyi és közigazgatási ügyeket a kötelességszerűleg tovább tanácskozó tisztviselők és a helybeli capacitások kupaktanácsára bízva, hadd intézzék a mint tetszik, ellenőrzetlenül a közönség nevében?

Nem-e ép oly fictió ez, mint az eddigi állandó választmány működése, melynek tagjai soha sem voltak összehozhatok?

Csak legyenek egyszer a tisztviselők a kormány közegei: bezzeg körmükre fog nézni a tekintetes közönség, és míg mostanában legyezgeti és leplezgeti hibáikat, és a főispánnak útjában áll, ha a hanyag, lelkiismeretlen, hatalmával visszaélő tisztviselő ellenében el akar járni, majdan akkor maga fogja követelni legelőbb a szigort, és csak szórszálát is találjon valamely intézkedésben, egy hibát saját határozatainak végrehajtásában, fel fogja lármázni az egész megyét, ha kell az országot.

Megvallom, nem sokat várok a kilátásba helyezett új

reformtól, mely szerint az „állandó választmány” hatáskörével együtt tágíttatván, a közigazgatás súlya a közgyűlésből ebbe helyeztetnék. Még inkább fog érvényesülni itten a clique egyfelől, míg másrészt az állandó választmány eddigi szűkebb köre és hatásköre mellett sem lévén életképes tagjainak örökös távolléte miatt, annyival kevésbé lesz az tagjainak és teendőinek megszorodtával.

De általán nagyobb tanácskozó gyűlések a közigazgatás mai complication minutiái és nagy követelményei mellett hasznavetetlenek az administratióra, és hivatásuk épen csak az elvi tanácskozás és határozás s az ellenőrzés lehet. Ez utóbbira a közgyűlésnél alkalmatlanabb, a közigazgatásra pedig magában véve alkalmatlan lesz az állandó választmány, melynek mint minden albizottságnak, csakugyan egyedül előkészítő hivatása lehet.

Gyökeresebb intézkedések kellene a közigazgatás javítására. *A makacs elfogultság gyötörheti az országot a közigazgatás jelen ázsiai állapotával még sokáig;* de erős meggyőződés, hogy ezen segítve nem lesz, míg erre az első lépés, a tisztviselők kinevezése meg nem történik.

A főispán és alispán a mint mostan egymás mellett működik, egymás útjában áll, és ha hozzá vesszük a főjegyzőt, az egyik állás bizonyosan felesleges. Vezesse az összes administratiót a főispán, nevezzük ennek helyettesét és első segédjét, felruházva a főjegyző teendőinek egy részével is, alispánnak – tartsuk meg a neveket, a hol csak lehet – és ezeknek kezei alatt dolgozzanak a szakreferensek, mint állandóan kinevezett tisztviselők, a kiknek sorába beállítandók a minisztériumoknak mostani exponált közegei is, a kik jelenleg minden organicus összefüggés és támasz nélkül vegetálnak a megyei tisztviselők mellett gyakran

ugyanazon hatáskörben, csak egymás zavarára és az ügymenet kárára. Ez által sok hivatalnok és sok költség válna feleslegessé és még több zavar és baj volna elkerülve. Legyen állandóan kinevezett hivatalnok a szolgabíró és esküdt is (mely utóbbinak újra felállítása bármi név alatt elkerülhetlen lesz), kapják vissza újra a törvénykezés elválasztása folytán elvesztett hatáskörük egy részét, – mert a doctrinarismus merev alkalmazását az élet kineveti – és hozassék be újra a régi jó magyar szolgabíró-praxis, hogy kerületének legalább némely helyén időről időre megjelenni tartozzék a szolgabíró, hogy sok költség és irka-firka nélkül lássa el a szegény ember ügyét brevi manu. Ezt is ellenezheti a doctrina, de megkívánják sajtóságos viszonyaink.

Mindezeket a főispán meghallgatásával nevezze ki a kormány, az irodai és szolgaszemélyzetet pedig a főispán. Ezt részint a célszerűség, részint a főispáni állás emelése fogja megkívánni.

Ezek volnának úgy az állami közigazgatás, mint a megyei közönség illetékes határozatainak is végrehajtó közegei. Állami fizetésük mellet elenyészne a megyei házi-adó kérdésével összekötött nehézségek legnagyobb része és a kormány bátran a közönségre bízhatná, hogy saját speciális céljaira mennyi adóval akarja magamagá terhelni.

A kormány és a közönség kettős ellenőrzése alá helyezve, állandóan alkalmazva, a pártfluctuatiók és clique befolyások alól emancipálva, előmenetelüket nem ezek kiaknázásában, hanem hasznavehetőségükben találva, a mostani drága, megbízhatlan, zilált és magamagának útjában álló helyett legalább idővel szakképzett és oly közigazga-

tási szervezetet nyernének, melylyel a magyar államot consolidálni, erőit egyesíteni, a közigazgatást jóvá és gyorsá tenni lehetséges volna; a kormány pedig közegeiben megbízhatván, sokat bízhatna egészen a külső közegekre, a mit ezek helyben jobban intézhetnek, de a mit a kormány a jelenlegi közegek megbízhatlansága és kontársága mellett az ügymenet nagy kárára a maga fóruma elé vonni kénytelen.

Mindenesetre lehetőleg tekintettel kellene lenni a tisztviselők megválasztásánál legalább eleintén a helyben élvezett tekintélyre és társadalmi állásra, annyival inkább, mivel ez is hozzá fog járulni a sértett érdekek kíméléséhez, a létező előítéletek csillapításához és az új szervezet tekintélyéhez, míg ellenkező esetben annak sokkal több nehézséggel kellene megküzdni.

A mi már a megyei közönséget illeti, a közgyűlésnek nagy és szép hatáskört lehetne hagyni, és olyat, melyre valóban alkalmas. A közgyűlés volna a lakosság óhajainak és szükségeinek tolmácsa, érintkezhetne közvetlen országgyűléssel, kormánynyal és más helyhatóságokkal. A politikai vitatkozásnak is bő tért lehetne engedni, mert miért ne bírjon annyi joggal egy megyei közgyűlés, mint egy angol meeting, vagy bármely újságíró. De viszont az ily vitatkozásokban tett nyilatkozatokért *a bírónak* az illető mindig felelős maradna.

A megyei vagyion és alapítványok, vagyonszerzés és elidegenítés, kölcsönök, kórházak és más közintézetek, közlekedési eszközök, közmunka, visszabályozások, mezei, gazdasági érdekek, egészségi és ínségügyek, központi választmány, adó-bizottságok, iskolai ügyek (a feloszlátandó iskolai tanácsok helyett) statútumok alkotása a törvények

és rendeletek körén belől, volnának a közgyűlés hatáskörébe bocsájthatók. Ha ehhez hozzáveszszük, hogy a főispán saját belátása szerint ezeken kívül is közgyűlési tanácskozás alá bocsáthatna bármely ügyet, hogy a közgyűlés ellenőrizhetné a megyei tisztkart és közigazgatást minden irányban, a tapasztaltakkal a főispánhoz, a kormányhoz, az országgyűléshez fordulhatna, és ha megkapja a közgyűlés az adókvetés jogát, mely nélkül a municipális önkormányzat üres satyra: bizonyára elég teendővel és tekintélyvel volna felruházva.

A közgyűlés elnöke mint eddig, a főispán vagy helyettese volna, de jegyzőit és egyéb megbízottait maga választaná és itt volna helye mai viszonyaink közt is az ingyenes hivataloskodásnak.

Ekkor azt hiszem, jobban biztosítva volna országszerte a magyar érdek, több volna a rend, jobb, gyorsabb és olcsóbb a közigazgatás, elevebb és valódibb az autonómia és önkormányzat, de nagyobb lehetne az okszerű decentralisatio is.

Persze hogy elesnék az erkölcsrontó korteskedés, el a nepotismus és a hivatalok osztogatása családi és cliquebefolyás által.

De míg ez az administratiót csak rontja, az önkormányzathoz köze nincsen semmi sem. Angolországban a she-riff, a lord-lieutenant, valamennyi békebíró, a master of rolls a király által, a clerk of the peace, a clerk of the justice, a clerk of magistrates, a high constables és petty constables a békebírák által neveztetnek ki, és az egyetlen választott tisztviselő a coroner, gyanús halálesetek, talált kincsek, s efélék kipuhatólására.

De a *központi igazgatás* is csak ez előfeltétel mellett válhatik jóvá, és tetemesen olcsóbbá.

Persze, hogy egy másik előfeltétel az administrate különböző ágazatainak szabatos törvények általi szabályozása, a mint b. Sennyey indítványozta, nehogy mint eddig tradícióval, uzussal, önkénnyel, rendelettel, pótrendelettel, ellenrendelettel kellessék folytonosan administrálni, a munkát és a zavart folytonosan növelni.

E két, de csakis e két feltétel mellett, ha a törvényes szabályozás és a külső közegek megbízhatósága felére szállítandja a minisztériumnak munkáját, és ha e mellett megszűnik azon Andrásy-tempo, hogy *mi németül írunk a németnek, horvátul a horvátnak, de nekünk mindenik a maga nyelvén ír*, igenis könnyűnek tartom, (eltekinthetve, hogy a minisztériumok száma is reducálható,) valamennyi minisztérium hivatalnokait felére leszállítani, és ha a megtakarított kiadások felét a fizetések javítására is fordítjuk, a mi nem lesz elkerülhető, ha nem akarjuk a legjobb erőket elveszíteni, az állam legfőbb ügyeit desperatus nyomorgókra és oly tisztviselői karra, bízni, mely az állam érdekeivel nem törődik, mivel az állam nem törődik az ő érdekeivel, és mivel nyomora mellékkeresetre, ha nem defraudatióra sarkalja: még akkor is a jelen költség egy negyede meg lesz takarítva.

Magától értetik, hogy fel kell hagynunk azon nevetéses rendszerrel, mely az embereket az iskolából a minisztériumokba placirozta, mivel bátyjuk vagy atyjuk képviselő volt, és senkit sem szabad a központi igazgatásban alkalmazni, mielőtt az administrate practicumával és részleteivel a vidéken meg nem ismerkedett. És magától értetik, hogy

fel kell hagynunk azon nevetséges rendszerrel, hogy a fogalmazó munkáját előbb az osztálytanácsos revideálja, aztán a miniszteri tanácsos superrevideálja, az államtitkár supersuperrevideálja és végre a miniszter supersuper-superrevideálja, úgy hogy mindenik bízik a másikban, és egyiknek sincs ideje valamit is alaposan revideálni.

De végre is ki kell mondani már egyszer, hogy szakítani kell azzal is, a mi ma elvitázhatlan tény, hogy csaknem minden minisztériumban a döntő és vezérlő állomások bachhuszárookra vannak bízva. Tisztelet, becsület minden jó munkaerőnek, használjuk fel, jutalmazzuk a mennyire csak lehet; de Magyarországból nem lesz Magyarország, ha a legfőbb állomásokat nem foglalják el oly egyének, a kik a magyar állam iránt lelkesedni tudnak, ilyen pedig nem lehet az, a ki nem halt meg inkább éhen, semhogy magyar ember létére a Bachkorszakot szolgálta volna. De különben is, ha az utolsó hét év oly steril volt nagyszabású szervezésekben és politikai eszmékben, ezt nem csekély részben vélem annak tulajdoníthatni, hogy az administrációban járatlan dilleltans-minisztereink, a kiknek a bureaucraticus routine imponált, magukat és az ügyek vezetését csakhamar azon iskola tanítványaira bízta, mely a szellemtelen dressura, az eszmenélküli routine és az élettelen formalismus iskolája volt.

Erős kormányt csak akkor kaphatunk, ha a józan ész e követelményeinek megfelelően módosítjuk közigazgatási szervezetünket. Csak akkor olyan kormányt, mely nem lesz törvényes erély helyett erőtlenségre vagy erőszakra utalva, csak akkor olyat, mely feladatának és az ország érdekeinek megfelelően, rendet és szabadságot és egészséges fejlőd-

dést biztosíthat és biztosíthatja mindenek fölötte a hét éven át folyton hanyatló, mert folyton elhanyagolt magyar érdekek megvédelmézését azon ellenséges törekvésekkel szemben, melyek belül és kívül nagy számmal vannak, és melyekkel gyöngé és gyámoltalan kormány nem fog megküzdehni soha.

De hogy hatályos kormányzatunk és erős kormányunk lehessen, arra még egyéb is kell. Arra egészségesebb parlament kell.

Közel fekszik a gyanúsítás és bizonyára ajakán is lebeg a nemzeti conservativ politika ellenségeinek, hogy nekünk tulajdonképen nem egészségesebb, hanem inkább semmiféle parlament sem kellene. Feltüntettük volt annak helyén mily vakmerően és sikeresen rágalmaztaték a conservativ politika, és e rágalmak egyik leghatályosabbika volt, hogy ellensége a parlamentarismusnak. Tényekkel bizonyítottuk, hogy e rágalom is mennyire csak pusztá rágalom. De e gyanúsítás annyira meggyökeresedett, hogy e kérdésben nyíltan és világosan nyilatkozni épenséggel elutasíthatlan.

A legújabb jelszavak közé taztozik *a magyar absolutismus* szükségének hangoztatása. Azt hiszem, ebben csak a visszahatas nyilatkozik egészségtelen és megromlott parlamentarismusunk ellenében. Azt hiszem, hogy ez egy kárhozatos végletből a másikba esés, és a hét év történetéből, a magyar érdekek rohamos hanyatlásából ugyan megmagyarázható, érthető, de azért nem kevésbé sajnos, sőt veszélyes túlzás.

Azt hiszem, hogy ha a Parlamentarismus még nem volna kitalálva, a magyar conservativ politika érdekében kellene kitalálni. A meddig csak a jobbadán magyar nemesség bírt politikai jogokkal, addig nélkülözhetni lehetett. De most, a midőn politikai jogokat nyert annyi centrifugális elem

szükséges, hogy a legfőbb hatalom egyik részét azon magyar parlament bírja, mely a magyar birodalom összeségének és egységének legfőbb képviselője. Épen az erők azon koncentrálása, melyet magyar érdekből a közigazgatásban is sürgetünk, a parlamentben látható kifejezést nyer. A magyar érdek pedig azt kívánja, hogy a magyar országgyűlés ne csak tanácskozó és panaszkozó testület, hanem igenis hatalom, valóságos parlament legyen, olyan a melynek akaratára mint tekintélyre hivatkozhatték, és a melynek erejére támaszkodhatték szükség esetén a magyar kormány, ha akár belülről akár kívülről eredő magyarelles törekvésekkel találja magát szemben. Es minél hatályosabb actiót akar kifejteni magyar érdekekben, annál inkább van szükség ily testület tekintélyére és hatalmára, mert az elfogultság, a roszakarat, az izgatás mindig könnyebben fogja gyanúsíthatni és megtámadhatni a kormány, mint a parlament akaratát. A parlament, mely mindent fóruma elé vonhat és minden fölött nyilvános megvitatás alapján dönt, csillapító és megnyugtató hatással bír ottan és akkor is, a hol és a midőn a pusztá kormányakarat, ha mindjárt ugyanaz volna is, csak ingerültséget szülne. A Parlamentarismus a lelkiismeretlen izgatásnak leghathatósabb ellenszere úgy eredeténél fogva, mint azért is, mivel nyílt, nyilvános és felvilágosító vitatkozás alapján végez.

Ha tehát nem is állának mindazon okok, melyekkel a parlamentarismust védelmezni szokták, és ha nem is tapasztaltam volna a mennyire a gyakorlati kormányzásba bepillantani alkalmam volt: hogy a kormány becsületes törekvéseiben, különösen kényes kérdésekben, úgy lefelé mint felfelé mily megbecsülhetlen támaszt nyerhet a parlamentben; még akkor is, mint a magyar conservativ politika híve

a Parlamentarismus hívének kellene lennem a meddig csak világosan ki nincs mutatva, hogy a parlamentarismussal az országot megmenteni lehetetlen, a mikor aztán igaz, hogy meg kellene menteni úgy, a hogy lehet.

De mentől inkább vagyunk igaz barátai a parlamentarismusnak, annyival inkább kell törekednünk, hogy nyomorából felépüljön, egészséges és életképes legyen, mert semmi sem diszcreditálta nálunk a parlamentarismust annyira, mint maga azon megromlott Parlamentarismus, mely hét év óta sújtja az országot, melynek feltétlen uralma alatt jutott mai nyomorába hazánk. E megromlott parlamentarismust továbbra is fentartani csakis a parlamentarismus ellensége akarhatná; a Parlamentarismus ad absurdum vezetésének és teljes megbuktatásának ez volna legbiztosabb módja.

A parlament tekintélye ma már a fagypontra süllyedt. Tekintélyét hatályosan emelni elodázhatlan szükség.

Ezt érezte is a parlament és a kormány. S az incompatibilitással akartak e szükségnek megfelelni. Szerencsétlen illúzió, és még szerencsétlenebb orvosság. Közte és a baj, az eszköz és a cél közt semmi összefüggés. Nincs oly tekintet, melyből az incompatibilitási törvényt igazolni lehetne, de bizonyára bevallott céljának, emelni a parlament tekintélyét, legkevésbé felel meg. A hét év számos baklövései közt egyike a legnagyobbaknak.

Mert a helyett hogy emelné, bizonyára sülyeszteni fogja a parlament tekintélyét, mert sülyeszteni fogja a kapacitását, ha egy egész sora a szakembereknek, mindazok, a kik a közigazgatással nem csak elméletileg és nem csak gyakor, hanem gyakorlatilag és jelenleg foglalkoznak, és annak jelen állapotát és igényeit legjobban ismerhetik, kizártnak a parlamentből. Oly monstruosus határozat, melyre

példa nincs sehol. Másfelől e törvény az ország összes tisztviselőit megbélyegzi mint olyanokat, a kiknek jellemében megbízni nem lehet, a kik becsületüket, meggyőződésüket és hazafikötelességüket semmibe sem vennék a miniszter tetszésével szemben. Ha ez igaz, ha csakugyan fel kell tételezni, hogy a ki Magyarországot mint tisztviselő szolgálja, becsületes ember nem lehet, vagy legalább rendszerint nem lehet, akkor úgy is hiába küzdünk, akkor jobb ha mindjárt lemondunk enmagunkról. Ha pedig nem igaz, akkor soha sem lett volna szabad, hogy ily bizalmatlansági bélyeget süssön az állam, a parlament, a kormány az állam szolgálaira, rosszul fizetve, minden léha képviselő által becsmérelve és lenézve, társadalmi állásukban egyenesen a kormány, a dilletans miniszterek által is inkább sülyeszteve mint emelve, rossz kormányzat, rossz törvényhozás mellett, nincs osztály, mely oly súlyosan küzd kötelességeinek teljesítésében, melynek kötelességei teljesítése annyira megnehezítették, mint az állami tisztviselőségnek, és a legfényesebb bizonyíték mellette, hogy mindezek mellett sincs még tökéletesen demoralisálva. Valóban nem volt szükség e viszonyokat annak kimondásával tetézni, hogy a tisztviselő oly pária, a kit nem lehet oda bocsájtani, a hol az ország dolgában értelemmel, becsületesen és lelkiismeretesen kellene tanakodni. De nem lett volna szabad az alkotmányosság és a polgári szabadság szempontjából sem ily törvényt az elvet egyenesen szentesíteni, hogy a tisztviselő politikai meggyőződéssel nem bírhat, hogy pusztán eszköz a kormány kezében, mely hazafikötelességeitől és jogaitól, melyek közé a szabad politikai vélemény-nyilvánítás első sorban tartozik, elesett az által, hogy hazájának szolgálatába állott. Ezáltal az ország maga az elvtelenségre utalja tisztviselőit,

mert ha a tisztviselő a kormányától eltérő politikai meggyőződéssel nem bírhat, akkor ott, a hol a kormány, mint a Parlamentarismus mellett mindenütt, pártkormány, egyenesen az elvtelenségre van utalva. Világos, hogy az alkotmányosság az ellenkezőt követeli, mert a hol a tisztviselőség pusztá eszköz, ott az absolutismusnak, és nem az alkotmányosságnak lesz támasza. Végre tények is bizonyítják, úgy itthon mint másutt, hogy a tisztviselő ép úgy bírhat politikai függetlenséggel, mint bárki más. Poroszországban a conflictus idején az ellenzék színe-java a tisztviselők közül került. Persze nem lesz ez így ott, a hol a tisztviselő állását, önérzetét, köteleességérzetét minden eszközzel szántsándékkal ássák alá, a hol a parlament maga arra utalja a hivatalnokot, hogy nem az ország, hanem a miniszter szolgálja.

De legérdekesebb, hogy az incompatibilitási törvény egyenesen és épen magával a parlamentarismussal ellenkezik. Ily törvény még akkor is, ha a föntebbi tekintetek egyike sem állana, csak úgy volna igazolható, ha két ellenséges hatalomnak kellene tekinteni kormányt és képviselőházat. A Parlamentarismus alapelve pedig, hogy a kormány ellenkezőleg a képviselőház folyománya, mintegy kiküldöttsége. Igaz, hogy franczia és német doctrinairak iparkodtak elhíttetni a világgal, hogy az angol Parlamentarismus alapelve a hatalmak elválasztása és elkerítése: a korona, a végrehajtó hatalom, a törvényhozás és ebben ismét a népképviselő és az aristocratia.

De mindenütt, a hol ama felületesen látó szobatudósok e tévtanára alapították a parlamentarismust, az megizmosodni nem tudott, s örökös összeütközésekre vezetett; természetes is, a hol mind e hatalom egymással szemben állnak, elkülönítettnek, ellentétesnek szerveztetik. Az

angol parlamentarismnsnak ellenkezőleg épen az a saját-sága, és ez a lényeges különbség parlamenti, és nem parlamenti alkotmányosság közt: hogy a korona és mind a két ház képviselve vau a kormányban, az aristocratia képviselve van és nagy befolyással bír az alsóházban, a népies elem, a népből kiemelkedett kiváló férfiak által a felsőházban, a korona, illetőleg a kormány is jelentékeny hatalommal és közvetlen befolyással bír mind a két házban így az általa kinevezett peerek, valamint a hozzá közelebb viszonyban álló képviselők által. Ezen alapú a gépezet összevágó volta, sima, összehangzó működése. Sir Robert Peel a parlamenti reformról tartott beszédében egyenesen kimondja: „that the mode of conducting public business in this country was not by the operation of three independent checks upon each other—the King, the Lords, and the Commons ., but that at an early period the administration of affairs was carried on by a House of Commons in whicli both the Crown and membres of the House of Peers exercised considerable influence.”

Egyébiránt, ha nem is hízelgek magamnak azzal, hogy e tekintetek, de meg vagyok győződve, miszerint elébb-utóbb igenis meg fogja dönteni az incompatibilitási törvényt az: hogy e törvény lehetlenné teszi oly férfiak képződését, a kik a parlamentben és a kormányzati és közigazgatási ügyletekben egyaránt honosak. Ily férfiak e törvény mellett csak rendkívüli kivételkép lesznek találhatók és e törvény az olyan miniszterek egy sorát fogja nevelni, kik kitűnően állják meg a parlamentet, de ha még oly rendkívüli tehetségek is, mint Kerkapoly, hibát hibára halmoznak a kormányzásban és administratióban, hián az otthonosságnak e terek szövevényes részleteiben, akár olya-

nok, a kik tudnának ugyan kormányozni és adminisztrálni, de nehezen tudják megállani a parlament sikamlós terét.

Az bizonyos, hogy az incompabilitás a parlament tekintélyét és hasznavehetőségét emelni nem fogja.

Ki lehet zárni a képviselőházból minden hivatalnokot, minden embert ki mint iparos, vállalkozó, üzér keresi kenyérét, ki lehet zárni e szerint minden gyakorlati szakerőt, hogy a képviselőház néhány tisztéséges birtokos mellett egyedül falusi ripőkökből, theoreticusokból és prókátorokból álljon, és így lehető legroszabban legyen összeállítva. Ily módon egészen tönkre lehet tenni a parlament hasznavehetőségét és tekintélyét, de azt elérni, a mi az incompatibilitás által czéloztatik, még sem lehet. Nem lehet elérni, hogy egyesek árúba ne bocsássák meggyőződésüket, és nem lehet elérni, hogy a kormányok erre kísérletet ne tegyenek. Ez a parlamentarismusnak, a hol a kormány oly sok, és ezek közt természet szerint gyarló embertől is függ, oly lényeges hibája, mely nagy előnyeitől elválaszthattam De ha valaki jellemtelen ez az illetőnek nem állásától, foglalkozásától, hanem egyéni tulajdonaitól függ. És így az egyetlen a mit tenni lehet, az, hogy általán tisztésesebb és becsesebb elemek kerüljenek a képviselőházba, és ez által fog emelkedni egyúttal ennek hasznavehetősége és tekintélye is.

A hol a képviselők jelentékeny részének napidijjai hónapokra előre le vannak foglalva, a hol egy még nagyobb rész ezért s egyébért távol van, a hol a léhaság, a szellemi impotentia túlsúlyban van, a hol a politikai kalandorok oly nagy számmal vannak jelen, sőt hangadó szerepléshez juthatnak, a hol egy választási törvény ennyi salakot hoz fel: ott a hiba kétségkívül magában a Ház összeállításában,

eredetében van, és itten kell kezdeni az orvoslást is, nem pedig egy oly osztály kizárásán, mely a közügyekben minden másnál tájékozottabb lehet, és a Háznak szakértelmét csakis növelheti.

Az 1848-iki liberalismus könnyelmű törvényhevenyészésének köszönhető a census oly alacsonyra tétele, hogy valamint a magyar érdek oly tömegeknek áldoztatott fel, melyek alacsony műveltségi fokuknál fogva vajmi könnyen válnak a lelkiismeretlen nemzetiségi izgatás prédájává, úgy általán egy csapásra túlsúly adatott az értelemiség fölött azon míveletlen és félmívelt osztályoknak, melyeket annyival inkább kellett volna csak óvatosan a politikai jogok gyakorlatára bocsájtani és nevelni, mivel nemcsak a politikai jogok gyakorlatától idegenek, hanem magánjogilag is nagyrészt szolgai állapotban voltak. E helyett a census megközelítette az általános szavazatjogot, mely jogosultsággal csak mívelt népnél és ott bírhat, a hol centrifugális elemek nem léteznek, és ha hozzá vesszük a pénzértéknek törvényszerű folytonos csökkenését, a census ma még sokkal kisebb, mint 1848-ban elég hibásan megállapított.

Jóllehet a liberalismus csak az imént adott eclatans példát a szavazati jog elvételére, midőn a magyar nemeség szavazási jogát, –ismét a magyarelles érdek hasznára, – legújabbán eltörölte: mint conservatív nyilvánvaló szükség nélkül a szavazati jog elvételének barátja nem vagyok, és mindenesetre csak akkor nyugodhatnék belé, ha minden más mód ki volna merítve. Hogy az adócensus enyhítendi a bajt és hogy az állandó választói lajstromok is meg fognak gátolni sok visszaélést, az is remélhető. A mi azonban ezeken kívül még megtehető arra nézve, hogy kevésbé selejtes elemek kerüljenek az országháza, s hogy annak te-

kintélye növeltessék, azt meg kell tenni. Mindent el kell követni, hogy legalább a választási eljárásnál szerettessék vissza a magyar intelligenciának és birtokos osztálynak a befolyás, melyet a 48-ki census tőle elvett és illetékteleneknek adott; meg kell hosszabbítani az országgyűlések tartamát, hogy azon számos képviselő, a ki elég természetes észszel, de minden képzettség nélkül jön a házba, legalább ottan tanulhasson; le kell szállítani a képviselők számát, hogy a selejtes elemek annyival nehezebben juthassanak kerülethez, és meg keli szüntetni egészen a napidíjakat, nemcsak mivel az országnak nincs pénze, hanem azért főképp, hogy lehetlenné tétessék azon politikai desperádok képviselő volta, a kik existenciájukat egyedül a napidíjakra alapítják, hogy ne legyen az ország sorsa olyanoknak kezében, a kik napidíjakra szorulnak, tehát magukról gondoskodni, a maguk existenciáját megalapítani sem tudják, és a megvesztegethetőknak mindenesetre legnagyobb contingensét állítják; de meg azért is, hogy megszűnjék azon botrány, hogy a képviselőház nem szegyeivé magát szemben az ország pénzügyi nyomorával sem, üléseit mindig kihúzza a jövő hó elsejéig, hogy fölvehesse még a jövő hó napidíjakat is; de meg kell szüntetni a napidíjakat azért is, mert csak így fognak a képviselők gyorsabban dolgozni, és a haszontalan sok dictiózástól. elszokni, csak akkor fog megszűnni az ülések permanentiája és viszont csak akkor fog a kormány kormányozhatni, ha nem lesz örökké a képviselőházzal elfoglalva.

De a parlamenti reform nem állhat meg a képviselőháznál. A Parlamentarismus nem lesz valósággá, a képviselőház a legjobb szervezet mellett sem fog jól működni

megfelelő felsőház nélkül. Hogy a felsőház mostan meg nem felel, hogy a reformra szorult, az mindenfelől el van ismerve.

Részint liberális téveszméknél, democrata előítéleteknél, részint magánál ferde szerkezeténél fogva a felsőház jelentéktelenné törpült és az alsóház körjelenségeinek és hét évi végzetes, hogy ne mondjuk kárhozatos működésének is ez egyik főoka. Ellensúly nélkül dolgozván, mindenhatónak és mindentudónak képzelte magát, és főképp ez elkapatottsága magyarázza folyton fokozódó könnyelműségét, mely viszont magyarázza, hogy mind mélyebben sülyedt oly irányba, mely az ország consolidációja helyett annak decomposition a felé vezet. Eleintén csak túlsúlyt gyakorolva csakhamar féket veszttve láttuk a képviselőházat a kormánynyal karöltve végzetes irányában mind rohamosabban haladni, a nélkül, hogy a felsőház, a democraticus áramlat által, de saját hibás szervezésénél fogva is tekintélyében és önérzetében megingatva, vetőt mondani mert és tudott volna. És az alsóház hatalmával visszaélése, tekintélyének sajnos, de megérdemlett szétfoszlása, az iránta táplált közbizalom kiveszése kellett ahoz, hogy a felsőház némileg visszanyerje erejét és önérzetét s megint magára vonja a közvélemény figyelmét, sőt reményét.

De ha alig létezik véleménykülönbség arra nézve, hogy a felsőházat reformálni, hasznavehetőségét és tekintélyét emelni kell, és ha parlamentarismusunk hét éves története is e szükség gyászos igazolása: nagyon eltérnek a vélemények az iránt, Vajjon mi alapon kell reformálni. A leghevesebb reformátorok jelenlegi alapját teljesen el akarják vetni, jellegetől egészen meg akarják fosztani, persze a nélkül hogy tudnák, mit kellene helyébe tenni. Azt mondják, hogy a

felsőház benuátsága, és minden hiánya aristocraticus, szerintük ideje múlt szervezetében keresendő, és ha az egy kamararendszer követelésére most, *a midőn az alsóház mindehatósága oly gyászos eredményekre vezetett, kevésbé mint valaha lehet bátorságuk*, annyit már a korszerű haladás és a felvilágosodás nevében is követelnek, hogy az első kamara aristocraticus jellegéből vetkeztessék ki.

Megvallom, valahányszor a modern eszmék, a korszerű haladás és a felvilágosodás nevében látom megtámadva a születési aristocratia elvét, kaczagnom kell azt a nevetséges eszmezavart, melynél fogva ugyanazok teszik ezt, a kik a modern darvinismuskak erős hívei. Világos, hogy a születési aristocratia elve és a darvinismus rokon alapon állnak. Nem győzőm továbbá csudálni, hogy ha minden állattenyésztő a lónál, a juhnál, a kutyánál a születési aristocratia elvét tartja egyedül rationalisnak, miért volna ez elv épen csak az embernél jogosulatlan. Hajlandó vagyok tehát hinni, hogy tulajdonképen a születési aristocratia elvének megtámadása elavult dolog és a modern eszmék közé száz év előtt tartozott, midőn sem a darvinismus nem volt még kitalálva sem a rationalis állattenyésztés nem emelkedett még mai színvonalára. És ha most is annyi híve van ez elavult tannak, hajlandó vagyok ezt annak tulajdonítani, hogy a buta tömeg száz évig is utána papolja a tudomány által már meghaladt téveszméket és nehezen szabadul előítéletétől, legkivált ha ezek hiúságának is hízelegnek. Hajlandó vagyok hinni, hogy ha az egész szerves világban az egyéni tulajdonokat az elődökből kell magyarázni, hogy ha kiváló tulajdonokkal bíró egyének az elődök tulajdonainak örökösei, és ha plane egész fajok keletkezését és fejlődését, haladását ebből kell magyarázni: akkor acceptálnunk kell

a születési aristocratia elvét is. Mondhatjuk, hogy egész családok, melyek kiváló tulajdonokkal nemzedékről nemzedékre bírtak, esélyek folytán kívül maradhattak az aristocratián, mondhatjuk, hogy véletlenek által, melyek közt bizonyára tekintetet érdemelnek a törvénytelen szerelmi viszonyok, kiváló szüléknek hitvány utódok lehet és viszont, sőt mondhatjuk, hogy egész kiváló családok degenerálódhatnak, de végre is akár mennyi kivételt statuálunk, magát az elvet acceptálnunk kell.

Ha én tehát a politikában tudományos teoriákhoz, elvekhez és modern eszmékhez tartanám magamat, attól tartok, hogy túlságosan aristocraticusnak kellene lennem. De én nem ezekhez, hanem az állam concret érdekeihez tartom magamat. És tudományos theoria, elv és modern eszme, mely a magyar állam érdekeivel ellenkezik, nekem nem egyéb, mint az, a mit a német „Pappenstiel”-nek nevez. Nekem tehát egészen mindegy, Vajjon az aristocratia elméletileg igazolható-e vagy sem? Ha a magyar állam hasznát veheti, kell; ha nem, nem kell.

És e tisztán gyakorlati szempontból mindenekelőtt arra szeretnék utalni, hogy nekünk a monarchiára szükségünk van. Hogy a monarchia, a dynastia, évszázadok áliai megszentelt jogaival és fenségével, hatalmas eszköz az állani egységének fenntartására, és az államellenes törekvések féken tartására. És hogy a születési aristocratia és az örökös monarchia elve egy és ugyanaz. Döntsük meg az aristowatiát ma, és holnap meg fog dőlni a trón. A ki a születés külömsége nélküli egyenlőséget akarja, ha becsületes, vallja be, hogy a monarchia ellen törekszik. Legalább min. denki tudni fogja, kivel van dolgunk. És befogom ismerni, hogy lehet okos és becsületes ember is a maga módja sze-

rint, ámbár az én módom szerint a becsülethez tartozik a koronás király iránti jobbágyi hűség is. De ha valaki azt mondja, hogy a monarchiát fenn akarja tartani, de az aristocrátiát meg akarja semmisíteni, akkor vagy bárgyú, vagy hazug.

Franciaország szembetűnő bizonyítéka annak, hogy a hol megdőlt az aristocrácia, meg nem szilárdulhat a trón.

De okulásra szolgálhat a francia aristocrácia megdöntése más tekintetben is.

Nem tehetem, hogy ne idézzem itten Disraelinek tavaly Glasgowban tartott nevezetes rectori beszédét.

Kiemeli, hogy mily fontos ismerni a korszellemet. De a korszellem téves is lehet, és ez ellen küzdeni a belátó és becsületes férfinak kötelessége. Utal a keresztes háborúkra, melyek a korszellemében, de azért mégis haszontalanok és kárhozatosak voltak. Végre a mi korunk szellemének az *egyenlőséget* mondja és inti hallgatóit, hogy a helyestől a tévest különböztessék meg. „Azt tartom” – úgymond. – „hogy a *polgári egyenlőség* (civil equality,) – azaz mindenkinek egyenlősége a törvény előtt, és pedig oly törvény előtt, mely mindenkinek személyes jogait elismeri, – egyetlen alapja a valóságos közjólétnek, biztosítéka a szabadságnak, rendnek, igazságnak.” Es büszkén nevezi e polgári egyenlőség hazájának Angliát. Franciaország ezzel be nem érve, a *társadalmi egyenlőséget* (social equality) igyekezett megvalósítani és ezért a legnagyobb áldozatokat hozta. És mi az eredmény? „Hadd mondjam ki” – szólta Disraeli – „hogy Franciaország azon számos szolgálatai közt. melyeket Európának, a régi vallások, régi kormányok és mind-ezeknél régibb szokások és erkölcsök e földjének tett. nem a legértéktelebnek annak bebizonyítása, hogy a társadalmi egyenlőség elve nem azon elv, melynek alapján hathatósan

cselekedhetik valamely nemzet a megpróbáltatás napján, a veszély óráján. Mert úgy találjuk, hogy nincs a ki vezessen, és nincsenek a kiket vezetni lehetne. Az országban nincs a ki tömöríthetne maga körül ötven embert; és „joggal, mivel ha irányt ad az egyes, a sokaság souverinitását bitorolná. A kiknek vezetni kellene, azok elszigetelve érzik magukat, és a kik

szót fogadni akarnának, nem tudják kinek ajánlják engedelmességüket. Minden személyes befolyás halva van és minden a központi kormánytól függ, jelentékeny hatalom kedvező időben, de a viharban ama része a gépezetnek, mely rendszerint először törik meg. Polgári egyenlőség uralkodik Britanniában, társadalmi egyenlőség Franciaországban. A polgári egyenlőség lényege megszüntetni a jog-egyenlenséget, a társadalmi egyenlőségé megsemmisíteni osztályokat.”

És tovább füzve okoskodásait Disraeli végre oda jut hogy a társadalmi egyenlőség itten meg nem állva, szükségkép az anyagi egyenlőség törekvésére, a communismusra, a szellemi és erkölcsi törekvések és kincsek, a hazafiság, a szabadság kiveszésére vezet.

Egy másik angol, a ki pedig sem nem conservativ, sem nem hódolója, hanem inkább éles bírálója az aristocratiának, *Bagehot*, az angol alkotmányosságról írt művének a lordok házáról szóló fejezetben átalán az aristocratia és különösen az aristocrata felsőház hasznáról a következő észrevételeket teszi:

Bagehot a nemességnek nagy hasznát látja már abban is, hogy tekintélyt képvisel szemben az emberek egy fájával és osztályával, melyre szellemi és erkölcsi tényezők különben nehezen hatnak. Egy eszes, de különben közönséges ember, ha vidékre jön, soha sem lesz valami különös

tekintély, de a „régí földesúr” bizonyos (hódolattal és alázattal fog) találkozni. Sőt ha a bukás szélén is áll, ha mindenki tudja, hogy tönkremenése csak időkérdés, a közönséges vidéki ember mégis tiszter több tiszteletben részesíti mint a mellette ülő felvergönczöt. Több alázattal fog a nép az ő közönséges szavára hallgatni, mint olyan ember bölcsességére, a ki nem régi származású. Egy régi lord vég nélkül való tisztelettel találkozik. Pusztá léte már azért is hasznos, mert az engedelmesség érzetét ébreszti a szelleminék bizonyos neme iránt a faragatlan, ostoba és szűkkeblű tömegnél, mely szellemit sem becsülni, sem érteni nem tud.

Ezt nem aristocrata és nem is conservativ, hanem a liberális elfogulatlan Bagehot mondja. Mi hozzá tehetjük, hogy különösen Magyarországon általan és országszerte, ha valamely nem magyar falú hozzáférhetlen maradt a nemzeti-ségi izgatásnak, ez a régi földesúr, a vidékbeli nemesség tekintélyének és aristokratikus befolyásának köszönhető, raig másfelől, ha maga a józan magyar nép is egyik megyénkben társadalem- és államellenes izgatások martaléka lett, ez onnan magyarázható, hogy ottan, nem saját hibája nélkül teljesen megdőlt az aristokratikus elemek befolyása.

Minderre talán nem volna szükség, és haszontalan dolog volna, ha az egész nép a mai civilisatió, a mai műveltség, a modern eszmék színvonalán állana; ha mindazok, a kik alkotmányunknál fogva bizonyos dolgok fölött határozni hivatva vannak, ezen dolgok fölött helyesen Ítélni is tudnának. De ezt állítani még a népámító is alig fogja merni, és bizonyos, hogy népünk nagyobb része sokkal közelebb áll a kétezer év előtti élethez és állapotához, mint a mai civilisatió színvonalához. Politikai adatok és okoskodások, melyeket talán először hall, és melyek eszmekörén

egészen kívül esnek, nem hatnak reá. De igenis hat a traditio, és ha valamit tennie kell olyanban, a miben sem az ellentétes okokkal, sem a lehető következményekkel tisztába nem tud jönni, akkor az egyszerű ember követni fogja azt, a ki előtte örökölt, messze fölötte álló és mégis hozzá közel álló tekintély, a kinek az apjának engedelmeskedett az ő apja, nagyapjának az ő nagyapja.

A hol ez a tekintély megdőlt, – és ötven év óta minden lehetőt elkövettünk, hogy mindenütt megdőljön, – ott a nép egészen hasonló természetű tekintélyt, a papot fogja vakon követni, vagy annak, a ki vele legügyesebben tud bánni, gyöngéjének és hiúságának legjobban tud hízelegni, géretekkel legjobban tudja ámítani, azaz a lelkiismeretlen izgatónak lesz martalékává.

Pedig mokráink is meg fogják engedni, hogy jobb volna, ha p. o. az oláhság inkább a volt földesúr, mint a pópa tekintélyét vagy az agitátort követné.

Egész általánosságban ez az aristocratia haszna.

Ha az a kérdés, hogy különösen az aristocraticus felsőháznak mi a haszna? azt kell mondani, hogy igen sok.

Tökéletesen jó alsóház mellett feleslegessé válhat a felsőház. Ha ideális képviselőházunk volna, mindig józan, soha sem szenvedélyes, számos oly emberrel, c. ki igen sok idővel rendelkezik, és ha soha sem mellőzné a tanácskozás lassú és fontolgató formáit, akkor munkáit olyan tökéletesen végezné, hogy felülvizsgálóra és ellensúlyra nem volna semmi szükség.

De képviselőházunk nem csak hét év alatt és jelen összeállításában dolgozott különösen rosszul, hanem általán nem lehet remélni, hogy valamikor tökéletessé váljék. Bizonyára akkor válnék legkevésbé azzá, ha a hatalom kizá-

rólagos birtokában minden illetékes és törvényes felülvizsgálat és ellensúly nélkül dolgoznék. A hatalom kizárólagos birtoka, az absolutismus mindig blasirtságra vagy elbizakodásra és az egyik vagy a másik úton romlásra vezet.

De ettől eltekintve is lesznek minden népképviseletnek sajátosságos hibái, melyek lényegétől el nem választhatók. Es épen ezért szükség lesz nem csak egyszerűen egy másik házra, hanem oly házra, melynek más az alapja, más a természete, mely hibás lehet szintén sok tekintetben, de mely legalább azon hibákban, mint a képviselőház, ne szenvedjen.

Midőn tehát a képviselőház democraticus alapon áll, a felsőház már ezért sem állhat democraticus alapon. Épen úgy lehetne azt akarni, hogy a képviselőház tanácskozzék két külön teremben és az egyik terem ellenőrizze a másikat. Az egyik olyan haszontalan játék volna, mint a másik.

A felsőházat egyedül a korona, illetőleg a kormány választottaiból összeállítani, szabad országban soha senki sem fogja akarni.

Minden combinatió oly felsőházat kapni, mely az alsóház ellenőrzésére alkalmas és annak hibáiban nem szenved, oda fog vezetni, hogy ennek nem csak legjobban, hanem mondhatni egyedül aristocraticus felsőház felel meg, s hogy egyébhez okszerűen csak oly ország fog folyamodhatni, melynek aristocratiája egyáltalán nincs, úgy hogy a pótolhatlan hiány pótlására bárha gyarló surrogatumra is van utalva.

A képviselőházban mindig előfordulhatnak véletlen majoritások. Sőt egyenesen jogosulatlan érdek is pillanatnyira s egyes kérdésekben egészen kezébe kaphatja a há-

zat, és ilyenkor igen hasznos egy ellenkező természetű ház, mely máskép van megalkotva, s melyet amaz érdek hihetőleg nem fog dominálni. És épen e tekintetekben kiválóan alkalmas az aristocraticus felsőház. Talán még inkább fognak változni a jelenlevők, de kevesebb befolyása lesz ennek a határozatok alakulására, változására. Es külön érdekek jogosulatlan hatalomra nem fognak vergődni. A *függetlenség* legnagyobb mértéke csak aristocraticus házban lesz meg, és ezért is legalkalmasabb revideáló felsőháznak. Bizonyosan lesznek kérdések, melyekben ily felsőház ítélete nem lesz olyan jó, mint a néppel és a gyakorlati étellel szorosabban összefüggő alsóházé. De ítélete minden kérdésben saját ítélete, független véleménye lesz. Bár nem volna kívánatos, hogy bizonyos hatalma ne legyen benne, de oly sikeres nyomást, mint az alsóházban, a ko.imány itten nem fog gyakorolhatni.

Még kevésbé fognak oly hatalmat, mint az alsóházban gyakorolhatni a felsőben vasutak, bankok, consortiumok, A választóktól a felsőház tagjai nem félnek, és jobb meggyőződésüket nem erőszakolják a választók miatt, mint gyakran a képviselő. Végre az úgynevezett társadalmi megvesztegetéssel, mely olyan olcsó, annyira megtámadhatatlan és kivált nálunk olyan hathatós: társadalmi kitüntetésekkel és pedig nem is annyira rendekkel, czimekkel, mint inkább meghívással, nagy urak bizalmaskodásával, cordiális magaviseletével a mágnást, a ki amúgy is a társaság élén áll, nem lehet úgy lefűlelni, mint a plebejus képviselőt, az újságíró, tudóst stb. Végre a mágnás bárkinél több idővel rendelkezik, hogy hivatásának, mint a felsőház tagja, sikeresen tehessen eleget. Egyetlen foglalkozása, mely e nevet megérdemli, épen a politika. Sokan az igaz,

ezzel sem fognak komolyan foglalkozni, de ezek meg sem jelennek, vagy vakon rendelik alá szavazatukat azoknak, a kik úgyszólván kizárólag és folytonosan a politikai ügyekkel foglalkoztak, és ha nem is magoltak be annyi könyvet, de több gyakorlattal, tapintattal és tapasztalattal bírnak, mint bármely tudós, a ki tudományát csupán könyveiből vette, könyveiből, melyekben meg van minden, csak épen a concret eset, csak épen a politika *mestersége* nincs. Egyes szakkérdésekben képzetebb tagok igen, de valódi politikai kérdésekben competensebbek nem fognak akadni a képviselők közt sem. Ha az aristocratia és különösebben az aristocraticus felsőház ezen sokoldalú hasznosságához hozzá veszem, hogy különösen a magyar államnak egyik támasza az aristocratia, mely ellen küzdhet az abstract liberalismus ideolog hive, de nem a magyar állam tiszta eszű barátja; hogy p. o. a tényleges hatalmi viszonyokon kívül az egyetlen kapocs, mely Horvátországot ma még a magyar államhoz köti az ottani aristocratia, és hogy Horvátországban a magyar állam az aristocratia befolyásával együtt erősödik és gyengül; ha eszembe jut, hogy a tőlünk oly régóta elszakított Bolgárországban az ottani magyar nemesek ivadékai nagy kegyelettel őrzik a magyar királyoktól kapott nemesleveleket és őrzik a régi magyar traditiókat; ha megemlékezem, hogy Erdélyben a különben teljesen eloláhosodott egyháztelki nemesség a magyarhoz szítt, mert mint nemes magyarnak vallja magát; ha meggondolom, hogy a bukott áramlat legújabb – adja isten hogy utolsó – democraticus vívmánya, *a nemesség szavazási jogának eltörlése* az abstract liberális musnak egy legújabb és súlyos csapása a magyarság ellen, mivel Magyarországon a választók 11%, Erdélyben 66% szavazott eddig régi joron, és ezek mind a magyarság táma-

szául szolgáltak és Erdélyben magukba véve is többséget adtak a magyarságnak; ha meggondolom, hogy a minden rendű nemesség általán magyar, és a nemességbe lépve a nem-magyar is csakhamar magyarrá lesz; ha meggondolom, hogy a felsőházban addig, de csakis addig, a meddig aristocraticus marad, helyet nem találhatnak a magyar államellenes elemek és centrifugális törekvések; ha látom, hogy a magyarság milyen elszánt és hatályos támogatásra talált az alsóház liberális velleitásei ellenében ez évben is a választási, a közjegyzői törvényjavaslatoknál stb. – akkor lehetetlen, hogy ne ragaszkodjam szívemből az aristocraticus felsőházhoz.

És ragaszkodom annyival is inkább, mivel azt, hogy ellenkezik az előrehaladt korrallal, a nemzet érzületével, egyikének tartom a legszédelgőbb hazugságoknak.

Sokáig haladhatunk még, míg túlhaladtuk Angliát, a hol ma is szilárdan és erősen áll a nemzeti aristocrazia.

Hogy pedig a magyar nemzet csöppet sem democrata nemzet, arról meggyőződhetik minden elfogulatlan, ha csak akár melyik magyar embert is observálja.

A nálunk felkapott democratiának a valódi demokraciához abszolút semmi köze, hogy demokraciának nevezzük, az egy nagy önámítás, egy nagy szédelgés és hazugság.

Mert a mit nálunk „demokraciának” neveznek, az: nem egyéb, mint a köznemesség régi antagonismususa a főnemesség ellen. A múltban nagy történelmi alapja van. A jelenben alapja csupán a hiúság, az irigység és a bornírtság.

Ezen szempontot alkalmam volt másutt bővebben ki fejteni, és a kitérdekel, oda utalom.*) De tény, hogy ma megszűnt minden ok ez antagonismusra. Nem lehet tagadni,

*) Három nemzedék. Széchenyi és Vörösmarty. Kossuth és Petőfi. Deák és Arany. 1873. Franklin-társulat.

hogy épen a képviselőházban még mindig nagy számmal van képviselve azon bornírt köznemesi fajta, mely dőlyfét és irigységét a főnemesség irányában democrata mázzal szereti kendőzni, holott a „nemtelen” iránt oly nemesi gögőt tanúsít, melyre művelt aristocrata nem képes. Íme ezek a speciális magyar democratia oszlopai. Másfelől tagadhatlanul a főrendek közt is nagy számmal van oly hasonló bornírt faj, mely a változott viszonyokkal számolni gyengébb eszejárásánál fogva képtelen lévén, tüntetesszerűen szereti megvetni a gentryt. De a magyarság érdekében remélni kell, hogy ezek egy elmúlt kornak aussterbeetat-ra jutott maradékai. A köznemesség és a főnemesség érdekei ma már solidaritassal, mert ez érdekeknek ma már nem szabad egyebeknek lenni, mint a magyarság érdekeinek.

A gentry beláthatja, hogy az aristocraticus intézményekkel együtt a magyarság alatt vágja a fát. A főnemesség beláthatja, hogy sem neki, sem a magyar államnak nem lehet érdekében a köznemességet a kozmopolita democratia ölébe kergetni. Az osztályküzdelemnek meg kell szunni, a két osztálynak a magyarság érdekében össze kell olvadni, és jelesen a főnemességnek, mint magasabban állónak kezdeményezni kellene a társadalmi egybeolvadást is, a mennyire ezt az illetők míveltségi foka megengedi, mert természetes, hogy társadalmi összeolvadás csakis az egyenlő míveltség alapján képzelhető, a hol ismét természetesen nem a tudományos míveltség, mely a társadalmi érintkezés alapját nem képezi, hanem a társadalmi míveltség, a modor míveltsége értendő. Fájdalom, constatalni kell, hogy a modor míveltsége főnemességünk egy részénél is sok kívánni valót hagy, és tiszta épségben leginkább csak a conservativ családoknál őriztetett meg. Magas aristocra-

tiánk egy része, midőn a liberalismussal és democratiával kaczerkodikni kezdett, ezt betyáros modor által vélte legkönnyebben kitüntethetőnek. Innen ama nemzedék, mely az igaz aristocratának tartózkodó, nyugodt, finom és mindenki iránt udvarias modora helyett bántó göggel és benézegetésél akar imponálni, mely külső megjelenésében is az aristocrata keresetlen eleganciája helyett ficsúros czifraságával inkább a schwindlerre mint az aristocratára utal, ámbár az egészben schwindlerség nem, hanem csak betyárság van. De valamint a democrata áramlat szülte ezt, hihető, hogy a cunservativ áramlat orvosolni fogja.

De legyen akár hogyan, bármennyi idő igényeltessék az egymással szemben állott két nemesi osztály jobb elemeinek összeolvadására és helyreállítására azon tiszteletet parancsoló igaz aristocrata szellemnek, mely teljesen meg van magyarázva a „noblesse oblige” jelszava által: annyi bizonyos, hogy az aristocratiát és az aristocraticus felsőházat nem nélkülözhetjük, és hogy éppen ezért nem az a baj, hogy a felsőház aristocraticus, hanem ellenkezőleg az, hogy nem eléggé aristocraticus.

Még a ki tagadja, annak is imponálni fog az angol lord. De Don Caesar de Bazan, vagy Don Eanudo de Colibrados mint az ország peerje nem fog imponálni. Sőt kisebbségére fog szolgálni az intézménynek is. Az elszegényedett aristocrata, ha méltósággal viseli helyzetét, igen tiszteletreméltó alak lehet. De gyakran nem viseli méltósággal, és semmiesetre sem alkalmas az ország főrendeit a világ előtt representálni, azoknak hivatását a törvényhozásban gyakorolni. A ki csak pusztá czímet tud a felsőházba hozni, és azon kívül minden, de minden irányban jelentéktelen, jelentéktelen egyéni tulajdonokban, vagyon-

ban, társadalmi állásban, az a felsőháznak, mint aristocraticus intézménynek is szembeűnően hátrányára fog- szol- gálni. Ha az aristocraticus felsőházat és tekintélyét fenn akarjuk tartani, tartsuk ott az aristocratia súlyát és tekintélyét, de ne pusztá nevét, anomáliáit, hogy ne mondjam paródiáit. Ez elemeket ha különben tiszteljük is. ki kell küszöbölni az intézmény érdekében, mivel a támadások céltáblájául szolgálnak és olcsó támadásokra okot adnak. A kik közöttök kiváló egyéni tulajdonok által súlyt tudnak maguknak adni, ha nem is az örökösödés czimén többé, de más úton ismét eljuthatnak oda, a hol őseik más körülmények közt méltán foglaltak helyet.

Ha tehát egyfelől semmi kétség sem lehet abban, hogy a hitbizományok és nagy latifundiumok birtokosainak meg- kell maradni, sőt ezeknek szaporodására hatni kellene. a többiekre nézve a felsőház reformjának mindenesetre megfontolandó módozatok volnának a megszilárdult föld- birtok képvisellete (a mely nagybirtok p. o. 50 éven át nem volt adás-vevés tárgya, mint Poroszországban) a mostani jogosultak képvisellete önmaguk közíül való választás által curiák, megyék, vagy családonként hasonló módon, mint a skót és ír lordoknál. Ez által az aristocratianak valóban színe és virága jutna a felsőházba észbeli, vagyoni és tár- sadalmi tekintetben egyaránt és a korona hivatalosaival egyetemben, tekintélylyel, súlylyal és nagy capacitással bírt) házat alkotnának. Hogy a korona, illetőleg a kormány kép- viselve legyen a felsőházban, azt a Parlamentarismus lé- nyege igényli, és erről akár a főispánokban, akár más módon kellene gondoskodni. A főispánok kiküszöbölése azt hiszem mindenesetre igen-igen meggondolandó volna. Mel- lettük szól a traditio, mellettük, hogy eddig is hasznos ta-

goknak bizonyultak, hogy a gyakorlati adminisztráció hasznos embereivel szaporítják a házat, hogy a koronának és a kormánynak legtermészetesebb és nálunk már megszokott képviselői; de megtartásuk mellett szól az is, hogy kivált akkor, ha a megyei helyébe az állami közigazgatást akarjuk inaugurálni, már azért sem szabad a főispáni állás súlyát és tekintélyét csökkenteni, mivel ez esetben különben is nagy erőfeszítést fognak kifejteni a reform ellenségei, hogy az új közigazgatási gépezet hatályát és az élén álló főispán befolyását csökkentsék. Azon ellenérvnek, hogy a főispánra a megyében van szükség, már csak azért sem tulajdoníthatok nagy súlyt, mivel egyáltalán nem szükséges, hogy a felsőház tagjai rendszerint jelen legyenek. A felsőház természete és hivatása kívánja meg, hogy a dolgok menetébe csak kivételes és rendkívüli esetekben nyúljon be határozólag, a legtöbb ülés csak formalitás elvégzésére szükséges, és elég akár csak tíz tag jelenléte is, sőt rendkívüli esetekben épen az neveli súlyát, hogy ilyenkor jelennek meg nagy számmal a tagok és ilyenkor megjelenhetnek a főispánok is.

Senki sem fogja eltagadni a fentebbi soroktól azt az érdemet, hogy tekintet nélkül arra, a mi divatos és népszerű, őszinte szót mondanak oly tárgyban, melyet eddigelé az affectatió és álnokság dominált.

De conservatív programtól még inkább és méltán fog követelni mindenki tartózkodás nélküli nyíltságot egy másik kérdésben, az egyházi politika kérdésében, sőt sokan tán egyenesen ettől fogják feltételezni, hogy a conservatív

iez minő állást foglaljanak. Hiszen a conservatívek ellenében oly hathatósan organizált rágalmi rendszer kedvenc rágalma és leghathatósabb rágalma az ultramontanizmus vádja volt.

Pedig elég világos, hogy legalább azon conservatív politika, mely magát conservatívnek nevezi, mivel minden eszközzel és minden áron a magyar államot és a magyarságot akarja conserválni, azon conservatív politika, melynek alapeszméje mindent alárendelni a magyar érdeknek, zsinórmértékűi tekinteni mindenben azt, a mit a magyar érdek kíván: már ezért sem lehet ultramontán, ha az ultramontanizmust jól értem, és ha annyit tesz, mint az egyházi, vagy ha tetszik a római, a pápai érdeknek rendelni alá minden más, tehát az állami, a magyar érdeket is.

Azt hiszem továbbá, hogy politikai pártnak Magyarországon nem szabad felekezeti jellegűnek lenni, ha nem akarja magát eleve meddő küzdelemre kárhozthatni ha nem akar előre is lemondani arról, hogy a nemzet zömét tömörítse zászlója körül.

A magyar conservatív pártnak nem szabad katholikns pártnak lenni, hanem olyannak kell lennie, melyhez a protestáns, a zsidó, az óhitű ép úgy csatlakozhassék, mint a katholikns.

Ha mindenki számára reclamáljuk a lelkiismeret szabadságát, akkor nem fogjuk megtámadhatni a politikust sem, mivel vallásának buzgó híve; de igenis követelni lehet a politikustól, hogy ez érzelmeivel maradjon egyházának és magánéletének körében, és politikáját ne tegye függővé dogmáitól, hanem államférfiúi szempontra emelkedve tekintse a létező egyházakat, mint eltagadhatlanul létező. működő és bizonyos hatalmat gyakorló intézményeket, melyeket már azért is, mivel az államban léteznek, ignorálnia nem lehet a miért nevetséges az. hogy az állam az egyháziakkal egyáltalán ne is foglalkozzék), de melyek

íránt magatartását a gyakorlati politika terén az állam érdeke kell hogy megszabja.

Es azt hiszem, hogy ezek azon elvek, melyek a magyar conservatívek viszonyát a katholika egyházhoz megszabták, és azt hiszem, hogy ezek azon elvek, melyek megtartását követelni lehet nemcsak a katholikustól, hanem a hazafias zsidótól, protestánstól is stb.

Igenis, volt idő, midőn a magyar érdek összeütközött a katholika egyházzal.

Midőn a római német szent birodalom reánk akarta tenni kezét, akkor államiságunk e veszélyes ellensége katholika hatalom volt, és politikai céljaira fel tudta használni a katholika egyházat is.

Ez magyarázza a reformatio gyors előhaladását; a magyarnak sohasem volt talentuma vallási veszekedésekre; e nélkül nálunk vallási villongások nem is lettek volna, és a reformatio íránt igen-igen közönyösek maradtunk volna. De a reformatio fegyver volt a magyarság kezében, ellenállási eszköz a katholikus német császárságnak a magyar állam léte ellen irányzott támadásaival szemben, ezért és ilyenek használtak fel hazafias őseink, ezért használtak fel a katholikus Rákóczyak is. A felekezeti szempontot alárendelték a magyar érdeknek.

Ma a viszonyok gyökeresen megváltoztak.

A német császárság ma protestáns hatalom és a katholika egyházzal háborúban van.

Ha a germanisáció valaha fenyegetne bennünket az oly hatalmas és napvilágosan hódítási politikát követő német császárság részéről, a katholika egyház és a katholikus elemek természetes szövetségeseink volnának. Termé-

szetes ellenségei a protestáns német hatalomnak és természetes akadályai terjeszkedésének.

Ugyanez áll Oroszországgal szemben. Nem mondom, hogy e két részről vész fenyeget bennünket. De ha valaha valami komolyan veszélyeztetheti a magyar állam lételét, akkor ez (saját gyámoltalanságunkon kívül) csakis a német vagy az orosz lehet. Mindkettőnek a katholicismus természetes ellene, terjeszkedésének természetes akadályja.

De még a délszláv eszmék ellen is milyen eres bástya az, hogy a horvátok nem ó-hitűek, hanem katolikusok!

Figyeljünk arra is, hogy az államellenes és centrifugális törekvések a lakosságnak csupán nem-katolikus részénél tudtak lábat vetni, és hamar netovábbot találtak ott, a hol a katholicismus kezdődött. A katolikus oláhok, a kath. szerbek (bunyevácok), a kath. oroszok és tótok közt soha sem tudtak annyira menni, mint az ó-hitű szerbek és oláhok, a protestáns szászok és tótok közt.

Mindebből nem az következik, hogy a hazafias protestáns legyen katolikus, sőt maradjon meg egyházában már azért is, hogy minden erejével küzdjön azon államveszélyes irányok ellen, melyek magukat abban megfészkeltek, de következik igen is annyi, hogy a hazafias protestáns nem kívánhatja a katolika egyház gyengítését, és ez magyarázza meg a conservativek magatartását is a katolika egyház iránt, legyenek e conservativek akár katolikusok, akár protestánsok.

Mi tehát a kath. egyházzal nem akarunk semmiféle viszálykodást, és pedig nemcsak azért, mivel viszályunk és bajunk anélkül is van elég, hanem azért is, mivel legalább bizonyos eventualitások közt a katholicismus a magyarság

egyik védbástyájává lehet, a mi politikánkat pedig nem az abstract liberalismus, hanem a magyar érdek szabja meg.

De ugyanezért, magyar érdekből, azért, hogy Magyarországon mindenki jól érezhesse magát, örködnünk kell minden egyház, minden egyes lelkiismereti szabadságának biztosítása fölött. Sőt ha a viszonyok fejlődése megkívánja, nem riadhatunk vissza oly reformoktól sem, melyek nélkül az állam egyes polgárainak méltányos igényei teljesíthetők nem volnának; és méltányos kívánsága kétségkívül a zsidónak, hogy keresztény nővel törvényes házasságban élhessen. A mennyiben tehát a concret viszonyok igénylik, és az állam viszonyai megengedik, a polgári házasság is a conservatív párt egyik programpontja lesz, és ha az Andrásy-rendszernek csakis programján volt, valószínű, hogy a conservatív párt meg is fogja valósítani.

Általán liberális declamációban a vallási ügyek terén szegényebb lesz mint az Andrásy-rendszer; de a vallás szabad gyakorlatát kevésbé fogja korlátozni, mint ez; nem fog egyes dogmákat üldözőbe venni, mint tette Eötvös; nem fogja a drága, de haszontalan tanfelügyelőkkel üldöztetni a felekezeti iskolákat, mint tette Eötvös, hanem örülni fog, ha azon iskolákon kívül, melyeket az állam felállítani jelen szegénységében képes, állítanak a felekezetek is minél többet, hogy legyen iskolánk minél több; nem fog törvényt alkotni, mely szerint mindenkinek kell valamely felekezethez tartozni, mint tette Eötvös; nem fogja törvény által regulázni, hogy minő vallású legyen az újdonszülött gyermek, mint tette Eötvös; nem fog királyi rendeletben nakker-taksát állítani a vallási szertartásokra, mint tette Eötvös; nem íog zsidó-parlamentet összehívni, mint Eötvös, hogy vallási ügyekben határozzon a majoritás és nem fogja az állam tekintélyével kényszerí-

teni akarni a kisebbséget, hogy vallási ügyeiben tartsa, a mit a többség tart, a hogyan akarta Eötvös; de nem fog még katolikus autonómiát sem csinálni, mert azt csinálják vagy ne csinálják a katolikusok, amint nekik tetszik, de az államnak sem hivatása, sem érdeke nem lehet forceirozni a katolikus autonómiát, melynél fogva a katolikus egyház, mely eddig a főpapságnak ő Felsege a magyar király által történt kinevezése, dotatiója és földbirtoka s az alkotmányban viselt szerepe által olyannyira kötve volt a trónhoz, a hazához, a nemzethez, hogy nem is lehetett más mint magyar, ezután magára hagyassék, hogy kizárólag híveitől és Rómától függjön, a mely perczben a kath. egyház teljesen szétválasztatik a magyar államtól, és az egyházközség választja és dotálja, vagy a pápa a magyar király nélkül nevezi ki a püspököket stb. azon perczben megszűnik az magyar kath. egyház lenni és lesz, *mint a többi felekezet*, magyar, tót, horvát, német.

A *védelmi ügy* nálunk azok közé tartozik, melyek körül a legélénkebben és legélesebben ütköznek össze az eltérő vélemények. Úgy a hadsereghez mint a honvédséghez pártjaink a legellentétesebb állásokat foglalják. Vannak, a kik az egyiket, vannak a kik a másikat tartják feleslegesnek, vannak, a kik azt tartják, minél egységesebb a védelmi szervezet, annál hatályosabb, vannak, a kik a jelen állapotot tartják a legjobbnak, és ismét a kik azt hiszik, hogy a monarchia véderejét még a mostani állapotnál is határozottabban kellene külön, sőt egészen elkülönített részekre szakítani; vannak, a kik azt tartják, hogy védszervezetünk erő, tökély és hatály tekintetében még sok javítást

kíván, s vannak, a kik a terheket már most is elviselhetetleneknek vélik. Szóval, a nézetek oly ellentettek és oly különbözők, hogy a nyugodt figyelőnek meg kell döbbsenni, meg kell döbbsenni annyival is inkább, mivel az ellentétek ily élessége és sokasága az államélet valamely kérdésében mindig arról tesz tanúságot, hogy a fennálló állapotok sok és fontos érdeket súlyosan sértenek.

És csakugyan, jóllehet a kiegyezhetetlenségig ellentéteseknek látszanak a különböző nézetek és panaszok, azt hiszem mindeniknek jogosult alapja van; bármi ellentétes állást foglalnak a pártok ez ügyben, azt hiszem, mindeniknek igaza van. De épen ezért erős meggyőződésem, hogy a különböző érdekeket egymással igen is ki lehet egyeztetni, sőt, hogy ez érdekek voltaképen solidárisok, és ha eddigelé a megegyezés és a harmónia helyett csak harczot és chaost látunk, és ha e harczban és chaosban úgy védelmi, mint gazdasági érdekeink egyaránt csak szenvednek: oka az, hogy a különböző, egyaránt jogosult érdekek előharczosai egyoldalúlag és elfogultan mindig csak az általuk képviselt érdek szempontjából tekintik a dolgokat, a nélkül, hogy a többi érdeket méltányolják és így, bármi kézzel fogható, rá sem jöhetnek a különböző érdekek solidaritására, és azon természetes megoldásra, mely valamennyi jogosult érdekeknek megfelelne.

Pedig ezen természetes megoldásra utalt báró *Sennyey* már a kilenczes bizottságban: „Én is – úgymond – a delegáció és a magyar kormány föladatának tartom azt, hogy a területi rendszer, a territoriális divisiók következetes létesítésére mindent elkövessen és azon nézetben vagyok, hogy törekvésünknek oda kell irányulni, hogy a közös hadseregnek, melyben saját polgártársaink épen úgy telje-

sitik polgári kötelességüket, mint a honvédseregben, a magyar államnak nemzeti szelleme – természetesen a hadsereg közösségének teljes fentartása mellett – érvényre jusson, és hogy a magyar ezredekben magyar tiszték alkalmaztassanak. Ha ez meglesz, t, bizottság, akkor én teljes megnyugvással javasolhatom azt, hogy a honvédsereg a területi divisiókkal szorosabb összeköttetésbe liozassék, és hogy ennek következtében az adminisztrációban tetemes és mélyen beható megtakarítások eszközöltessenek.

Sennyey ezen szavaiban benn van védszervezetünk egész reorganisatiója.

Azon állásnál fogva, melyet a kir. honvédelmi minisztériumban elfoglalni szerencsém van, a miniszter úr bizalma által, bár érdemetlenül, a minisztérium elnöki osztályának vezetésével megbízva, évek óta alkalmam van behatóan foglalkozni a védszervezetre vonatkozó valamennyi ügyvel és kérdéssel. És minél tovább foglalkozom ezekkel, annyival inkább emelkedik bennem meggyőződés a hit, hogy épen ez irányban lehetséges oly reform, mely a védszervezet tömörségének és hatályosságának, a gazdasági érdekeknek, és a nemzeti szellemnek, a dynastia fényének és a monarchia hatalmának, a két állam jólétének és a közjogi viszonyoknak inkább felelne meg, mint a jelenlegi állapot.

Van mostan egymás mellett három egészen elkülönített védszervezetünk. A hadsereg, az osztrák és magyar honvédség, mely egymással rivalizál és egymást nem szereti. Van három szolgálati és vezény-nyelvünk; a két előbbiben a német, a mi honvédségünkben a magyar és a horvát; a hadseregből az erő nagy tényezője, a nemzeti szellem ki van zárva; a hadsereg a germanisatio egy fájó éke, bele verve a nemzet testébe, holott a germanisatio ma már

sem Habsburg-, sem osztrák érdek, hanem Hohenzollern- és német érdek; és mindennek fenntartása oly terhekkel jár, melyeket a népek kezdenek elviselhetetleneknek találni és e terhek daczára sincs meg a mód, a három különböző szervezet akár csak egyikében is valóban és teljesen eleget tenni a jogosult katonai igényeknek, és hogy részletekre ne térjünk, magában a lovasság elégtelensége, a tüzérségi anyag gyarlósága megsemmisítő' ítéletet mondanak véd szervezetünk fölött.

Minő állapotok! Minő sértése, feladása a legjogosultabb érdekeknek, minő kihívása a chaosnak, a veszélynek, a romlásnak!

Van e ember a világon Andrást kivéve, a ki ily rendszert kitalálhatott volna?

A reform szüksége világos és kiáltó. A ki az uralkodó hű jobbágya, a monarchia barátja, a haza igaz fia, ellene kell hogy legyen e rendszernek. De a reform nemcsak szükséges, hanem a mi többet ér, lehetséges is, mert mindazon érdekek, melyeket ezen rendszer mesterségesen egymásra uszít, voltaképen solidárisak és egymást támogatják.

Nem az a baj, hogy a közös hadsereg közös; hanem igenis az, hogy nem közös, hanem osztrák.

Mi, a kik a „*viribus unitis*” jelmondatában az államférfiúi bölcsességnek hódolunk, mi, a kik az erők tömörítésében találjuk egész politikánk alapeszméjét, mi a kik nem szétforgácsolásnak és huzalkodásnak, hanem a központosításnak vagyunk barátai, mi, a kik inkább mint valahol, a védelem ügyében a tömörségben keressük az erőt, a hatást, nem pedig az egymástól elszakított külön szervezetekben, a széjjeldarabolásban, az ellentétekben, melyek csak viszályra és súrlódásra vezetnek, mi a kik végre tudjuk, hogy

a magyar hadsereg még több pénzünkbe kerülne, mint a közös: mi nem csak hogy a hadsereget teljesen szétszakítani nem akarjuk, hanem calamitásnak tartjuk, hogy a hadseregtől teljesen el van szakítva a két honvédség, és a midőn a hadseregbe a védelem hatálya és az erő fokozása végett be akarjuk vinni a nemzeti szellemet, akarunk együttal nagyobb egységet és akarjuk, hogy a honvédségek a hadsereggel szerves kapcsolatban álljanak.

De azt nem akarjuk, hogy a hadsereg nélkülözze az erő azon tényezőjét, melyet a nemzeti szellem ad és nem akarjuk, hogy a hadsereg a germanisatió, tehát a Hohenzollern-érdekek szolgája legyen és intézmény, mely annyival hathatósabban germanisai, minél inkább vonja körébe a nemzet minden fiát. Nem akarjuk, mivel ez ellenkezik a magyarság, a monarchia és a dynastia érdekével, és nem akarjuk mivel szükségesnek tartjuk, hogy megszűnjék a nemzet idegenkedése a hadsereg iránt, mivel legfőbb óhajtásunk, hogy a nemzet a hadsereghez ragaszkodni és azért áldozni iudjon és mivel mindez teljes lehetetlenség, a meddig a hadsereg germanisáló volta által folyton folyvást a legbántóbban sérti a nemzet érdekeit és érzületét.

Tehát mit akarunk?

Évek óta sürgeti a fejedelem és sürgetik az alkotmányos testületek a magyar csapatok hazahozatalát és sürgetik a territorialis beosztást. De hiába.

Méltóztassanak összehasonlítani, a kiknek erre alkalmuk van, a mozgósítás esetére megállapított harcrendet a tényleg fennálló békeelhelyezéssel. Mit fognak látni? Az ember összecsapná a kezét a feje fölött. Azt fogják látni, hogy minden ottan van, a hol nem kellene lennie, mikor mozgósítani kell. Azt fogják látni, hogy az van egymástól legtávolabb,

a minek hogy mozgósítani lehessen, együtt kellene lennie. Azt fogják látni, hogy elébb fenekestől fel kell forgatni a viszonyokat és új rendbe kell állítani és csak akkor aztán lehet megkezdeni a mozgósítást. Azt fogják látni, hogy jó védszervezettel bíró ellenség az ország szívébe nyomulhat, mielőtt mi csak a mozgósítást is befejezhettük volna.

Gyorsan mozgósítani csak ottan lehet, a hol, mint Poroszországban, minden lehetőleg úgy együtt van, a hogy a mozgósításnál ki kell vonulnia.

Ezért kellenek a területi hadtestek. A hol bizonyos területen minden együtt van, a mi a hadtesthez tartozik, hogy az egész szervezetében, minden parancsnokságával, vezérkarával, fegyvernemeivel, szekerészeivel, műszaki csapataival és intézeteivel a lehető legkevesebb idővesztéssel és pótlással a harcshintérre vonulhasson. Az életet átalán nem lehet sablonirozni. Kivételek és kiegészítések mindig szükségesek lesznek. De a rendszernek ennek kell lenni.

Már itten ki fog tűnni, hogy azon érdekek, melyek egymással mostan a hibás rendszernél fogva összeütköznek, nemcsak kiegyeztethetők, hanem egyenesen egymást támogatják.

Az állandó területi hadtestek nemcsak azon katonai érdekeknek tesznek eleget, hogy a mozgósítás esetére megállapított harezrend és a békeelhelyezés lehetőleg összevágjanak, hogy a mozgósítás a lehető leggyorsabb lehessen, hogy a csapatok minél többet és minél könnyebben gyakorolhassanak azon szervezetben, melyben a harcztéren működniök kell, hogy azok, a kik a harcban együtt működni hivatva vannak, egymást ismerjék és összeszokjanak: hanem kézzel fogható, hogy ezen rendszer sokkalta olcsóbb úgy békében, mint mozgósításkor, mint az, a hol a csapatok folyton

vándorolnak és mozgósításkor azt kell összehozni, a mi legtávolabb van egymástól; de világos végre az is, hogy a területi hadtestek szervezése által a lakosság is bensőbb viszonyba léphet a sereghez, érdeklődhetik, melegedhetik iránta, míg a csapatokban, ha otthon és állandóan egy területen vannak, önként terjedni fog a hazához való ragaszkodás és a nemzeti szellem, sőt idővel magyarosodni fog még az idegen tiszt is.

Menjünk tovább. Törvényeink és Ő Felsége is rég azt rendelték, hogy a magyar ezredekben magyar tiszték alkalmaztassanak, és hogy nem ugyan a szolgálati és vezénynyelv, hanem az ezred-nyelv is a magyar legyen, magyarul levelezzenek stb. A törvény és a Felség e rendelete egészen még most sincs teljesítve. Pedig e tekintetben még tovább is kell menni; a magyar csapatok szolgálati és vezénynyelvévé a német helyébe a magyart kell tenni. Ez által a germanisatio meg lesz szüntetve és a sereg egységének épségben tartása mellett is meg lesz a nemzeti szellem. A hadsereg nem lesz többé kizárólag osztrák és német, hanem lesz a minék lennie kell, közös és magyar részében magyar. A nemzet fog hozzá ragaszkodhatni, fog érte örmest áldozhatni. De nyerni fog itt is a másik két szempont is, a gazdasági és a katonai, mert a csapatokat általánosságban könnyebben és rövidebb idő alatt lehetend kiképezni. És hogy a vezényszó kétféle nem lehet, legkevésbbé mondhatja a mai rendszer embere, mert ma három féle vezényszóval megyünk habomba. A jóra való tiszt különben is anyanyelvén beszél a legénnyel és különösen hadjáratban kevésre fog menni e nélkül. A vezényszó pedig csak jel, jel mint a trombitajel, mely értelmét a hozzákötött mozdulattól nyeri és melyet a mozdulattal együtt kell megta-

nulni a tisztnek és a legénységnek, a szó legyen akár magyar, akár német, akár franczia, mint a seregnél divó vezényszavak közül igen sok. Végre a vezényszó csak a csapat és a közvetlen éhez tartozó tisztnek viszonyában bír fontossággal, magasabb parancsnokságokban pedig épen nem. A magyar csapat kötelékében álló tiszttől pedig meg lehet kívánni annyit, hogy a magyar vezényszavakat megtanulja, de meg lehet kívánni többet is, meg lehet kívánni, hogy az, a ki a magyar és az osztrák állammal közös hadseregben mint tiszt szolgál, a magyar vezényszavakat is legalább szükség esetére ismerje, attól pedig, a ki magyar csapatnál szolgál, hogy magyarul tudjon, a mi annyival könnyebb lesz, ha állandóan az országban fog állomásozni. Mindemellett állani fog, hogy nagy nehézség a magyar tisztek hiánya a hadseregben. De ez csak addig fog állani, a meddig honvédségünk a hadseregtől egészen különszakadt védszervezet lesz, és megszűnik azonnal, ha az illető terület' honvédsége az illető területi hadtesttel szerves kapcsolatba lép. Ez összeolvadás ismét hathatós tényezője volna a nemzeti szellem terjedésének a hadseregben, és míg a magyar érdek sokkal, de sokkal többet nyerne, ha a hadsereg magyar része összeolvadva a honvédséggel, magyar szolgálati és vezénynyelvvel és magyar tisztekkel az országban állandóan elhelyezve volna, mint a mennyit veszítene feladása által azon külön honvédségnek, melyet, a mint napról-napra inkább kiderül, hasznavehető védszervezetté alakítani pénzügyi helyzetünk mellett úgy sem bírunk; másfelől a monarchia védszervezete nyerne egységben, tömörségben és erőben, és mivel nem kellene annyi külön honvédintézetet fenntartani és a seregbeli tisztek képezhetnék ki a honvédséget is, a mint történik Austriában, tetemesen leszállának,

de meg nem is nyomnák egyedül a mi vállainkat azon terhek, melyeket mostan elviselni nem tudunk, és melyek a mostani rendszer mellett mégsem elégségesek, hogy akár a honvédséget, akár a hadsereget a katonai tőkély színvonalára emeljük.

A kivitelben, a részletekben nem fog minden oly símán menni, mint itt a papíron és nehézségek lesznek. De nem lesznek egyebek, mint egyszerűen az átmenet nehézségei. Ha ezektől mindig visszariadtunk volna, még ma is négykézláb futnánk az őserdőkben. És legkevésebbé szabad az átmenet nehézségeitől visszariadni ott, a hol a fennálló állapot a védelem érdekével, a népek jólétével és a nemzeti érdekekkel egyaránt ellenkezik.

Midőn ilyennek látjuk védrendszerünket, be kell ismernünk, hogy azon támadások, melyeket a baloldalnak józan része is ki nem merülő szívóssággal intézett ellene, alapjukban jogosultak voltak, be kell ismernünk, hogy e támadások mögött hazafiúi motívumok, államférfiúi belátás állott. Hogy sikerre mindemellett sem vezettek, onnan van, mivel nem alapultak a jogosult érdekek valamennyien egyaránt és mivel nem jártak karöltve annak coneret tervével, hogy mi volna a fennálló helyébe teendő. De a siker biztosiba lesz azon percztől fogva, hogy felismertetik, miszerint e kérdésben valamennyi jogosult érdek, a katonai, a pénzügyi és a nemzeti, voltaképen solidarisás egymást támogatja. Es e sikerben a főérdem, a történelem elismerése a balközépet és annak államférfiúi belátással bíró vezéreit fogja illetni, és őket fogja illetni a köszönet első sorban, ha védrendszerünk oly átalakulást nyer, mely a dynastia fényének, a monarchia biztonságának, a népek gazdasági érdekeinek és a nemzeti szellemnek inkább felel meg a mostaninál.

A mi a balközépnek a közös hadügy minisztérium, a delegációk ellen a véderő reformjával kapcsolatosan intézett reformtörvényeket illeti: megvallom, ezekre nem tudok oly súlyt fektetni, ezeket nem tudom oly fontosoknak, oly elutasíthatlanoknak tekinteni, mint magának a véderőnek imént körvonalozott reformját. De ha nem tudok nagy súlyt fektetni ezekre, viszont nem vagyok képes nagy súlyt fektetni a közös hadügyminisztérium és a delegációk intézményének fenntartására sem. Sőt ha ezek útjában állának az általános megnyugvásnak és a jó rend helyreállításának, ha ezek útjában állának annak, *hogy kezet foghassanak azon férfiak, a kik hivatva leltetnek a haza jelen veszélyében vállvetve összeműködni a haza és a nemzet megmentésére*, (habár másodrendű, avagy csupán theoreticus értékű, vagy végre legalább a haza jelen helyzetében *gyakorlati fontossággal nem bíró* különvélemények félretételével is) a közös hadügyminisztérium és a delegáció előttem nem bír elég fontossággal, hogy ezt megakadályozzák.

Mert én, a ki jelentéktelen tehetségemhez és módomhoz képest magam is exponáltam magamat ez intézményekért, midőn zavarásuk beláthatlan zavarokkal látszott fenyegetni: kénytelen vagyok beismerni, hogy a delegációk épen nem bizonyultak mintaintézménynek és a parlamenti kontroll hathatós eszközének és annyival könnyebben ismerhetni be a mit fel nem ismerni egyáltalán soha nem is lehetett, hogy anomália az olyan felelős miniszter, a kit a parlament fóruma elé nem vonhat, Mindakettőt tehát csak az elutasíthatlan szükség védheti meg. Ily kényszerítő szükségget pedig nem látok, nem kivált akkor, ha a véderőnek a fentebbiekben körvonalozott reformja foganatosíttatik.

Tudva van, hogy a monarchiában ezelőtt nem is volt

hadügyminisztérium, hanem ennek teendői megoszlottak Ő Felségének főhadsegédsége és a főparancsnokság közt. A hadügyminisztériumot az alkotmány behozatala tette szükségessé. De azóta a viszonyok változtak és a dualismus folytán a hadügyminisztériumban az oda tartozott ügyeknek épen azon része apadt jelentékenyen, melyet az alkotmányosság a törvényhozás körébe, a parlamenti controll és a miniszteri felelősség alá leginkább von. Ezeknek nagy része ugyanis, és pedig a törvény alkotásaiak teljesen, a közigazgatásaiak jelentékeny mérvben, a honvédelmi minisztériumra mentek át és a hadügyminisztériumnál csak azok maradtak, melyekre nézve a törvényhozási befolyás, a parlamenti controll, a miniszteri felelősség elvének érvényesítése a delegatiók által és pedig valljuk be, hogy igen hatálytalanul gyakoroltatik. Ha tehát ezekre nézve módot találunk a parlamenti befolyás, ellenőrzés és a miniszteri felelősség érvényesítésére hadügyminisztérium nélkül is, és pedig talán a mostaninál hatályosabb módon is, akkor e minisztériumra szükség nincs.

A honvédelmi minisztérium körébe esnek már mostan is kizárólag a törvényalkotásra vonatkozó teendők és a hadkiegészítés, de oda esik a katonai közigazgatás egy nagy része, még pedig a közös hadsereget illetőleg is. De a hadsereg administratiója általán átmehetne a honvédelmi minisztérium körébe minden nehézség nélkül akkor, ha az állandó területi hadtestek rendszere foganatosíttatik, ha a főparancsnokság újra felállíttatik és Ő Felségének főhadsegédsége újra megfelelő szervezetet nyer. A területi hadtestek és a magyar szogálati nyelv által az adminisztraió magában is két felé esik, de ha a hadbiztossági ügyek, úgy mint Poroszországban, decentralisáltatnának, a mit a területi rend-

szer lehetségessé, a kezelés olcsósága és a hazai ipar érdeke kívánatossá tesz: akkor a minisztérium idevágó teendői, végezze azokat akár a hadügyi, akár a honvédelmi minisztérium, úgy is minimumra szállnak és a hadsereg érdekének és egységének szempontjából is annyival inkább bízhatók a honvédelmi minisztériumra, mivel a törvények keretén belül a főparancsnokság meghallgatása mellett Ő Felsége által szentesítetett szabályok alapján végeztetnének, mely szabályok megtartását végre a főparancsnokság és ezáltal Ő Felsége mindenkor ellenőrizheti.

Az egységes hadsereg kiképzésére és oktatására, a fegyelemre és átalán a szolgálatra vonatkozó szabályokat és az előléptetési javaslatokat a főparancsnokság dolgozza ki, és a mennyiben az illető államban elhelyezett csapatokra vonatkoznak, az illető állam honvédelmi miniszterével közli, a ki az elért egyetértés után saját felelőssége alatt, vagy ha egyetértés nem létesülne, saját véleményével terjeszti fel azokat Ő Felségéhez szentesítés, illetőleg eldöntés végett.

Tudjuk, hogy noha három külön védszervezetünk, három minisztériumunk és két főparancsnokságunk van, a szabályoknak, a törvény értelmében is, most is azonosoknak kell lenni, és ha az egyetértés lehetséges ma, lehetséges lesz akkor is; ha pedig különleges viszonyok által indokolt csekély eltérések lehetségesek ma, lehetségesek lesznek akkor is. Az előléptetéseket illetőleg, ugyané rendszer áll fenn ma a honvédségnél. De világos, hogy az egyetértés könnyebb, ellentétek és összeütközések ritkábbak lesznek, ha egy főparancsnok és két honvédelmi miniszter, mint ha három miniszter és két főparancsnok egyetértése szükséges. A szabályok végrehajtása, a kiképzés és a szolgálat

vezetése a főparancsnokot illetné, mint illeti a honvédségnél ma, és a midőn e végrehajtást a miniszter is, ő Felsége is ellenőrizhetik, és a midőn a főparancsnok ő Felségének, de utolsó sorban a haditörvényszéknek is felelős, a mi katonai ügyekben a parlamenti felelősségnél többet ér: aggodalomra ez semmi irányban sem adhat okot.

Azt hiszem, bármi különbözők legyenek a szempontok: nincs szempont, melynél fogva ezen rendszer a mostaninál előnyösebb ne volna. Én azt hiszem, hogy ő Felségének, továbbá a custozzai babéroktól övedzett nagy hadvezérnek mint főparancsnoknak, és ily hatáskörrel felruházott honvédelmi minisztereknek kezében megnyugvással látnák a népek azon hadsereget, mely most már sem közös, sem magyar, sem osztrák, hanem „Ő Felségének hadserege” volna.

A főparancsnokságéval hasonló hatáskörrel felruházott admirális mellett hasonló rendszer volna ő Felségének tengerészeire nézve létesíthető.

Mire kell tehát még a közös hadügyminiszter és a védügyekben a delegáció?

A budgetre és budget-tárgyalásokra.

De ha behozzuk a poroszhoz hasonló azon rendszert, hogy meg lévén állapítva évek sorára a véderő szervezete és létszáma, éhez képest ugyanennyi időre átalányilag megszavaztatik a költség is, felmerülő szükség esetén pedig – a mi csak ritka kivétel lehet – a póthitelt a honvédelmi miniszter kéri a törvényhozástól: akkor a közös hadügyminiszter és a delegáció e tekintetben sem szükséges.

És miután a különben is jelentéktelen közös pénzügyminiszter teendőit más alkotmányos közegekre könnyen át lehet ruházni: marad a közös minisztériumból és a delegációkból csupán Ő Felségének külügyminisztere és a két par-

lamentnek egy-egy külügyi bizottsága, mely akár évről évre, akár esetről esetre függ össze, hogy a külügyek állásáról és vezetéséről, valamint eddig, úgy ez után is – ne tudjon meg semmit is.

Ha a megelőzőkben sok tekintetben igaza van a bal-középnek, teljesen igaza van, azt hiszem, az 1867-iki kiegyezkedés gazdasági oldalát illetően.

Nem tartozik ide a bankkérdés. Ebben a tekintetben a kiegyezés nem köt bennünket. Ez az Andrásy-rendszer privát mulasztása.

Inkább tartozik ide, hogy Ausztriának módjában volt leszállítani a kamatfizetést államadóssága után, anélkül, hogy aránylag leszállott volna azon járulékunk e kamatfizetéshez, melyet magunkra róttunk Ausztria iránti politikai tekintetekből. Ép úgy követelhetné Ausztria e járulék csorbíthatlan továbbfizetését akkor is, ha maga teljesen megszüntetné a kamatfizetést.

Ide tartozik azonban első sorban, hogy egy úgynevezett vám- és kereskedelmi szerződés folytán közös vámterületet képezünk Ausztriával. E vám- és kereskedelmi szerződés a mi érdekünket az osztráknak nemcsak alárendelte, hanem teljesen feláldozta, piacunkat Ausztria javára monopolizálta, bennünket Ausztriának könyörtelenül kiaknázott gyarmatává tett, melynek progressív elszegényedése elkerülhetlen, pusztulása, ha így tart, szükségszerű.

Beszélve anyagi romlásunkról az Andrásy-rendszer alatt, nyíltan vallottam, hogy azokkal tartok, a kik önálló

magyar vámpolitikát, és ebben a magyar ipar javára védelmet követelnek.

A professorok inkább, mint az államférfiak, – mert ez utóbbiak csaknem kivétel nélkül ragaszkodtak a viszonyokhoz mért védrendszerhez, – de a professorok mondom, részint a szabad-kereskedelem elvét, részint a védvámpt pártolták, illetőleg hirdették a tudós ismeretes csalhatatlansági gögijével egyedül jogosultnak, ámbár kivételkép a szabad kereskedelem apostolai, egy Mill is, megengedték, hogy a védvám jogosult lehet valamely iparág meghonosításának céljából.

De csak nálunk akad olyan professor, a ki védi a mi mostani vámpolitikánkat. Ezen rendszer szerint szabad kereskedelmet kell követnünk annyiban, hogy a megerősödött osztrák ipar mellett hazai ipar ne keletkezhessek, a mi van is, tönkremenjen. De a védvámot is alkalmaznunk kell, még pedig a nem osztrák ipar irányában, hogy az osztrák ipart a külföldi verseny ellen óvjuk, megerősítsük, hogy egyedül az osztráknál vásároljunk, és pedig sokkal drágábban, mint a hogyan adná nekünk árúit az angol és a francia; tehát menjen ki több pénz az országból, mint a mennyiért különben ugyanazt az árút megkapnék, de azt a több pénzt kapja az osztrák, a hogyan dukál egy gyarmatnál, melyre joga csak az osztráknak van.

Ezen rendszer folytán továbbá a magyar állampénztár a monarchia határain az osztrák ipar védelme és Magyarország elszegényítése végett szedett vámból nem azon arányban ház jövedelmet, a milyenben az ország a behozott árúkból fogyaszt, hanem húz sokkal kevesebbet, csupán 30%-t.

Ezen vámszövetségben továbbá Ausztria czukor- és söradó fejében évről-évre emelkedő milliókat vesz be fo-

gyasztási adóul. Ezen fogyasztási adót fizeti nagy mértékben Magyarország, melynek gyárai az osztrák versenyben megbuktak. Tehát nemcsak az osztrák ipar nyer rajtunk hanem az általunk fizetett adót is, – milliókat – az osztrák kapja.

De a megfizetett fogyasztási adó a gyárosnak visszatérítetik, ha árúját a monarchiából kiviszi. Ezen visszatérítés 1872-ben 7.075.047 frtra rúgott. Ennek harmincz százalékát fizeti Magyarország. De Magyarország bevétele ily fogyasztási adóból 1872-ben volt 1.166.272 frt. Tehát itt is, a hol Magyarország nem fogyaszt, hanem az osztrák áru a külföldre megy, Magyarország téríti meg az osztrák gyárosnak azt a fogyasztási adót, melyet Ausztria szedett be.

Csoda-e ezen rendszer mellett, hogy szegényedünk, hogy pénzünk kiszivárog? Szőtt és kötött árúkért mintegy 140 millióval, fémárúkéit ötven, bőrárúkért mintegy 25 millióval stb. kénytelen az ország évenként a külföldnek, jelesen Ausztriának adózni, holott épen ezen iparágakra a feltételeket bírjuk és csak némileg is észszerű vámpolitika mellett mindezt itthon is elé lehetne állítani és a tömérdek milliók itthon maradnának.

A hivatalos kimutatások szerint 1871-ben bevitelünk 472 millió forintra, kivitelünk csak 357 millióra rúgott. 1872-ben az arány még kedvezőtlenebb, mert a bevitel 488, a kivitel 313 millió forint volt. Itt van az országos deficit, így megy ki a pénz. Meddig fogjuk bírni ezt a rendszert?

De nem csak pénzünk megy ki. Pénz- és keresetforrásaink is bedugulnak ezen rendszer folytán. Elpusztult a szepesi szép len-ipar, az erdélyi gyapjú-ipar, a cukor- és szeszgyárak, a karton-gyárak, a papír-gyárak, a posztó- és bőr-ipar és romlásnak indult számos, kézművesség.

Minderre nincsen más segítség, mint önálló magyar vámpolitika. Állam, melynek vámpolitikája idegen érdekek van alávetve, csak gyarmat; önálló vámpolitikája van Svéd- és Norvég-országoknak, holott szintén egy monarchiát képeznek, önálló vámpolitikája Oláhországnak, holott török fensőség alatt áll.

Az, hogy önálló vámpolitika mellett a vám által, mely 4-500 millió forintnyi évi bevétel mellett 10%-el számítva 40 millióra menne, jelentékenyen emelkedne az állam jövedelme, egészen mellékes szempont annak súlya mellett, hogy ezáltal vagyonosodna, gazdagodna maga az ország, az egész lakosság.

Mert a védvám által nem csak az ipar képesítetik erősödni, fejlődni. Ha itthon ipar fejlődik, a termelő, a gazda könnyebben, gyorsabban és jobb áron adja el terményeit, mert biztos és állandó vevőre talál a belföldi iparban, nem függ az ár többé kizárólag e külföldi conjuncturától, és nem rothad el az, a mi a külföldnek nem kell, hanem elfogy itthon, mivel a lakosság jelentékeny része, mely eddig szintén termelt, most már iparossá vált és a termelőnek új vevője. Valamint a nagy városok közelében emelkedik a föld és a termények értéke, úgy fog emelkedni a felvirágzó ipartelepek közelében is. A kereskedő pedig a termelő és a hazai ipar közti transactionban sokkal biztosabb és sokkal jövedelmezőbb és az idegen üzér által sokkal nehezebben hozzáférhető működési tért nyer, mint a minőt nyújt a jelenlegi forgalom Magyarország és Ausztria közt, melyben különben is az oroszánrész az osztrák kereskedője, melynek csupán bizományosa a magyar.

De midőn a mi iparunk sokkal fejletlenebb, mint az osztrák, midőn sok iparág, melyet a védvám Ausztriában

fenntart, nálunk védvám mellett sem létesülhetne, mivel a fejlődés itt is csak fokozatos lehet; midőn tehát ezen cikkekre egyáltalán nem fogunk vagy legalább sokáig nem fogunk vámot róni, piacunk nem lesz többé az osztráknak monopóliuma, a külföldi ipar versenyezni fog az osztrákkal, kereskedőnk transactióba léphet a külfölddel, nem lesz többé egyedül Austriára utalva, az eddig pangó magyar tengeri kereskedelem és Fiume létjogot és életerőt nyerhet, virágzó és gazdagodó kereskedelmünk támadhat, és a magyar fogyasztó az iparcikkek legnagyobb részét olcsóbban fogja kapni, mint most, a hol a magyar-osztrák vámszövetség magyar ipart fejlődni és a külföldit nálunk megjeleníteni nem engedte, hanem monopolisálta az osztrák javára a magyar piacot.

De a külfölddel való forgalom ez élénkülése nem csak ez utakon emeli vagyonosodásunkat, hanem a külföldi vállalkozási szellemmel együtt közelebb fogja hozzánk hozni a külföldi tőkét is, és már magában a hazai iparnak nyújtott védelem is vonzerőt fog gyakorolni az idegen vállalkozóra és tőkére, míg a mostani viszonyok közt igen természetesen még a hazai vállalkozási szellem és a hazai tőkeerő is Bécsnek fordul és Magyarország ez utón is kiszivattyúztatik Ausztria javára. Csak így fog a maga lábán állani gazdasági életünk, csak így lesz vége annak, hogy egész jólétünk a kalász élén balanciroz és hogy egy rősz termés hasra ejti az egész országot.

De midőn véget akarnak vetni egy rendszernek, mely a monarchia egyik felét a másíknak javára kiszivattyúzza, és így utolsó sorban magát a monarchia békéjét és lételet veszélyezteti: óvakodnunk kell, hogy hasonló hibába ne essünk. Bennünket nem vezethet Ausztria iránti ellenséges indulat, de nem még az sem, hogy Ausztria kárán akarjunk

nyerni. Meg kell adnunk Ausztriának minden lehető előnyt a legelőnyösebben állított nemzetek sorába kell állítanunk minden tekintetben, hozhatunk neki áldozatokat is, de ragaszkodnunk kell önálló vámpolitikánkhoz, szabadulnunk kell a gyarmati állapotból, mert különben Magyarországgal együtt a monarchia roskadna össze és a miénket megfojtani akaró osztrák ipart megfojtaná a porosz.

Fognak akadni kétségkívül, a kik azt mondják, mire való mindezzel eléállani ma: midőn ezekről úgy sem, hanem egyedül a pénzügyi súly egy en helyreállításáról lehet szó?

Elvitathatlan, hogy befolyásos részen is tért foglalt e korlátolt felfogás.

Válaszom az:

hogy ha má pottyanna az égből annyi pénz, hogy a pénzügyi súlyegyent helyreállíthatnók rögtön, az eddigi rendszer, valamint eddig, úgy ezután is, rövid időn ismét oda juttatna bennünket pénzügyileg is, a hol ma állunk, és hogy az orvoslást és a biztosítékot ez ellen, csupán gyökeres rendszerváltozás adhatja meg:

hogy pénzügyi súlyegyene mellett is buknia kellene a magyar államnak, ha minden téren elhanyagolt vitális érdekeinek sietősen és hatályosan segítségére nem megy,

hogy valamint az elébbi fejezetben kimutatottnak vélem, hogy rossz pénzügyi rossz politikánk szükségszerű folyománya, a mint hogy általán rossz politikának rossz pénzügyi elkerülhetlenül vezetni kell: a baj is csak az oknak, a pénzügyi zavar is csak a rossz politikának megszűntével, józan és egészséges, az állam és a lakosság érdekeit

minden téren felkaroló politika követése által szűnhetik meg.

Míg a mostani rendszer mellett törülhetünk és redukálhatunk annyit, hogy az állam húsába és elevenébe meteszünk, az adókat pedig felemelhetjük odáig, a hol *Sennyey* szerint az adófelemelés természetét változtatja és adóhátrálékká lesz, és még sem fogjuk kiküszöbölni a deficitet, még sem fogjuk rendezni pénzügyeinket, hanem csak az államgépezet működését bénítjuk, vitális államérdekeket áldozunk fel, és nagyban segítjük elé a népek szegényedését, és így még biztosabban jutunk a végromláshoz: azt hiszem másfelől, hogy mindenki, a ki elfogulatlanul kísért helyzetünk és bajaink vizsgálatában, be fogja ismerni, hogy átalán a közjóléthez és különösen a pénzügyi rendezéshez is hatályosan járulna hozzá a magyar állam érdekeinek érvényesítése a kormányzat minden ágazatában.

Az adminisztráció, az igazságügy, a védszervezet és egész közgazdasági politikánk megváltoztatása azon irányban, a mint azt a magyar érdekből kiindulva, kijelölni megkísérlettem: nem csak a magyarság, a rend, a közbátorság, az igazságszolgáltatás, a honvédelem, a közjólét jelenleg súlyosan sértett, veszélyeztetett, sőt sok tekintetben teljesen feláldozott érdekeinek fog eleget tenni, hanem azt hiszem, sikerült kimutatnom, hogy egyúttal a kormányzat mind amaz egyes ágaiban jelentékenyen leszállítaná a költségeket is, részben pedig új és nevezetes jövedelmi forrásokat nyitna, olyanokat, melyek nem a közjólét, az adóképesség rovására nyílnának, hanem megnyílnának a közjólét és az adóképesség emelésével együtt.

Ellenben a jelen rendszer fenntartása mellett a takarékosági törekvés, a törlés, a redukálás mindenütt feljajduló

érdekekbe, többnyire a lehetetlenségbe ütközik és ha két év óta halljuk mindenfelől, minden párttól, minden minisztertől a megtakarítások és a reduciók szükségét a legszebb egytételemmel hangoztatni, és a megtakarítások és reduciók mégis elmaradnak: oka az, hogy a mostani rendszer fenntartása mellett el lehet kergetni egy pár segédfogalmazót, lehet veszekedni egy-egy krajczár megtakarítása fölött, de jelentékeny megtakarítások és reduciók nem lehetőségek, mert minden törlés az állam testébe vág, minden redució az államgépezet megbénításával, minden megtakarítás egy-egy jogosult vagy épenséggel vitális államérdek feláldozásával, egy-egy intézmény, egy-egy osztály megtámasztásával azonos, és az államhatalmat még tehetetlenebbé, feladatainak teljesítésére még képtelenebbé, a rendetlenséget, zavart és a romlást még nagyobbá, a lakosságot még elégedetlenebbé tenné.

Tisza Kálmán ezt ismerte fel, midőn látva, hogy pusztán adófelemelés és takarékoság bennünket megmenteni nem fog, az 1875-re kért indemnitás tárgyalása alkalmával azt mondta, hogy: „egyoldalúnak látom a kormány politikáját, azaz olyannak, a mely a legegyszerűbb, legkönnyebb, bár nem éppen kellemetes eszközhez folyamodik, t. i. az adózók srófolásához, a nélkül, hogy az ország pénzügyi érdekeiről legkevésbé is gondoskodnék. Így pedig meggyőződéseim szerint Magyarország pénzügyeit rendezni nem lehet, mert ezt csupán adófelemeléssel tenni akarni, ha e mellett hitelviszonyaink olyanok, hogy jóhitelű emberek csak 20, 40, 60%-es kölcsönökről beszélhetnek, tiszta lehetetlenség és képtelenség, és csak azért elodázni a dolgot, hogy majd mikor már ezen a módon sem megy, egy tökéletesen elkoldúsodott nemzetnek kelljen a bajokkal szembe nézni:

ezt nem haszonnak, hanem kárnak, veszedelemnek tartom. Nem tiltakozom az áldozatok ellen – ismétlem: kész leszek azok meghozatalára, mint bárki; kész azok megszavazására, de csak azon feltétel alatt, ha igenis látom, hogy nem ily egyoldalú, hanem egy a helyzetet az ő egészében felfogó politika követetik, melynek eredménye az áldozatok árán a kibontakozás lehet, nem pedig a tökéletes tönkremenés.”

A haza hálája illeti Ghyczyt, hogy legalább a könyvelőművészet pazarlásának véget vetett és a hazafiak áldozatkészségére appellálni mert.

De a pusztá megtakarítás és adófelelélés nem fogja a hazát megmenteni, nem fogja pénzügyeinket rendezni.

Bűnösnek kellene mondani azt, a ki az adófelelélés elleni olcsó izgatási eszközhöz folyamodnék hitvány pártérdekben.

De tisztában kell lennünk azzal, hogy az adófelelélésnek határa van, hogy azzal nem szabad aláásni az adóképességet, megrontani az adóalapot, és számítanunk kell azzal, hogy pusztán adófeleléléssel még ezek árán sem gázolnának ki a bajból. A haza helyzete fiainak áldozatkészségét követeli. Levegőt kell hogy kapjunk, különben megüladunk, és ezért nincs idő deliberalálni az adótörvényjavaslatok fölött. Talán nem lesz elkerülhető egy-egy érdek megsértése, egy-egy igazságtalanság. De midőn ezt felismerjük, és midőn be kell ismernünk, hogy a gazdasági érdekeinkkel ellenkező és általán rosz adórendszer hiányai és visszaságai az adófelelélés által csak fokozódni fognak: végre a mi hét éven át elmulasztott, hozzá kell látni, hogy az adók mostani chaosa helyett az ország viszonyainak megfelelő adórendszert kapjunk és hozzá kell látnunk hogy az ország érdekeinek és viszonyaink megfelelő

közigazgatási és gazdasági politika által a terhek csökkenjenek a jólét emelkedjék, a nemzet gazdasági élete fejlődhessék.

Ezek mellőzésével, pusztá erőszakos reductióval és adófelemeléssel a súlyegyent helyreállítani nem csak hogy lehetetlen, hanem a kísérlet maga is veszélyes.

Igenis tegyünk eleget a pillanat sürgető szükségének. De államháztartásunk rendezéséhez tervszerű, körüitekintő, az ország és a népgazdasági életének minden mozzanatára tekintettel levő „*nagyszabású rendszabályokra* van szükségünk, habár ezek az egyszerű adófelemelésénél több időt is igényelnek.

Hét évi kicsapongás eredményeit elescamotoírozni nem lehet. Ilyen betegségre nem egy metszés, hanem cura, hosszú cura kell.

Ha erőszakos rendszabályok által egyszerre akar-nánk véget vetni a bajnak, ugyancsak azoknak hibájába esnénk, a kik a bajt reánk idézték.

Ugyanazon emberek, a kik még csak az imént min-dent egyszerre akartak felfűjni, mostan egyszerre el akar-ják fűjni a deficitet.

A mint éveken át azt hitték és azt vitatták, hogy a kiadásokat derűre-borura lehet emelni, most úgy látszik azt hiszik: derűre-borura lehet reducálni és helyre lehet állítani egyszerre a súlyegyent.

Pedig ez lehetetlenség. Mindakettő a könnyelmű Opti-mismus, az eszmenélküliség politikája. Mindakettő *Széll Kálmán*.

A milyen állapotban hét éven át hozatott, két év alatt az államháztartás rendezve semmi esetre nem lesz; ez lehetetlenség, erőszakolása a nép gazdasági életét, az állam lételetét ásná alá. Ellenkezőleg, tervszerű és nagyszabású

gazdasági politikával fokozatosan kell közelednünk a rendezéshez, több évre kell elosztani a népre rovandó áldozatokat és emelni a közjólétet, és ha ezekkel kapcsolatosan sikerülne önállósítani gazdasági életünket, pénz- és hitelviszonyainkat, és ha ezek által nem két év, hanem teszem öt év alatt, a midőn a legújabb nagy kölcsön lejárt, államháztartásunk rendezve, hitelünk helyreállítva lesz: meg lehetünk elégedve, nyugodtan nézhetünk a jövőbe.

Hanem erre adófelemelés és redució nem elég. Erre rendszer-változás kell és kell egyike azon nagy pénzügyi míveleteknek, melyekkel hasonló helyzetben más nemzetek bontakoztak ki a zavarból.

Ilyen mívelet szükségére utalt báró *Sennyey* már a kilences bizottságban.

A legutolsó kölcsönnek legsajnosabb oldalát abban látva, hogy épen az államjóságoakra nézve vesztettük el szabad intézkedésünk körét és lehetőségét, elkerülhetlennek látta, hogy az államjóságoaktól meg kell válnunk. „En hajlamaimnál fogva – úgymond – igen nehezen veszem erre magamat; de másrésről elismerem, hogy nemzetgazdasági szempontból a dolognak van egy előnyös oldala is.”

És csakugyan, ha meggondoljuk, hogy az államjóságoakat és állami iparvállalatokat a sokkal termékenyebb magánkezelésbe bocsájtván, ez által jelentékeny újabb lendületet adunk a gazdasági és társadalmi fejlődésnek, jelentékeny pénzerőt bocsáthatunk az állam rendelkezésére, évek sorára biztosítjuk költségvetésünkben az egyensúlyt, menekülhetnénk a 153 millió kölcsön visszafizetésének nyomasztó gondjaitól, módot kaphatnánk hozzájárulni a valuta rendezéséhez és az önálló nemzeti bankügy megalapításához, tehát állam- és népgazdasági bajaink főokának

megszüntetéséhez: azt fogjuk mondani, hogy *Sennyeynek* itt is igaza van.

Ha az államjavaktól meg kell válnunk, ez az Andrásgazdálkodásnak mindenesetre egyik legsajnosabb eredménye lesz. De azért, hogy az államjavak által rendezkedünk, szegényebbek mint ma tényleg vagyunk, nem leszünk, és jobb, ha rendezkedünk az államjavaktól megválva, mintha az államjavakkal *elvesztjük* a magyar államot is.

Bizonyosan, – és hogy is lehetne másképp? – fájni fog sok becsületes jó magyar embernek a szíve, ha látni fogja, mint kénytelen az új magyar állam rövid hét évi fennállása után újra ütni az ősök bölcsességének és takarékoságának ezredéves szerzeményét, ha látni fogja, mint süllyed lábunk alatt a föld, melyen a magyar szent korona dús javai elterülnek.

De talán ez a szomorú kénytelenség is hozzá fog járulni, hogy az a sok becsületes jó magyar ember valahára felnyissa a szemét, nehogy lábunk alatt **M a g y a r o r s z á g s ü p p e d j e n e l.**

Midőn ország-világ már arról kezd beszélni, hogy a hét év előtt inaugurált magyar állam önmagát fentartani képtelen, midőn a bécsi firkász szemtelensége már azt kiáltja reánk, hogy Magyarországot gondnokság alá kell helyezni: akkor nincs több idő a tétlenségre.

Avagy meddig vesztegeljünk, meddig vergődjünk még? Két éve ismerjük ijesztő helyzetünket, és mindeddig tettünk-e csak valamit is, hogy kibontakozzunk?

A vérmes elbizás, a téveszmék, a könnyelműség, a pazarlás orgiáitól elzsibbadt nemzet mikor fog ébredezni?

Avagy még nincs-e itt az idő, többet törődni a haza érdekeivel, mint a konczczal, az önérdekkel, a régi rokonszenvekkkel és ellenszenvekkkel, kibontakozni a könnyelműségből és gondatlanságból, szakítani a gyámoltalan ideológok, lelketlen izgatók és hiú szájhősök által portált tévészmékkal?

Nincs-e még itt az ideje, nem azt kérdeni többé: mit kíván a liberalismus, mit a democratia, mit a francia doctrina, a német theoria, hanem valahára kérdeni, hogy mit kíván a magyar érdek? – keresni a kiindulást nem bizonyos elvekből, hanem az adott viszonyokból, a czélt nem bizonyos elvekben, hanem a haza érdekeiben?

Lehetetlen, hogy a nemzet fel ne ismerje, hogy ma inkább, mint valaha, „minden lehető haladásaink közt legsürgetőbb a jó rendnek haladása, nem mint ellensége, hanem szövetségese a szabadságnak”, hogy ma inkább mint valaha kénytelenek vagyunk beismerni, hogy: „hathatós és nem nominális kormányra van a nemzeteknek szüksége, hogy boldogulhassanak, státusférfiakra és nem prókátorokra, hogy nagyok lehessenek.”

Lehetetlen, hogy a nemzet ne pártolja azokat, a kik a hét év bűnét által bomlásnak és romlásnak idított Magyarországot consolidálni és oonserválni akarják, a kik erőteljes, felvilágosodott, nemzeti conservatív politika által talpra akarják állítani az Andrásitika általatt minden éren elhanyagolt és aláásott magyar érdekeket, erősíteni akarják a magyar államot és a magyar elemet a mostaninál olcsóbb és egyszerűbb, de oly közigazgatási rendszer által, melylyel a rendet és a magyar érdeket az ország minden részében hatályosan megvédeni lehessen, egészségesebb parlamentarismus, olcsóbb és hatályosabb igazságszol-

gáltatás, nemzeti szellemtől áthatott, de a mostaninál kevésbé terhes védrendszer, józan, önálló és a magyar érdekeket felkaroló gazdasági politika által, és a kik mindezt akarják, hogy rendet és szabadságot, jóllétet és nemzetiiséget, szellemi erőt és anyagi boldogságot adhassanak az országnak.

Fel fog ugyan támadni még egyszer a régi téveszmékhez, a szereplés dicsőségéhez, a konczhoz ragaszkodók consortiuma, hangoztatni fogja még egyszer a régi phrasisokat és a régi rágalmakat, hogy még egyszer fojtogató marhába kaphassa a nemzetet.

De hiszszük, hogy a nemzet kiábrándult; hiszszük, hogy a lelketlen ámitók, a gyámoltalan izgatók, a könnyelmű dilletansok helyett államférfiakat, az idegen eszmék helyett a magyar érdekeket, a corruptió helyett a becsületessége takarja.

Ki kell bontani a zászlót! A zászlót, melyre nincs felírva más egyéb semmi, csupán a magyar érdek. Valljunk színt és sorakozzunk. Álljunk készen a nyílt csatára, melyben egyedül nyerheti meg alkotmányos párt a többséget alkotmányos országban. Hogy sokan vagyunk-e vagy kevesen, azt ki tudná megszámlálni ma? De várakozni nincs mire, és volnánk bármi kevesen, ez csak egy okkal több lehetne, hogy mindenki erejének egész teljével tegye meg köteles-

ségét, félretéve az önérdekre való minden tekintetet, *Dessewfy Aurél* és *Széchenyi István* megtanítottak bennünket, hogy férfi a férfi egymagában is, és hogy támaszt nyerhet, a tömeg tapsainál becsesebbet, a férfi szív ama büszke bátorságában, melyre nem képes a hiú és az önző, de melyet megad egy szent kötelesség önmegtágadó teljesítésének emelő tudata.

Dolgozzunk, ha kevesen vagyunk, hogy sokan legyünk.

És ha a választások napján, akkor, a midőn tán Magyarország léte fölött fog eldőlni a koczka, a győzelem újra az ámitóknak és a szájhősöknek jutna? Ha újra a vergődő impotentia, a lelketlen ámitás, a bíniös könnyelműség fogja kezébe kapni a nemzetet? Ha csakugyan Lengyelország sorsa vár reánk? Ha csakugyan az legyen sorsunk, hogy mivel államunkat megszilárdítani és fenntartani képtelenek vagyunk, kezét az idegen teszi reánk? Ha lábunk alatt csakugyan süpped az ország? Ha talán, mint 1849-ben vagy 1866-ban még egyszer átnyomúl a Kárpátokon a kozák vagy a burkus, és ekkor majd talán azért, hogy régi és szent királyaink törvényes vére helyett idegen legyen úr e földön? Akkor az éghez fog kiáltani a nemzet rettentő jajszava irgalomért, de késő lesz.

Mert történhetnek csodák, és végnélkül való irgalom lakhat az égben, de nemzetet, mely megmentését nem akarja, nem menthet meg a csoda és a végnélkül való irgalom sem.

És vajjan akkor is a nemzet ámitói jó egészségben és jó kedélyben fogják-e nézni a nemzet bukását, mint nézték 1849 után?

Vajjon akkor is a nemzet ámitóival szavazott Csenyeryek okos könyveket fognak írni, hogy a bukást előre látták, de a sorsnak kerekébe nem kaphattak? – míg a lifinek remedium nem fog maradni más egyéb, mint talán egy golyó, hogy szétfeccsentse agyvelejét, menekülve a kintől: pusztulva látni hónát, veszve nemzetét, melyet virágzásnak és jólétnek indíthatott volna hazafiság és statusférfiúi belátás, de tönkretett könnyelműség, önzés és ámitás.